СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Пр 7

13565

14

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Боню Ст. Ангелов, Лиляна Грашева,
Петър Динеков (отг. редактор), *Христо Кодов*

Адрес на редакцията: Старобългарска литература
Институт за литература, кв. „Гео Милев“, ул „Акад. Г. Бончев“, бл. 17

© Институт за литература
1983
c/o Jusautor, Sofia

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Технически редактор *Д. Калинова* Коректор *Ел. Котева*
Изд. индекс 9282 Дадена за набор на 29. IX. 1983 г. Подп. за печат 15. III. 1984 г. Код 23 95353 22311/5064-10-84
700×100/16 Печ. коли 8,63 Изд. коли 11,18 УИК 13,02 Цена 2,10 лв.
Печатница на БАН — 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“ Поръчка № 34 82 Б (05)

литер.

ЧИТАЛНЯ

ISSN 0204-868X

СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА 14 . СОФИЯ . 1983

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ—ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

П 7

Пр 3185/84

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

ЧИТ

СЪДЪРЖАНИЕ

Иван Добрев — Кои старобългарски текстове са най-близо до Кирило-Методиевия евангелски превод 3
Климентина Иванова — Литературни наблюдения върху две похвални слова от Евтимий Търновски 10
Елена Чешко — Редакция и особенности перевода Псалтыри Томича . . 37
Иван Буюклиев — Наблюдения върху превода на Манасиевата хроника 59

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

Боню Ангелов — Летописни съчинения в старобългарската литература . . 65
Джордже Трифунович — Сръбска средновековна „слава" на балкански и южнославянски светци 86
Игорь Калиганов — О некоторых рукописях из собрания Е. В. Барсова 91
Дарина Караджова — Неизвестният български книжовник Сава Загорец 105

ПРЕГЛЕД

Димитринка Димитрова — Из проблематиката на Третия летен колоквиум по старобългаристика 115
Нина Атанасова — Средновековната ръкописна книга — обект на международен научен интерес 118

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Божидар Райков — Ценен археографски труд 123
Аксиния Джурова — В. Лихачева. Искусство Византии IV—XV веков. Ленинград, 1981 125
Елисавета Тодорова — Йордан Иванов. Избрани произведения. Т. I. С., 1982 128

БИБЛИОГРАФИЯ

Донка Илинова — Публикации по старобългарска литература и култура, излезли в България през второто шестмесечие на 1981 г. 130

Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

КОИ СТАРОБЪЛГАРСКИ ТЕКСТОВЕ СА НАЙ-БЛИЗО ДО КИРИЛО-МЕТОДИЕВИЯ ЕВАНГЕЛСКИ ПРЕВОД

ИВАН ДОБРЕВ

Научният интерес към текстологията на Кирило-Методиевия евангелски превод започва със строго научното издание на староруското Остромирово евангелие, което е било преписано през 1056—1057 г. в Новгород от старобългарски оригинал. Това издание, придружено от речник-индекс, осъществи през 1843 г. руският учен А. Х. Востоков, с което постави началото на трайни и задълбочени занимания над Кирило-Методиевия евангелски текст. Последваха редица издания на старинни славянски евангелия — през 1864 г. Дж. Даничич издаде Николското евангелие — старосръбски препис от старобългарски оригинал, през 1865 г. Фр. Рачки издаде с глаголически букви старобългарското изборно Асеманиево евангелие (през 1878 г. Ив. Чрънчич издаде същия паметник с латинска транслитерация); пак по това време се явиха и знаменитите издания на двете оцелели старобългарски четириевангелия — Зографското (1879) и Маринското (1883), грижливо подготвени от В. Ягич, които и сега са настолна книга на всеки палеославист. Изданието на Мариинското евангелие е придружено от речник-индекс, от подробно изследване, както и от научно-критичен апарат, който съдържа многобройни съпоставки със Зографското, Асеманиевото, Николското и Попсавовото евангелие (Савината книга). Привлечените от В. Ягич разночетения сами по себе си позволяват да се направят изводи за историята на Кирило-Методиевия евангелски превод и за промените на старобългарския евангелски текст. През 1882—1883 г. се появи тритомната студия на архимандрит Амфилохий, която съдържа издание на староруското Галичко евангелие от 1144 г., сравнено с множество славянски ръкописни евангелия от XI—XVII в. и с някои старопечатни издания (напр. Острожката библия от 1571 г.). Изданието на архимандрит Амфилохий, което, струва ми се, незаслужено се подценява и не се използува в нужната степен от палеославистите, съдържа и богат набор от гръцки евангелски разночетения, извлечени направо от гръцките ръкописи или пък от критичните издания на гръцкия евангелски текст. Много важни пособия са безспорно и изданието на Попсавовото евангелие (Савината книга) от В. Щепкин (1903) и на Асеманиевото евангелие от Й. Вайс и Й. Курц (т. I през 1929 г. и т. II през 1955 г.). Издадени бяха и редица среднобългарски, старосръбски и староруски евангелия — напр. Evangeliarium Putnanum от XIII в. (1888), Мирославовото евангелие от XII в. (1897), Архангелското евангелие от 1092 г. (1912), Добрейшовото евангелие от XIII в. (1906), Врачанското евангелие от XIII в. (1914), Добромировото евангелие от XII в. (1973, 1975), Чудовският нов завет от 1355 г., Вълкановото евангелие от XIII в., Кюстендилското евангелие от XIII в., Лондонското евангелие от 1355—1356 г. Тези издания позволиха да се проследят промените в текста на старобългарското евангелие, внесени от по-късните преписвачи и редактори. Приносно значение имаха и студиите на М. Валявец, И. Поливка и Дж. Даничич, в които са посочени отликите на старобългарските евангелски текстове съответно от текста в Търновското евангелие, Сречковичевото евангелие, Шафариковото евангелие, Хваловия сборник. Руският учен Гр. Воскресенски пък подготви успоредно издание на четирите установени от него редакции на евангелист Марко по ръкописните славянски текстове с разночетения от 100 евангелия. Постепенно, най-напред от Ив. Берчич (1864), а след това и от Й. Вайс (1948), бяха привлечени и евангелските откъси, които съдържат хърватските глаголически служебници.

Въз основа на изобилния текстово-критичен материал, който бе на разположение на палеославистите още към началото на нашия век, В. Ягич успя да отдели известен лексикален пласт, който според него е бил присъщ на първоначалния Кирило-Методиев превод. Става дума за речникови особености на Мариинското евангелие, като **миса** вм. **блюдо**, **балии** вм. **врачь**, **кокотъ** вм. **коуръ**, **жаль** вм. **гребиште**, които имат успоредици в архаични от лексикално гледище среднобългарски паметници като Карпинското евангелие или в ръкописи от богомилско потекло като старосръбския Хвалов сборник. Много старинна дума, присъща на първоначалните Кирило-Методиеви преводи, според В. Ягич е и **рѣснота** вм. **истина**, която не се среща в класическите старобългарски евангелски текстове, а само в по-късни паметници като Карпинското евангелие или евангелски откъси в среднобългарските триоди (**рѣснота** се среща още в Синайския псалтир и у Климент Охридски). Но на речникови особености като **миса** или като **кокотъ** не бива да се гледа непременно като на думи, които са влезли в старобългарските Кирило-Методиеви преводи през моравско-панонския период на тяхното съществуване — **миса**[1] е дума от българските говори в Македония, за старобългарската народна дума **кокотъ** пък свидетелствува глаголът *кокòтя* 'викам ко-ко' *(Петелът кокоти)*,[2] който е произлязъл от **кокотъ**. По мое мнение **миса**, **балии**, **кокотъ**, **жаль**, **рѣснота** не са били присъщи на първоначалния Кирило-Методиев евангелски превод, а са попаднали в евангелския текст при една от вторичните му обработки, която е била извършена през началото на X в. в западнобългарските земи. Не е моравизъм и **рачити**, старинна дума от Североизточна България, която срещаме у Йоан Екзарх, в преславската част на Супрасълския сборник, в староруските преписи от старобългарските преславски книги (срв. новобълг. *рача*), но не е била присъща на солунския старобългарски говор и не е употребена в Кирило-Методиевите преводи.

Безуспешен е опитът на В. Ягич да докаже, че **дохъторъ** προσκεφάλαιον в Зографското евангелие е моравизъм, произлизащ от старогорнонем. dôfta 'пейка в лодка'. По-новите проучвания установиха, че **дохъторъ** е в същност прабългарска дума, която много рано е проникнала в старобългарския евангелски текст. Прабългарска дума в ранния старобългарски евангелски превод е и кън҇игъчи γραμματεύς (Мт. XXIII. 34 в Асем., Остр., Зогр.[2], Ник., Мт. XXIII. 13, 14, 15 в Мар.). Като евангелски цитат от Мт. XXIII. 14 и Лк. XI. 52 к҇ънигъчи се среща и в Пространното житие на Кирил, което е възникнало още през моравско-панонската епоха от развоя на старобългарската книжнина. На кън҇игъчи се натъкваме и в такъв ранен старобългарски текст като полемичното съчинение о писмєнєхъ от Черноризец Храбър, което е било написано наскоро след като Кирило-Методиевите ученици пристигнали в България, кън҇игъчи се среща и в Кирило-Методиевия превод на апостола (напр. 1 Кор. I. 20 в Охр. и Слепч. апостол). Без съмнение прабългарите са били книжен народ — притежавали са своя руническа писменост. Възможно е кънигъчи да е проникнало в солунския старобългарски диалект, а оттам и в първоначалните Кирило-Методиеви евангелски преводи от езика на македонската група прабългари (групата на предводителя Кубер), част от които още в началото на VIII в. са живеели в Солунско, както се вижда от един прабългарски надпис, издълбан до Мадарския конник.

---

[1] Б. Цонев. История на българский език. Т. I. С., 1940, с. 79.

[2] Б. Цонев. Цит. съч., с. 77. Освен разложкото *петеле кокоти* вж. и троянското *петелът кукоти* у К. Куев. Народни думи от говора на с. Острец, Троянско. — Родна реч, 1933, VII, с. 71. Κόκοτος 'петел' е стара славянска заемка в гръцки. Вж. М. Vasmer. Die Slaven in Griechenland. Berlin, 1941, p. 268.

Постепенно с усилията на много учени стана ясно, че от двете старобългарски азбуки, глаголицата и кирилицата, дело на Константин Философ — Кирил е глаголическото писмо. От друга страна, според Пространното житие на Кирил славянският първоучител е превел от гръцки на старобългарски изборното евангелие през 862 г., още преди да е потеглила моравската мисия, от което следва, че пълният евангелски превод, т. е. преводът на четириевангелието, се е появил по-късно. Въз основа на тези два факта беше логично да се допусне, че най-старинни черти би следвало да съдържа Асеманиевото евангелие, понеже то е единственият оцелял старобългарски текст на изборното евангелие, написан с глаголически букви. Като се ръководеше от подобни съображения, чешкият учен Й. Вайс се опита да възстанови Кирило-Методиевия евангелски превод на четириевангелието, изхождайки от старобългарския текст на Асеманиевото евангелие. По-късно проучванията на друг чешки учен, К Хоралек[3], показаха, че в текста на Асеманиевото евангелие са внесени множество по-късни редакционни поправки и че следователно Асеманиевото евангелие не е паметникът, който стои най-близо до Кирило-Методиевия оригинал на старобългарското изборно евангелие. Според К. Хоралек глаголическите старобългарски четириевангелия (Зографското и Мариинското) са запазили повече старинни особености, отколкото Асеманиевото изборно евангелие; неговият извод е, че старобългарският четириевангелски текст е по-надежден извор за реконструкция на Кирило-Методиевото изборно евангелие, отколкото текстът на старинните славянски изборни евангелия, в които има следи от вторична преработка.

Ще се опитам да подкрепя мнението на К. Хоралек с един пример. В старинните изборни евангелия Йо. I. 1 гласи искони бѣ слово . и слово бѣ оу ба҃ (Асем., Остр.). В четириевангелията (Зогр., Гал., Ник.) съответният текст е отъ ба҃. Имаме сигурно указание, че в първоначалния превод на изборното евангелие, извършен от Константин Философ, е стояло отъ ба҃. В Пространното житие на Кирил, написано до 880 г., се съобщава, че веднага след като изобретил азбуката, Константин Философ започнал да пише евангелската беседа, т. е. изборното евангелие, което започва с Йоан I.1. Съответният цитат в житието е искони бѣ слово и слово бѣ отъ б҃а, където отъ б҃а съвпада тъкмо със старобългарския тетраевангелски текст. Въз основа на подобни примери може да се направи изводът, че текстът на първоначалното старобългарско изборно евангелие е бил включен в текста на старобългарското четириевангелие, който е възникнал малко по-късно, може би през моравско-панонския период от развоя на старобългарската книжнина.

---

[3] K. Horálek. Evangeliaře a čtveroevangelia. Příspěvky k textové kritice a k dejinám staroslověnskéhe překladu evangelia. Praha, 1954.

И така съгласно схемата на К. Хоралек за особеностите на първоначалния старобългарски превод на изборното евангелие трябва да се съди не от Асеманиевото евангелие, а главно от Зографското и Мариинското евангелие, а също и от Попсавовото изборно евангелие (Савината книга), доколкото то се отличава от Асеманиевото и Остромировото евангелие и върви успоредно със старобългарското четириевангелие. Обратно, Асеманиевото и Остромировото евангелие нямат значение на първостепенен източник при реконструкцията на старобългарския евангелски Кирило-Методиев текст, както е според схемата на Й. Вайс.

Както е известно, текстът на Савината книга, особено в първата ѝ част, на редица места се отличава от текста на останалите старобългарски евангелски преписи. К Хоралек[4] предположи, че в отделни случаи нейните разночетения са следи от първоначалния Кирило-Методиев евангелски превод, но не можа да подкрепи тезата си с убедителни доказателства. А че наистина на отделни места текстът на Савината книга е много древен и отразява първоначалната Кирило-Методиева традиция, може лесно да се провери, като се привлекат за сравнение евангелските цитати в литературните произведения, които са възникнали през моравско-панонската епоха от историята на старобългарската писменост или изпод перото на преките Кирило-Методиеви ученици Климент Охридски и Константин Преславски през първите години след идването им в България.

Такива произведения са Пространното житие на Кирил, Методиевият превод на Номоканона от Йоан Схоластик, законъ сѫдьнъи людьмъ, Изповедната молитва от Синайския требник, анонимната хомилия в Клоцовия сборник, приписвана на Методий, която в същност е написана от Кирило-Методиев ученик в България по времето на вероотстъпния княз Владимир (889–893), Учителното евангелие на Константин Преславски от 893/894 г., словата на Климент Охридски. Ето примери за това, как е изглеждал старобългарският евангелски текст до началото на X в., които са установени чрез сравняване на горните паметници помежду им или пък с текста на Савината книга.

В първоначалния Кирило-Методиев превод Богородица не е била наричана дѣва, а дѣваꙗ. Мт. I. 23 като евангелски цитат в Пространото житие на Кирил гласи се д҃ваѣ въ чрѣвѣ пріиметъ. В същия цитат в словото на Климент Охридски за пророк Захарий и за раждането на Йоан Предтеча четем пак д҃ваѣ. Богородица е наречена д҃ваѣ от Климент Охридски и в неговото Похвално слово за Успение Богородично. Мт. I. 23 е в същност цитат от Исая VII. 14. В старобългарския паримиен текст, който е възникнал в Кирило-Методиевата епоха, у Исая VII. 14 четем пак дѣваѩ. Субстантивирано прилагателно дѣваѩ срещаме и в богородичния тропар на 25. III в Охридския апостол — пряко наследство от богослужебната практика, която Климент Охридски и Наум Охридски въвели в западнобългарските земи (с҃нъ б҃жеи с҃нъ д҃вꙑѭ бꙑваетъ — л. 105 обр.). В Йоан Златоустовите хомилии на Благовещение,които са били включени в първоначалния старобългарски панегирикомартирологий, съставен от Кирило-Методиевите ученици наскоро след пристигането им в България, παρθένος, παῖς и κόρη са предадени с дѣваꙗ, както свидетелствуват преводът на хомилията с начало Βασιλικῶν μυστηρίων във Виенския сборник и преводът на хомилията с начало Πάλιν χαρᾶς εὐαγγέλιον в Германовия сборник. В по-късната редакция на същите хомилии, засвидетелствуваňа в Супрасълския сборник, дѣваꙗ е заменено с дѣвица. А в по-новата редакция на изборното евангелие дѣваѣ от Мт. I. 23 е заменено с дѣва (Асем., Остр., Сав.) В среднобългарската редакция на евангелския текст, която атонският старец Йоан е извършил през първата половина на XIV в., у Матей I.23 е било възстановено дѣваѩ.

---

[4] K. Horálek. Význam Savviny knigy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia. Praha, 1948.

Мт. II.18 в Асем. и Остр. гласи гл҃а въ рамѣ слꙑшанъ бꙑ҃. По-старинният превод гласъ оу рама слꙑшанъ бꙑстъ е засвидетелствуван в Савината книга и в Учителното евангелие.

В Зогр., Мар., Асем., Остр. Мт. V.44 гласи и молите за творѧштаѩ вамъ напасти (Асем., Остр. напасть). В Сав. същото място е молитвѫ дѣите о напастьствȣѭщихъ вамъ; сходно четене, без съмнение по-старинно, е засвидетелствувано и в Учителното евангелие — и молите сѧ за напастоующии васъ.

В Савината книга и в Учителното евангелие Мт. IX.8 е видѣвъше же народи дивишѧ сѧ срещу чюдишѧ сѧ в Зогр., Мар., Асем., Остр. И това съгласуване на Савината книга с Константин Преславски е указание за по-старинен текст.

Още по-убедителен пример е Мт.X.37 любѧи оц҃а ли м҃тре паче мене нѣстъ ми на подобѫ в Савината книга и в Учителното евангелие срещу ıже лю̑битъ оц҃а ли матерь паче мене нѣстъ мене достоинъ в Зогр., Мар., Асем., Остр.

В Поучение за неделя от Климент Охридски Мт.XI.12 гласи нѹжьно бо ѥсть ц҃рствие н҃бсноѥ и нѹжьници въсхꙑтаютъ ѥ. Би могло да се помисли, че това е един твърде свободен цитат по памет от страна на Климент Охридски, защото в Зогр., Мар., Асем., Сав., Остр. съответното място е ц҃рсо небьское нѫдитъ сѧ. Но в молитва при изповед от Синайския требник, която е преведена от старобаварски още през моравско-панонската епоха, също четем нѫждьно естъ ц҃рство б҃жие. Съответствието в гръцкия евангелски текст е ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, но в Пандектите на Антиох има разночетение Βιαστὴ γὰρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, което е в съгласие със старобългарския текст у Климент Охридски и в чинъ надъ исповѣдаѭщиимъ сѧ.

Мт.XIX.6 в анонимната хомилия от Клоцовия сборник гласи ѣже бо б҃ъ съвелъ естъ ч҃ка да не разлючаете сѧ, а съответното място в Савината книга е ꙗже оубо б҃ъ съведе. чл҃къ да не разлѫчитъ женꙑ сеѧ, до този текст се доближава и законъ сѫдьнꙑ людемъ, където четем ꙗже б҃ъ съведе чл҃къ да не разлоучаетъ. В старобългарските евангелски преписи (Зогр., Мар., Асем., Остр.), в които стои ѣже б҃ъ съчета, без съмнение е засвидетелствувана по-късна редакция на същия текст.

По-късна редакция е и Мт.XIX.3 поустити женѫ своѭ по вьсѣкои винѣ в Зогр., Мар., Асем., Остр. — старинният текст е поуштати женѫ своѭ на вьсѣко врѣмѧ, както четем в Методиевия превод на Номоканона и в законъ сѫдънꙑи людьмъ, следа от първоначалния текст има и в Сав., където от Кирило-Методиевия превод е оцелял само предлогът на — на всакѫ винѫ.

Гр. ἄδικος, което в старобългарските евангелски преписи се предава с неправьдьнъ, у Мт.V.45 в Сав. е преведено с обидьливъ — и дъждитъ на правьдьнꙑѩ. и обидьливꙑѩ срещу на праведьнꙑѩ и неправедьнꙑѩ в Зогр., Мар., Асем., Остр. Прилагателното обидьливъ като синоним на неправьдьнъ срещаме в анонимната хомилия от Клоцовия сборник — ни обидьливи ц҃рствие б҃жие наслѣдъствоуѭтъ, а като съответствие на гр. ἄδικος — в Методиевия превод на Номоканона и в хърватско-глаголическия текст на пророк Авакум I.5. Лк.XVI.8 и похвали г҃нъ иконома обидливаго в среднобългарското Сречковичево евангелие срещу иконома неправедьнаего в старобългарските преписи също е безспорен архаизмът, който е наследен от Кирило-Методиевата епоха.

В отделни случаи текстът на Савината книга съвпада с Учителнот евангелие само при префиксацията на глаголите или употребата на предлозите — у Мт. VI.27 и в двата споменати текста стои приложити на тѣло свое προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ срещу приложити тѣлеси своемь в Зогр., Мар., Остр. (в Асем. е тѣлесі своемоу); в Учит. ев. Мт. 31 е въ чьто облѣчемъ сѧ, а в Сав. въ что одеждемъ сѧ срещу чимь одеждемъ сѧ в Зогр., Мар., Асем., Остр.; у Мт.IX.21 в Сав. и Учит. ев. четем коснѫ сѧ срещу прикоснѫ сѧ в Мар., Асем. и Остр.; у Мт.XIV.25 само в Сав. и Учит. ев. стои приде к нимъ, съответното място в Зогр., Мар., Асем. и Остр. е иде къ нимъ; Мт.XIV.31 в Учит. ев. гласи въ чьто сѧ соумьнѣ, а в Сав. по чьто сѧ сѫмнѣ, в Зогр., Мар., Асем. и Остр. четем оусѫмьнѣ.

Други съвпадения между Сав. и Учит. ев. са Лк.VIII.32 въ стадо свиное срещу Зогр., Мар., Асем., Остр. въ свиньѩ; Мт.VIII.29 приде срещу Зогр., Мар., Остр., Асем. пришелъ еси; Мт.XIX.20 Учит. ев. чимь ѥще лишю сѧ, Сав. чесого лишѫ сѧ срещу Зогр., Мар., Асем., Остр. чесо есмъ еще не доконъчалъ; Йо.VII.41 отъ галилеѧ х҃с градетъ срещу Зогр., Мар., Асем., Остр. отъ галилеѩ х҃ъ придетъ; Йо.XVII.4 дѣло съконъчахъ еже дастъ ми срещу Зогр., Мар., Асем., Остр. дѣло съвръшихъ. еже далъ еси мьнѣ.

У Мт.XIX.16 в Учит. ев. четем оуноша етеръ припаде къ і҃сови срещу пристѫпь или пристѫпи в Зогр., Мар., Асем., Остр., където припаде съответствува на гр. προσῆλθε. Превод на προσηλτεῖν с припасти от оцелелите старобългарски паметници е засвидетелствуван само в Сав.: Мт.VIII.5 припадє ємоу сътьникъ προσῆλθεν; Мт.IX.28 припадоста слѣпьца προσῆλθον; Мт.XIV.15 припадѫ оученици єго προσῆλθον срещу пристѫпи, пристѫписта, пристѫпишѧ в останалите старобългарски текстове. Няма съмнение, че преводът на προσῆλθε с припадє е бил присъщ на първоначалния Кирило-Методиев превод, както личи и от Сав.Мт.XIX.16 придє от по-старо припадє вм. очакваното пристѫпи.

Много старинен текст в Учит. ев. е и Мт.XIV.36 прикоснѹт сѧ краи ризы єго — в Мар., Зогр. прикоснѫтъ сѧ въскрилии ризы єго; краи вм. въскрилиє се среща само в Сав., у Мт.IX.20 и 21 и Лк.VIII.44.

Изнесените примери ни доближават до първоначалния Кирило-Методиев превод на евангелието и дават основание да заключим, че класическите старобългарски паметници (Зографското, Мариинското и Асеманиевото евангелие) на много места съдържат прередактиран текст.

ЛИТЕРАТУРНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ДВЕ ПОХВАЛНИ СЛОВА ОТ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ

КЛИМЕНТИНА ИВАНОВА

Както е известно, до нас са достигнали 8 агиографски творби на Патриарх Евтимий — 4 от тях носят наслов „житие“ и 4 — „похвала“. Несъмнено жанровото определение, дадено от самия автор, трябва да се има пред вид при литературния анализ, но изследванията показват, че и осемте произведения са изградени по еднакви художествени принципи на всички структурни равнища и че могат да бъдат отнесени към един жанр — житийно-панегиричния. Появата на този жанр като резултат от сближаването на наративното и риторичното начало в старата българска литература е постижение на Търновската агиографска школа от XIV в.[1] Така наследството на Патриарх Евтимий фиксира важен момент в изменението на „високите“ жанрове. Докато Климент Охридски например вмества своята проповедническа дейност в няколко жанра и във всеки от тях се изявява с определен стил и съответно „авторско“ лице (поучения, похвали и жития), при Патриарх Евтимий се получава сливане в ансамбъл със силно и непосредствено изразено единство на стила и на писателската личност. В творчеството на Патриарх Евтимий наблюдаваме как житието и похвалното слово, продуктивни от самото зараждане на славянската книжнина, достигат завършека на литературния си „модел“ и получават строго регламентиран вид, имащ стойността на стилов норматив. Именно тази им особеност прави необходимо задълбоченото проучване на всяко от тях както на фона на определен тематичен агиографски тип (отшелници, църковни йерарси, владетели, мъченици, светци-воини), така и като образец на овладяна ораторска проза.

I. ПОХВАЛНО СЛОВО ЗА МИХАИЛ ВОИН ОТ ПОТУКА

Похвалното слово за Михаил Воин (нататък — ПМВ)[2] спада към произведенията, посветени на светците-воини. Тези творби заемат значително място в православната агиографска книжнина, често възхождат към най-ранната ѝ епоха и в нея намират отражение редица дохристиянски и фолклорни мотиви. В повечето случаи повествованията от такъв род се изграждат върху сравнително по-ограничен дял на панегиричните моменти и с акцентиране върху белетристичния разказ. Каноничната им схема е близка до тази на владетелските (княжеските) жития. В метафрастовата и следметафрастовата епоха много подобни произведения се подхвърлят на риторична обработка. Светците-войни, чийто култ е установен в първите векове на християнството, обикновено са мъченици, убити при изповядване на новата религия. Впрочем войни-мъченици се канонизират и по-късно. Непрекъснатите войни, които Византия води с нехристиянския свят, осигуряват трайност и актуалност на този агиографски тип. Към него спада и вариант с герой-войник, който бива спасен по чудо от смърт, преживява нравствен прелом и става монах. (Създаването на подобни жития бележи времена на най-кръвопролитни сражения. Някои от тях повествуват как византийските войни се сражават срещу българите и изобилстват с данни за българската история.)

---

[1] За жанровите особености на Евтимиевите произведения вж. К. Станчев. Изграждане на човешките образи в старобългарската агиографска проза. Кандидатска дисертация. С., 1978 (машинопис); Поетика на старобългарската литература. С., 1982; К. Иванова. Агиографска продукция на Търновската книжовна школа. Кандидатска дисертация. С., 1979 (машинопис); За похвалните слова на Патриарх Евтимий, както и Д. Петканова-Тотева. Нови черти на похвалното слово през XIV—XV в. — В: Търновска книжовна школа. С., 1974, 89—112.

[2] Издадено в книгата на Е. Калужняцки Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393) nach den besten Handschriften. Wien, 1901. В настоящата

Активизирането на култа към известните светци-войни или канонизацията на нови личности става в големите средища (най-често в столиците), където е съсредоточена военната мощ на страната, и във време, когато тази мощ се утвърждава.[3] Затова и у нас интересът към византийските светци-войни нараства, след като България става отново самостоятелна и след като Търново става престолен град. При цар Калоян столицата получава за покровител и свой собствен български светец-воин — Михаил от Потука, чиито мощи са пренесени в Търново в 1205 г.[4]

Не е възможно да се установи времето, когато възниква култът към Михаил Воин. В това отношение може да се правят само предположения, тъй като основният му християнски подвиг се свързва с прастарата легенда за змееборството и изключва търсенето на реални податки за „деянието“ на героя. Това е мотив, познат от цял кръг древни фолклорни и митически легенди и разпространен сред почти всички народи. Навлизането и продуктивността на мотива за змееборството в агиографията е проследено в няколко научни труда; той е изследван и от забележителния познавач на средновековната литература А. Веселовски.[5] Тук ще се огранича само да отбележа, че

работа текстът се цитира по ръкопис № Ms sl. 164 от сбирката на Библиотеката на Румънската АН, Букурещ, като се спазва оригиналната пунктуация; титлите се развързват, изпуснатите букви се възстановяват в четвъртити скоби, а надредните букви се свалят в реда без специално означение.

[3] Интерес към светците-войни се наблюдава и в агиографията на Първата българска държава. Някои сказания за тях са преведени още през Симеоновата епоха. Срв. Е. Георгиев. Литература на изострените борби в средновековна България. С., 1966, 47—56. Престолният град Търново наследява и развива широко тази традиция.

[4] За пренасяне на мощите вж. В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. III. С., 1940, 264—265; за култа към Михаил Воин вж. Филарет Черниговски. Святые южных славян. Чернигов, 1865, 291—293. Срв. и очерка за Похвалното слово за Михаил Воин и К. Иванова. Агиографска продукция. . ., 361—377.

[5] А. Кирпичников. Св. Георгий и Егорий Храброй. Св. Георги. Исследование литературной традиции истории христианской легенды. СПб., 1879; А. В. Рыстенко. Легенда о св. Георгие и драконе в византийской и славяно-русской литературах. Одесса, 1909; срв. и Е. К. Тодоров. Древнотракийското наследство в българския фолклор. Легенди за убиването на дракона от св. Георги. — В: Проблеми на българския фолклор. С., 1972, 102—126; J. B. Aufhauser. Das Drachenwunder des hl. Georg. — Byzantinisches Archiw, 5. Leipzig, 1911; А. Н. Веселовский. Разыскания в области духовных стихов. II. Св. Георгий в легенде, песне и обряде. СПб., 1880 (Приложение к XXXVII тому Записок Академии наук).

в „същинския“ агиографски жанр (както в гръцките, така и в славянските му версии) „змееборството“ като фабула е вторично, генетически несвързано с биографичното повествование. То възниква най-често като отделен епизод и неслучайно се разпространява като отделна единица със самостоятелно заглавие („Чудо“).[6] Наистина в някои апокрифни обработки то се измества към центъра, но без да става самостоятелен (и единствен!) център на житието като цяло. Относителната тежест на посочения епизод се увеличава с намаляването на каноничността на творбата. Така в едно от каноничните жития на Теодор Тирон змееборският мотив се явява в едно чудо, наред с други тавматични епизоди (избавянето на благочестивата Евтимия от змея), докато в апокрифното сказание цялата фабула е изградена върху борбата на Теодор със змея и спасената е майката на светеца. Подобни варианти наблюдаваме и в чудесата на великомъченик Георги.

По отношение на основния мотив (т. е. „змееборството“) легендата за Михаил Воин, легнала в основата на краткото му житие, представлява вариант на Чудото на св. Георги със змея. Този вариант е възникнал на българска почва и неговите източници изглеждат колкото фолклорни, толкова. и повлияни от по-ранни византийски агиографски образци.[7]

Българската култова традиция дублира един епизод от чудесата на св. Георги, като го прави основен фабулен момент в новата житийна трансформация. Без да изменя фолклорно-легендарната си основа, по законите за изграждане на агиографската проза, мотивът се отнася към герой от аналогичен тип (в случая — Михаил от Потука) и съответно — към определени исторически обстоятелства. Тези обстоятелства, при цялата условност на агиографския разказ, трябва да се имат пред вид, защото насочват към времето, когато възниква и се оформя в окончателен вид култът към Михаил Воин.

Историческите податки за култа към Михаил Воин са малко и противоречиви. В житиеписната традиция до Патриарх Евтимий е познато само едно кратко житие, засвидетелствувано в преписи от XIV в. насам и включвано заедно с други жития, посветени на търновски светци, в състава на стишния пролог.[8] В това кратко житие подвизите на Михаил Воин са отнесени към времето на цар Михаил, приеман от повечето изследователи за българския цар Борис-Михаил. Говори се и за общата борба на светеца-воин и дружината му заедно с „римските хора“ („римляните“) срещу нашественици агаряни (т. е. араби) и етиопци (в оная епоха под „етиопци“ разбират африканските араби). И така, кои са съюзниците на Михаил Воин в неговите военни подвизи? С името „римляни“ от XIII в. нататък обикновено наричат кръстоносците (като принадлежащи към римската църква).

---

[6] В руската литература Чудото на св. Георги се празнува отделно — под дата 26 ноември, но същото сказание може да се срещне и под 23 април. Най-ранният запазен южнославянски текст с чудото на Георги Воин и победата му над змея е поместено в т. нар. Сборник на поп Драгол, паметник от третата четвърт на XIII в. По този текст го издава А. В. Ристенко (Цит. съч.), който смята, че текстът в тази си редакция е най-близък до Проложното житие на Михаил Воин.

[7] Така възприема легендата за Михаил Воин и А. В. Ристенко, който смята, че тя е възникнала през XII в. и е повлияна непосредствено от Чудото на св. Георги със змея (дракона) (цит. съч., с. 368); според Е. Тодоров легендата е възникнала като древен мит и се е свързала с личността на Михаил Воин още по времето на княз Борис, без никаква връзка с други църковни легенди.

[8] Краткото (проложното) житие на Михаил Воин от Потука е многократно издавано. Най-популярно си остава изданието на Й. Иванов. Български старини из Македония. II изд. С., 1931, 422—424.

В тълкуванията на изследвачите се приема без уговорка, че става дума за обща борба на византийци и българи с арабите. Наистина византийската история познава продължителни периоди на борби с арабите. Войните с тях достигат апогей през X—XI в. и затихват, отстъпвайки място на сблъсъка с кръстоносците. Така че описваните в краткото житие борби на „римляни“ срещу араби, в които да вземат участие и български дружини (и това — по времето на княз Борис!), са исторически недостоверни. Те могат да бъдат обяснени (и са обяснявани) с анахронизъм, с една вторична литературна контаминация на борбите в малоазийските провинции от XI в. с няколковековно по-късните събития около превземането на Цариград от кръстоносците. По принцип подобен анахронизъм е напълно закономерен в средновековните произведения, но едва ли с него може да се обясни конкретният случай. Кръстоносците превземат византийската столица през 1204 г., а мощите на Михаил Воин са пренесени от Калоян през следващата 1205 г. — време, твърде кратко, за да „отлежи“ събитието и да се включи в легендата за светеца. Явно култът към Михаил Воин вече е съществувал в Северна Тракия, и то в подобна форма, с която ни е известен от краткото житие и от службата му — светецът е бил поставен в някаква връзка с „римските хора“. Вероятно върху основата на някакво предание за воин-християнин се наслагва легендата за змееборството (актуална и за дохристиянските митически представи). Такова наслагване изисква време и едва ли би могло да се отнесе към началото на XIII в.

Струва ми се, че най-вероятно обяснение на тези на пръв поглед несъвместими исторически факти би дало предположението, че под „римляни“, „римска войска“ и т. н. се разбират византийските колонисти и византийските войски в Италия. Знаем, че в Южна Италия и Сицилия чак до XI в. Византия отстоява своите територии срещу арабските нашествия. Като географско понятие Италия не е била неизвестна на средновековния българин. Има исторически моменти, когато действително българи са взимали участие във военните действия на Византия на територията на Италианския катепанат срещу арабите. Но е малко вероятно тези събития да се отнесат към IX в. и към времето на княз Борис.

По мое мнение легендата за воина Михаил от Потука е възникнала покъсно, през византийското робство, при император Михаил IV Пафлагон (1034—1041). Така през пролетта на 1032 г., след поражението при Алепо, бреговете на Илирия страдат от набезите на египетските араби (етиопите), а по същото време (преди Сицилийското въстание) се водят усилени боеве срещу арабите в целия Катепанат. Във военните действия участват и български воеводи със своите дружини. Михаил Воин ще да отразява преданието за такъв местен български воевода на византийска служба, който е възглавявал дружина свободни войници в помощ на християните.[9] В региона, където е почитан Михаил Воин, от действителната личност са останали само смътни предания, намерили израз в чудотворната му победа над „агаряните“ и „етиопците“. Втората тавматична част — чудото със змея — няма нищо общо с първоначалната и е възникнала по аналогия с агиографските творби за великомъченик Георги и за Теодор Тирон. По този начин се оформя двуепизодната композиция в биографичния разказ на проложното житие, като вторият епизод (отговарящ на втори мотив във фабулата) е доминиращ, докато първият представлява само подготовка към него.

---

[9] Общи действия на български дружини с византийците биха били възможни и в периода след 950 и преди 963 г., но тогава на българския престол е бил вече цар Петър. За български воеводи, наричани „князя“, които са заемали византийски служби през XI в. и са се сражавали срещу различни врагове на Византия, пише В. Златарски. История на българската държава. Т. II. С., 1972, 92—95. Във връзка с казаното считам, че изразът: пръвѣє от пръвородныих христїанъ, който се тълкува от Й. Иванов, В. Киселков и др. като указание, че родителите на Михаил са били измежду първите покръстени българи, търпи корекция. То означава само тяхното социално положение — първи по сан, родовити. Представата за „първородство“ е свързана с представата за знатност, но не и за новопокръстеност. И съвсем в рамките на хипотезата бих изказала предположение, че съществува далечна връзка между името на езерото от легендата за Михаил Воин — Тирагинскѫѫ или Тиранскоє и местностите Тирачена (Тирачина) около Тиренско море, което е на пътя между Италия и българските земи.

Не е възможно да се установи в какъв вид търновските книжовници са получили агиографската легенда за Михаил от Потука с пренасяне на мощите в 1205 г. — като кратки известия за светеца, или като текст, близък до този на запазеното проложно житие. Какъвто и да е бил неизвестният извор на столичните житиеписци, няма съмнение, че проложното житие във вида, в който е достигнало до нас, е дело на Търновската агиографска школа от XIII в.[10] Съгласно изискванията на култа още в XIII в. е създадена и служба, посветена на този български двойник на великомъченик Георги. Първоначалната служба, съставена по Студийския типик, е достигнала до нас в два преписа. Тя обема 10 стихири, без канон. През XIV в. службата е разширена и обогатена с нови песнопения, но и в кратката, и в обширната редакция на службата не се откриват данни, различни от проложното житие. Като изключим канона, в чиято по-лирична, дори патетична атмосфера се изгражда образ на светец — покровител, избавящ от беди, болести и страдания, в останалата част централно място заема същият легендарен мотив, познат ни от проложното житие — битката на светеца със змея.[11]

И така Патриарх Евтимий е съставил своето похвално слово, след като е имал под ръка най-малко два източника — агиографски (проложното житие) и химнографски (службите, посветени на Михаил Воин).

ПМВ е написана и произнесена в патриаршеския храм „Възкресение Христово“, в който са се съхранявали мощите на светеца, в деня на неговата памет — 22 ноември, т. е. на другия ден след един от най-големите богородични празници Въведение Богородично в храма. Тази непосредствена близост между двата празника поражда една изключително интересна и уникална в Евтимиевото творчество контаминация на похвала за два празника едновременно. Похвалата за Въведение Богородично е обособена като самостоятелна въвеждаща част към похвалата за Михаил Воин, затова е редно да бъде анализирана отделно. Тя е написана в духа на тържествената атмосфера и силния лиризъм на празника, който независимо от условния, символичен смисъл на сакралното действие все пак е посветена на едно тригодишно дете. Празникът Въведение води своето начало и има основание не в текста на каноничните евангелия, а в Протоевангелието на Яков, творба, заемаща междинно място между каноничната и апокрифната литература. Без да е признато за „благовест“, под наслов „Повест на Яков, архиепископ Йерусалимски за рождеството на преславната владичица наша Богородица“, Протоевангелието заема трайно място в панегириците и други подобни сборници като четиво за 8 септември (Рождество Богородично) и оказва изключително силно въздействие както върху всички по-късни „житоописания“ на Богородица, така и върху нейната иконография. По времето на Патриарх Евтимий е разпространена т. нар. редакция *А*, която е включена и в известния Зографски сборник. Ще припомня пасажа, отнасящ се до въвеждането на малката Мария в храма: Бывши же двѣма лѣтома отроковица, рече ѡт(е)цъ еѫ: Възведѣмъ еѧ въ цр(ъ)кѡвъ г(оспод)нѧ ꙗко да въздамы ѡбѣтъ иже обѣщахом сѧ, да не како негодꙋетъ вл(а)д(и)ка на ны, и непрїѫтенъ бѫдет даръ нашъ. И реч(е) Анна: Пождимъ и еще до третїегѡ лѣта да не како възыщет ѡ(т)ца или м(а)т(е)ре. И рече Іѡакимъ: Призовите дъщерѧ евреискыѫ нескврънныѫ, и да прїимѫт по свѣщи и бѫдѫт горѧщѫ, ꙗко да не възвратит сѧ отроковица въспѧт, и ѡтстѫпитъ ср(ъ)дце еѫ ѡт цр(ъ)кве г(оспод)нѧ· И сътворишѫ тако донидеже възыде въ цр(ъ)кѡвь г(оспод)нѧ. И прїѫшѫ тѫ с(вѧ)щенници и лобзавше тѫ рѣшѫ: Да възвеличит г(оспод)ь имѧ твое въ всѣхъ родѣхъ. И ѡтвѣщаашѫ люд(ї)е: Бѫдет бѫдет аминъ. И рѣшѫ с(вѧ)щенници: ѡт тебе напослѣдѡк днии ꙗвитъ г(оспод)ь избавленїе свое на с(ы)нохъ Іи(зраи)левѣх. И посадишѫ ѧ на третїемъ степени жрътъвника. И вложи г(оспод)ь б(ог)ъ радость въ нѧ, а поигра ногама своима. И възлюбишѫ тѫ весь домъ Іи(зраи)левь. И сънидошѫ родителѣ еѧ веселѧще с(ѧ) и хвалѧще и славѧще б[ог]а, ꙗко не възврати с[ѧ] отроковица въспѧтъ. Бѣ же Марїа въ домꙋ г(оспод)ни ꙗкож(е) голѫбица прѣбываѫщи; и приемлѣше пищѫ ѡт рѫкы аггелѡвы·[12]

---

[10] Терминът „Търновска агиографска школа от XIII в.“ е предложен от К. Станчев в дисертационния му труд „Изграждане на човешките образи. . .“

[11] К. Иванова. Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Воин. — ИИБЕ, кн. XXII, 1973, 211—236.

Както се вижда, в самия първоизточник на празника и на по-късните творби, посветени на него, е заложено и драматично действие, и „умилително“ внимание към детето Мария. Трябва да отбележа и още нещо. Исихастите отдават особено значение на празника Въведение Богородично и тълкуват уединяването на Мария в „светая светих“ като прообраз на исихията и безмълвието. В едно от най-поетичните слова на Григорий Палама — Словото за Въведение Богородично — четем: „Тя положи нов и неизказан път към небесата... умното мълчание. Тя вижда божията слава и се вглежда в божествената благодат, съвършено неподчинена на силата на чувствата, като се превръща в отрадна гледка за непорочните души и умове.“ Така в лицето на Богородица „безмълвието не само намира своето най-висше освещаване и оправдание, но и открива цялата си сила в единението на човека с бога“[13]. Въпреки че панегирикът на Патриарх Евтимий не е голям по размер, той представя една завършена цялост и е изграден в духа и образността на най-популярните (и същевременно — най-поетични) проповеди за този празник. Още К. Радченко отбелязва (но без да се конкретизира), че за образец на Патриарх Евтимий са служили словата на патриарсите Тарасий и Герман.[14] Наистина при сравнително сбития текст на Евтимий е трудно да се определи точно кой гръцки текст му е повлиял най-чувствително.

---

[12] Текстът от Зографския сборник се цитира по фотокопие.

[13] Епископ Василий (Кривошеин). Аскетическое и богословское учение св. Григория Паламы. Seminarium Kondakovianum, VIII. Прага, 1936, 99—154. Преводът от словото на Григорий Палама се цитира пак по епископ Василий (с. 115).

[14] К. Ф. Радченко. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 1898, с. 309. Трябва да отбележа, че в руската литература от XVI в. се среща и едно слово за същия празник, приписвано от някои руски книжовници на Евтимий Търновски. Словото не е на Евтимий Търновски, а на друг Евтимий, това е известно. Самият му византийски автор е направил в същност обикновена компилация от Германовото слово за същия празник с начало: Веселие днес оубо. В новите търновски състави, в които се поместват слова за Въведение (от Герман Константинополски, Тарасий Константинополски, Теофилакт Български, Георги Никомидийски), не се среща слово от Евтимий инок. Явно е, че то е преведено на славянски покъсно и във връзка с друга традиция.

Сравнението показва, че буквални заемки, каквито могат да се открият в други творби на Патриарх Евтимий, тук няма. Личи обаче, че нашият проповедник е възпроизвеждал моменти от добре познатите му (и може би превеждани от него) образци по „вдъхновение“, още повече, че те са били между четените в предишния ден слова. Все пак наблюденията на К. Радченко могат да се уточнят, и то преди всичко в две важни насоки — на какви риторически средства Евтимий Търновски отдава предпочитание, към кои символични образи проявява склонност и на второ място — дали лексиката, използувана от него, има паралели в произведенията за същия празник, помествани в търновските панегирични състави.

Връзката на Евтимиевия текст е най-силна със Словото за Въведение от Герман Константинополски и с начало: Веселїє оубо и със словото за същия празник от Тарасий Константинополски (Впрочем и двете творби имат много общи черти в композицията и тълкуването на празника.)[15]

Независимо от краткостта си панегиричната част от увода към ПМВ е построена, както и споменатите две проповеди, върху динамичното действие. „Сцената“ е храмът, където е отведено неврьстното момиченце, а присъстващите чрез съответни цитати и коментарии разкриват сакралния смисъл на въвеждането в „Светая светих“. Този начин на композиция твърде осезателно напомня иконографския тип на богородичната икона, заобиколена с изображения на пророците, държащи свитъци с предсказания за нейната необикновена съдба. Известно е, че подобни цитати и тълкувания на старозаветните пророчества за Дева Мария характеризират повечето слова за нейните празници, особено след VII в. (Срв. двете слова за Рождество Богородично от Андрей Критски например.) Те отразяват продължителните теологични спорове около естеството на Исусовата майка и правото ѝ да се нарича Богородица и показват особената нетърпимост на православните писатели спрямо многобройните ереси, отхвърлящи божествеността и значението на Дева Мария в християнската догматика.

По патетика и лирична възторженост Евтимиевият текст е близък до Словото на патриарх Герман. От всички библейски цитати и реминисценции двамата автори отдават предпочитание на „Песен на песните“. Изложението на Патриарх Евтимий следва утвърдената от библейските тълкуватели символика на това необикновено емоционално наситено произведение и използува постигната образност, с която Мария се отъждествява с „невястата“, очакваща жениха, а присъствуващите коментират събитието. Така се постига и необходимата връзка между старозаветните и новозаветните събития: Гради ѡт Ливана невѣсто Соломѡново да припѣваѫ и азъ гради ѡт Ливана. . . Сего ради отроковицѧ възлюбишѫ тѧ, въ вонѧ мура твоего текѡшѧ. Въведє тѧ ц(а)рь въ клѣть рекшє въ цр(ъ)ковь своѫ. . . (обръщението на първосвещеника Захарий към Мария). И съответно „реакцията“ на момичетата: Распалила єси ср(ъ)дцє нашє сестро наша невѣсто, распалила єси ср(ъ)дцє нашє. Виждь и приклони оухо твоє къ Гаврїловоу бл(а)говѣстїꙋ...

В словото на Герман Константинополски, където сцената е разгъната много по-детайлно, цитатите от „Песен на песните“ са повече, но тяхната поетична функция е същата: Мария се появява в храма [Кто сїа възходещїа ѡт поустыниꙗ, ꙗко ѡтрасль дыма кадеща се, змирноу и ливань ѡт вьсакаго праха мироподателнаго]; тя върви към олтара, придружена от близките си [Приди ѡт Ливана невѣсто моа, прїиди ѡт Ливана. . . еже приведут се царю, дѣвы въслѣд ее. . .] Присъствуващите възхваляват момичето [Кто сїа, прѣникшїꙗ ꙗко ȣтро, красна ꙗкоже лȣна и избранна ꙗко слънце. Что оукрасише се стѡпы твое сапогами. . .]; в пространното обръщение на Захарий към Мария [Єеже добротою красѡты наслаждающе се дъщере Ієрусалим'скы пѣснь радоующее се плетȣть и царїе земльстїи блажеть. . . и инаа оубо съ Давидом' ти приглашаю: Слыши дъщи и виждь и приклони оухо твое и забоуди люди твое и дѡмь отца твоего. И въсхощет царь красоты твоее. . .]. Тази съпоставка между ПМВ и словото на Герман Константинополски ни убеждава, че в образната и емоционалната атмосфера на своите творби Евтимий достига равнището на най-добрата византийска риторика и така обогатява старобългарската ораторска проза — не с нови смислови нюанси, а със съвършено овладяване на българския литературен език.

---

[15] Гръцкият текст на Словото за Въведение от Тарасий Константинополски е издадено в Patrologia graeca, t. 98, col. 1481—1500; гръцкият текст на Словото от Герман Константинополски—в същото издание, т. 98, col. 292—309. Славянският превод на Словото от Тарасий Константинополски е използуван по Зографския сборник, а на Словото от Герман Константинополски — по Панегирика на Мардарий (Рилския панегирик), ръкопис от 1483 г., ресавски двуеров правопис, л. 197 а—200 б.

Интересно е да се отбележи, че при изграждането на творбата Патриарх Евтимий проявява определено отношение към своите източници, различава се от тях с наглед незначителни, но много важни за нас детайли. Така във възхвалата на Мария, вложена (както и в словото на Тарасий Константинополски) в устата на пророк Захария, той използува традиционните символни определения и сравнения, чийто алегоричен смисъл е утвърден заедно с установяване на култа към Богородица. На пръв поглед той е повлиян и от формалната структура на Тарасиевата възхвала, значителна част от която се състои от синтактично паралелни изрази, въведени с анафоричното обръщение ты, ты еси и тебе. Обаче у Патриарх Тарасий ритмиката не е така отчетлива и стремежът към изоколен период не е издържан.[16] Докато за Евтимий Търновски основната въздействуваща сила е строгата ритмична организация — по-кратка, но много по-динамична; в същност тя е главната цел на автора, който се ограничава в количеството на определенията за сметка на тяхното слухово въздействие:

Радуи сѧ гл[агол]ѧ възведенїе рѡда. 4
Прѣматернѧѩ клѧтвы свобожденїе. 3
Адамово избавленїе. 2
Тебе пророци проповѣдашѧ. 3
Тебе праведници оубл[а]жишѧ. 3
Ты еси запечатлѣннаа кнїга· 3 (4?)||
Врътоград заключенныи. 2
Гедеѡново роуно. 2
Камень несѣкомыи. 2
Дверъ затворенаа· 2 ||

---

[16] Терминът „изоколен" за ритъма на ораторската проза е въведен от Рикардо Пикио. Срв. Р. Пикио. Върху изоколните структури в средновековната славянска проза. — Литературна мисъл, XXIV, 1980, № 3, 75—107; подробно на въпроса за ритмичната структура в ораторската проза вж. и К. Станчев. Поетика на старобългарската литература, 153—165. В този и следващите примери цифрите означават броя на ударените думи според оригиналната пунктуация на преписа. Двете отвесни чертици означават вътрешната сегментация на ритмичния период. Горната точка в оригиналната пунктуация бележи паузата.

ты єси златаа рѫчка. 3
Жезлъ Аарѡнов· 2 ||
Ты єси стамна имѧщїа по малѣ маннѫ Х[рист]а въ себѣ· 7 ||
Ты єси Нѡєвь кѡвчегь сп[а]сти хотѧ ѡт потопа грѣховнаго весь миръ 9 ||
Ты єси неѡраннаа бразна. 3
И Іакѡвлѣа лѣствица· 2 ||
Тебе въси оубл[а]жаѫть рѡди. 4
Ꙁемлѣ въсхвалить. 2
Агг[е]ли послоужѫтъ. 2
Вълсви поклѡнѧт сѧ. 2
Геѳсимани въмѣстить. 2
Н[е]б[е]са подимѫт. . . 2 ||

Както се вижда, ритмичният рисунък е отразен и в пунктуацията на използувания тук препис. Долните точки в интонационно отношение отговарят на съвременното членение (запетая или точка), докато горните точки бележат промяната в ритмиката, анафора или концовка.

Но как в същност Патриарх Евтимий вмества похвалата за Въведение Богородично в композицията на увода към ПМВ? Той свързва формално двете самостоятелни теми чрез неколкократно подчертаване на двойния празник: Соугоубѡ веселїе днес, соугоубъ пиръ, соугꙋбо славословїе, соугоубь и събѡръ агг[е]лѡмь и ч[е]л[овѣ]кѡмь. След това двете възхвали са поместени последователно в реда на тяхното значение (Нѫ б[о]жїи м[а]т[е]ри и д[ѣ]вѣ и б[огороди]ци длъжныи пръвѣе дос[то]ить ѡтдати длъгь, и тако на вѡина възыти повѣс[ть]. В увода са спазени „пропорциите“ в съотношението между двата празника и е отдадено предпочитание на по-главния. Похвалата за Въведение заема текст, тройно по-обширен от следващата я възхвала на Михаил Воин. „Връщането“ на слушателите към истинската тема на похвалата се осъществява чрез един неутрален в риторично отношение израз (Сїа оубо тогда съдѣашѧ сѧ и конець приѧшѧ. намже къ прѣдлежѫщои винѣ дос[то]ить обратити слов[о].), който служи, за да раздели двете словесни каскади на възхвалите. Преписвачите на ПМВ са схващали истинското начало на ПМВ именно след този израз и затова го отбелязват с думата ꙁач[ало] в полето. Може да се предполага, че при четене на празника първата част понякога се е изпускала. Въвеждащата възхвала за Михаил Воин е съвсем кратка с обръщение към слушателите, изброени в низходяща градация и във вътрешна антитеза: Грѧди оубо ми н[ы]нѣ х[рист]оименитое мнѡжьство. . . ц[а]рїе земстїи и кнѧѕи, бѡгатїи и людстїи. с[вѧ]щенникь агг[е]лѡлѣпныи чине, старце с юнѡтами. старицѧ и отрокѡвицѧ. . . Панегиричната характеристика на Михаил Воин, задължителна при всяка Евтимиева агиографска творба, се свежда до един изоколен период от дву- и тричленни метафорични сравнения (славныи вѡевода. изрѧдныи храбѡрникь. благочьстїа твръдыи стлъпъ и т. н.).

Както вече казах, подобно на другите агиографски произведения на Патриарх Евтимий, ПМВ не е панегирик в тесния смисъл на думата, а житийно-панегирична творба. Тази й особеност се вижда особено отчетливо при сравнение с краткото (проложното) житие на Михаил Воин, което е основен източник на нашия автор. В ПМВ присъствува цялата агиографска фабула на извора — не само основните, но и второстепенните моменти намират място в Евтимиевото изложение (срв. например еднаквата роля на слугата, чрез когото Михаил Воин научава за змея и за съдбата на девойката). Запазена е двуепизодната композиция на „деянието“. Михаил Воин извършва два подвига — побеждава враговете си в бой и побеждава змея (едновременно — съществуващ и символичен) в единоборство. Измененията в наративната част са незначителни. Веднага трябва да отбележа, че Патриарх Евтимий без колебание отнася живота на своя герой към времето на Латинската империя, и то след превземането на византийската столица (1204). Що се отнася до описваните битки между „римляните“ - християни и варварите (етиопи и агаряни), Евтимий Търновски не ги свързва с никакви исторически събития — те си остават агиографски фон на действието. В същност и за него, и за съвременниците му агиографският фон придобива заплашителна реалност — присъствието на турците и завоеванията им на Балканите прави тази част от Евтимиевия разказ за Михаил Воин вълнуващо актуална. И все пак Патриарх Евтимий не е напълно безразличен към някои страни на историческата достоверност — фактът, че изпуска упоменатия от проложното житие владетел Михаил, би могъл да се обясни с липсата на такова име сред византийските и българските владетели през първата половина на XIII в.; елиминирани са някои подробности (интересно е, че Патриарх Евтимий заменя някои данни от проложното житие с други, по-общи), изпуснати са някои битови подробности (което отбелязва още К. Радченко) и при изграждането на образа се вмъкват някои алогични, хипертрофирани „деяния“.

Но по-важни са промените, които превръщат краткия и непретенциозен разказ в пространен образец на житийно-панегиричния жанр. Кр. Станчев определя това превръщане по следния начин: „Значително по-големият обем на текста у Евтимий идва не от обогатяването на повествованието във фактическо отношение, не от обогатяването на фабулата с нови елементи, а от сюжетното разгръщане на действието, от въвеждането на речеви изяви (словесни „жестове“) на героя, от вмъкването на библейски цитати както в динамичното повествование, така и в речта на Михаил.“[17]

Към верните по същество наблюдения на Кр. Станчев могат да се направят някои допълнения. Въвеждането на устойчиви ситуативни формули (към които спадат и речевите изяви — монолози, молитви и т. н.) е в строго съответствие с фабулната даденост. В случая тя играе роля на определящ фактор, действуващ както на авторската воля, така и на слушателското (читателското) очакване. Затова сюжетният пълнеж на ПМВ е съответен на литературно обработените разкази за чудото на св. Георги със змията (ламята). Да вземем за пример редакцията, определена от Ристенко като „трета“. Според Ристенко тази редакция е „любопытный образчик „доброcловия“, „плетения словес“, которым занялся какой-то искуссный книжник“.[18] Евтимий Търновски едва ли се е влиял непосредствено от текста, обнародван от Ристенко, но затова пък е имал еднаква представа за „доброcловието“ и е използувал словесни формули, съответствуващи на фабулата. Така се получава характерната за средновековните агиографски произведения близост, дължаща се на устойчиви сюжетни пълнежи в зависимост от еднаквата фабула. Така в Проложното житие на Михаил Воин разговорът на слугата с девойката е съобщен в една фраза: Она жє сказа ємоу о ꙁъмїи тѡм. А ето как е разработена същата сцена със средствата на „плетение словес“

---

[17] К. Станчев. Поетика. . ., 127—130.

[18] А. В. Рыстенко. Цит. съч., с. 221; цит. откъс от „Чудото“ е поместен на с. 47—48.

две различни произведения — в ПМВ и в Чудото на Георги великомъченик със змея:

ПМВ

Н се н[ы]нѣ ѡ[т]цоу моемоу длъжнын прїнде рад. н прнведе мѧ самъ. н се ждѫ когда прїндеть н поглътнт' мѧ окааннѫѧ. ожндаѫ д[оу]шѫ моеѫ оумнленное разлѫченїе. оувы мнѣ оувы мнѣ како прѣтръпѧ горкое ѕвѣрѣ сънѣденїе· Въсн оубо нже слъзы нмѫщен, мене плачнте сѧ ннчнмже кого обндѣвшѫѧ, н оумнленѣ погыбаемѫ оувы·

Чудото

Оувы мнѣ коꙗ неправда моꙗ ѥⷭ҇ н что нашедшнꙗ мн бѣда напрасно н паче надѣꙗнниꙗ негоньзнын судъ. Оувы мнѣ ѡканьнѣн, како свѣта сего н жнвота лншаюсѧ! Ѡ горе мнѣ, небозѣн, како напрасно н безгодѣ премъ монмъ ѿлучаюсѧ· Ѡ промысле б҃нн нже н ѥсть н гл҃тьсѧ назнраꙗ н на всѧческаꙗ вндимаꙗ же н невндимаꙗ, прнзрн н вижь, ндеже ѥсн жнвешн — нлн на нб҃н лн на землн лн в безднѣн како лютѣн неправеднѣн с҃мртн предана бываю. . .

Още по-характерен в това отношение е примерът с молитвата на светеца преди боя, маркирана в Проложното житие: Раб' же бж҃їн паде ннцъ на землн н помл҃н сѧ бо҃у.

ПМВ

Он же на м[н]л[о]сть прѣклон' сѧ отроковнцѫ г[лаго]лы оуꙗзвень, на м[о]л[н]твѫ прѣклонн себе. Н помолн сѧ къ б[ог]оу снце гл[агол]ѧ· Б[о]же нже въ тронцн с[вѧ]тѣн покланѣемын. нже въсѧ тварь своеѫ окръмлѣѧн прѣмѫдростїѫ. нзводѧ н окѡванныѧ мѫжьствомь. нзбавлен Данїнла своего прор[о]ка ѡт оусть львѡвь. н своѫ рабѫ пръвом[ѫ]ч[ь]н[н]цѫ ·Ѳ·еклѫ такожде ѿ огнѣ н ѿ оусть львѡв· Н Ї҆ѡнѫ ѿ чрѣва кѷтова, тын н[ы]нѣ вл[а]д[ы]ко прнзрн на дос[то]анїе свое, н не прѣдаждь еѫ поглъщеннѣ бытн ѿ лѫкаваго дїавѡла. нбѡ ѡрганъ себѣ ключнмь лютаго сего обрѣтъ змїа, н снмь озлоблѣтн начннаеть нзрѧдное твое създанїе. . .

Чудото на св. Георги

Тогда с҃ты Геѡргн въздвнже роуцѣ н ѡчн на н҃бо н въздъхноувъ н възпн къ бо҃у, гл҃ѧ с҃нце Б҃е, сѣдѧн на хѣровнмѣхъ, прнзнраꙗ на бездны сын н ѥже бѣ гордын н въ второѥ н страшноѥ твоѥ прншествнѥ ср҃дца свѣд҃ын н вседержнтель б҃ъ, нже преже прошенниꙗ нашего просимаꙗ свѣдын свонхъ рабъ, ꙗвнлъ ѥсн славнаꙗ н нзрѧднаꙗ знаменьꙗ своꙗ своѥмоу слузѣ Монсѣевн, нже ѿступннка н дрѣвнѧго змнꙗ Сотоноу н с ннмъ ѿступнвшнн льстнын бѣсовскын полкъ съ нб҃нынхъ свѣрьгъ долу. . .

Както се вижда от приведените откъси от молитвите на великомъченик Георги и на Михаил Воин, тук не се отнася до буквални текстуални заемки, а до еднакво „молитвословно“ оформяне със съответните словесни формули твърде близки по звучене, затова и въздействуващи по един и същ начин. Същите паралели могат да се посочат и при битката със змея. Във връзка с картината на битката обаче има нещо по-важно, на което трябва да се обърне внимание. То е съществено за Евтимиевото изложение изобщо и е наследено от византийската агиография като едно от най-мощните средства за художествена абстракция, присъщо впрочем на цялото средновековно изкуство, тъй като произтича от самата природа на средновековното мислене. Истински значими и достойни за възхвала и описание са само ония действия, които могат да се приравнят към известната борба между доброто и злото и имат сотирологична стойност. Всяко земно „деяние“ има съответен аналог (в представите на средновековния човек този аналог е също така действителен), който се разгръща в „неземен“ (небесен, понякога — подземен) свят, едновременно със случката. В художественото изображение между другите задачи на твореца е и тази — да изрази и експлицира връзката между двете действия. За различните изкуства средствата, естествено, са различни. В литературата постоянният и задължителен способ са цитатите от библейските книги. В разказвателната практика при агиографските жанрове „отсеняването“ на реалните и мистичните картини се постига чрез композиционно групиране на епизодите, а на езиково равнище — чрез интензификация на емоциите, а оттам — чрез изменение на ритмичния рисунък. В творчеството на Патриарх Евтимий подобни моменти са еднакво характерни и при житията (има ги в Житието на Петка Търновска, в Житието на Филотея и, разбира се, в Житието на Иван Рилски) и при словата, особено при динамично възсъздадени картини, както тази, за която става дума, или при мъченията на Неделя, за които ще стане дума по-късно. В сцената на единоборството на Михаил Воин със змея слушателят (или читателят) е подготвен за двоякото възприемане на действието още чрез въвеждащото риторично обръщение: Нѫ здє ми оубо приклонитє слꙋхы. здє сънидѣтє сѧ вьси и ѿврьзѣтє оухо, и видимь чюдо страха и оужаса въсѣка исплънєно. видимь видимаго къ нєвидимомоу оплъчажщꙗ сѧ. нє бѡ къ ч[є]л[овѣ]коу, нѫ къ самомоу нєвидомомоу оплъчажщꙗ сѧ врагоу. И така — срещу невидимия враг, който явно не можа да бъде змията. Следователно героят като че се раздвоява и встъпва едновременно в две битки, на едно място, в едно време, но в различни пространствени измерения. Тези две измерения са отчетливо разделени в текста:

Стѡахѫ оубо агг[є]ли нєвидимо почьсти дрьжѫщє, и вл[а]д[ы]ка раба възмагааше зрѧ своимь вл[а]д[ы]чным обложима того о ч[є]л[овѣ]цѣх ч[є]л[овѣ]колюбїєм·

Лѫкавомоу на нь оустрьмившоу сѧ зъмі́оу и главѫ на высотѫ въздвигшоу. Опашїѫ же своєѫ шєствовааше по вѡдах. и ꙗко ближає быс[ть] многострашнѫѧ и злѫѧ своѫ с высоты прѣклони главѫ. на три съжєнѧ или на четыри на высотѫ въздвижєнѫ, и оуста нєнасытимаа развръзь готовѫ сєбѣ того имѣѧ ловитвѫ, абїє дивныи стр[а]д[а]лєць мєчь напрасно извлъкь, многолѫкавнѫѧ и злѫѧ того ѿсѣчє главѫ...

В приведения пример се вижда и как първата картина доминира над описанието на „действителния“ бой и как тържествено-значимото по избора на лексиката и по ритъма се сменя с подробности, имащи почти иконографска стойност. Подобна успоредност може да се намери във всяко агиографско произведение, претендиращо за литературност, особено при ораторската проза. Има сюжетни ситуации, при които тя е задължителна — смъртта на героя, момента на деянието (при мъченическите жития или при похвалите за мъченици), изкушенията на дявола и т. н. Нека не забравяме, че същите сюжети са третирани така и в средновековната живопис. Ще приведа още един пример от ПМВ, който ни дава възможност за паралел с фрески или миниатюри, изобразяващи светеца на смъртно ложе. Тук отчетливо — ритмично и синтактично — са обособени трите момента, които обикновено се фиксират на иконата или фреската:

реалното пространство — одър с тялото на покойника,	Врѣмѧ же оубо мало тамо прѣбывь' въсѣ дѡма своѥго добрѣ оурѧдивь· и въсѣ имѣніа своа цр[ъ]квамь и нищїимь и оубѡгымь раздавь, блаженнымъ оуспе съномь.
възнасяне на душата към небето — в пространство, което е едновременно видимо и условно.	д[оу]шѫ єго с[вѧ]тымь даронѡсѧщимь агг[є]лѡмь.
Мистичното пространство с ангелския чин и праведниците, с небесното воинство, което посреща светеца или мъченика.[19]	Ѿсѫдоу оубо праведници радѡваахѫ сѧ. / м[ѫ]ч[ь]н[и]ци срѣтаахѫ. / пр[ѣ]пѡд[о]бніи лѡбзаахѫ. / Х[ристо]с вѣнчаваашє. / н[є]б[є]са въспрѧшѧ./и възыдє до домоу б[о]жїа въ гласѣ радѡваніа / и исповѣданіа сътвори б[ог]ъ єго ради.

Във връзка с изображението на Михаил Воин трябва да отбележа още една особеност, характерна за героите на Патриарх Евтимий. Независимо от типа, към който принадлежат, независимо и от сведенията на източниците, от които авторът зависи в изложението си, те винаги се представят и като борци срещу ересите. ПМВ не прави изключение от останалите Евтимиеви жития и похвални слова. Естествено тук не можем да търсим такова разгръщане на антиеретически полемики, каквото има в Житието на Иларион Мъгленски или в Похвалното слово за Йоан Поливотски, но в конспективен вид е засегната и тази тема — като предава девицата на родителите ѝ, Михаил Воин ги поучава да се придържат към правата вяра и към чистата любов към бога, а след това свиква целия град на събор(!): и весь оубо оутвръдивь тогда града того събѡръ въ б[о]жїимь прѣбывати страсѣ и того чистѣ заповѣди хранити, абїє къ своємоу ѿхождааше домоу, имѣѧ прѣдреч[є]ннѫѧ ѿ врага ѩзвѫ. Цитираният пасаж показва нагледно механизма, по който се изграждат изображенията у Патриарх Евтимий и по-точно — пътя, по който се „доосъвършенствува“ героят в желаното от писателя направление. Според Проложното житие на Михаил Воин подвизите на светеца са чудотворни дотолкова, доколкото са извършени от праведник (със задължителните атрибути — живеещ чист живот, кротък, смирен, богобоязнен, милостив и т. н.), чиито победи са достигнати с усърдна молитва към бога. У Патриарх Евтимий и двете деяния на Михаил Воин и особено борбата със змея са необходими за личната победа над дявола, победа, надхвърляща спасението на девицата или даването на вода за града. Избавлението на хората се състои в крайна сметка не в унищожаването на змея, а в *събора*, след който вярата ще се пази чиста. И за Патриарх Евтимий, и за неговите читатели е несъмнена и задължителна връзката между появата на змея и нуждата от утвърждаване на вярата. В Проложното житие на Михаил Воин змееборството е събитие, необходимо, за да се разкрие силата на воина-християнин. У Патриарх Евтимий змееборството е борба с наказанието за безверието. И няма нито едно произведение на Патриарх Евтимий, в което тази борба да не е изтъквана по някакъв начин — във вид на прение, на монолог, или пък — както в случая — чрез наглед незначителни изменения в сюжетната постройка. Те са своеобразни, но не маловажни писателски изяви на средновековна обществена и политическа активност.

---

[19] За пространствените измерения в староруското изкуство вж. Б. В. Раушенбах. Пространственные построения в древнерусской живописи. М., 1975.

[20] Срв. К. Иванова. Похвално слово за Йоан Поливотски от Патриарх Евтимий. — Старобългарска литература, 1982, № 12, 30—53.

Към наративната част на ПМВ спада и разказът за пренасяне на мощите в Търново. Тук Патриарх Евтимий е неочаквано лаконичен, значително посдържан дори от автора на Проложното житие. В краткия пасаж, посветен на събитието, отсъстват разгънатите риторични епизоди, включени в останалите агиографски творби на Патриарх Евтимий. В това отношение ПМВ прави изключение от другите жития и слова на българския патриарх.

Вече споменах, че изложението на ПМВ с нищо не подсказва принадлежността на произведението към риториката, а не към литературно написаното житие. Видяхме също, че панегиричният увод не е свързан тематично с ПМВ, а същинската встъпителна похвала за Михаил Воин се ограничава само с един кратък пасаж.

Към риторичната линия на похвалното слово спада и финалната похвала. Тя е необходим елемент на житийно-панегиричната композиция, но подобно на встъпителната и за разлика от Похвалното слово за Йоан Поливотски или Похвалното слово за великомъченица Неделя е кратка и не така „ювелирно“ разработена. Започва с обръщение към паството, и то в единствено число: Ты же послоушателю. не ꙗко мр[ъ]твы сѫть кѡсти зри, нѫ невидимо ѿ них исходѧщѫѧ бл[а]г[о]д[а]ть съматрѣи. . . В тази част дидактичният елемент изпъква на преден план като пряк резултат от словесните похвали: Праведнымь оубо, дѡвлеть въ похвалѫ съдѣаннаа ѿ них истина. прѡчїим же, ѿ слѡвеснааго слѡженїа съставлѣѫт сѧ пѡхвалы· Нещо повече — тук Патриарх Евтимий обосновава и единствено възможната през неговото време концепция за връзката между непосредствено богохвалебствената цел на агиографските писания и естетическото им въздействие: Тѣмже оубо егда повѣдаемь житїа иже въ бл[а]гочьсти скѡнчавшїих сѧ, славимь прѣвѣе вл[а]д[ы]кѫ рабѡвь. похвалѣем же праведных ради свѣд[ѣ]телствь ихже вѣмы. възвеселѣем же люди о слышании бл[а]гыхь. Т. е. похвалата на героя има двустранна насоченост — към бога, като утвърждение и към възприемащото съзнание — като преживяване.

Финалът съдържа всички необходими елементи, познати от другите Евтимиеви жития и похвали, но и тук те присъствуват в по-сбит вид. Риторичната кулминация във възхвалата на героя, която обикновено е по-обширна и се разгръща в няколко противопоставящи се по ритмичен рисунък и настроение периода, тук също е ритмично разчленена, но само в една ритмема от 5 члена:

Сего ради н[ы]нѣ нашего вѣнечника,
съ с[вѧ]тыми ꙗко с[вѧ]та похвалѣемь·
Съ праведными ꙗко праведна.
Съ страд[а]лцы ꙗко страд[а]лца.
Съ цѣломѫдрыми ꙗко цѣломѫдръна.
Съ вѣнечникы (ꙗко) вѣнечника·

Характерното за Евтимиевите похвали разгънато сравнение с герои от Стария завет в ПМВ е кратко, в три обособени периода (Михаил Воин е сравнен с целомъдрения Йосиф, с ревнителя Финеес и с Исус Навин) и завършва с типична Евтимиева ритмична структура:

подвигь добрыи подвиѕа сѧ.
теченїє скон҄ча.
вѣрѫ съблюде.
тѣмже н[ы[нѣ ликъствꙋеть.
съ пророкы.
съ праведными.
съ патрїархы.
съ м[ѫ]ч[ь]н[и]кы.
съ прѣпѡд[о]бными.
аггелскѫѧ трїс[вѧ]тѣи троици въспѣваѧ пѣснь· с преобладаващи двуударени членове на ритмемата и с анафорично **съ**, съответно на цитирания по-горе период и с това усилващо въздействие на анафората.

Молитвата в края на ПМВ е толкова къса, че Калужняцки не я е отделил в самостоятелна глава, но по същество тя изпълнява същите композиционни функции като аналогичните молитви в повечето агиографски произведения и е напълно традиционна.

В заключение бих искала да отбележа следното. ПМВ е едно от найярките доказателства за условния характер в жанровото разделение на „житие“ или „похвала“ в Евтимиевото творчество. Обратно на нашите очаквания тук същинският панегирик се отнася до предшествуващия празник. Риторичните възхвали за героя, които би трябвало да преобладават, са редуцирани и са по-кратки, отколкото в Житието на Петка Търновска например. Наративното изложение (само по себе си, разбира се, също риторично) не се губи в тях, а изпъква на фона им, точно така, както и в Житието на Иван Рилски. Анализът на композицията показва известна несъразмерност на частите, произтичаща от обединяването на двата панегирика. Защо Патриарх Евтимий е свързал така необичайно двете произведения? Трудно е да се правят каквито и да са хипотези. Много условно бих изказала предположението, че ПМВ е писана сравнително рано, в началото на Евтимиевото патриаршествуване. По-ограничените панегирични и риторични части, липсата на обширна и разгъната финална похвала и конспективният вид на разказа за пренасяне на мощите са може би признак на по-ранен период от оригиналното творчество на Евтимий Търновски. Във всеки случай, след като мощите на Михаил Воин са се намирали в Патриаршеската църква, написването на творба, посветена на търновския светец-воин, ще да е било едно от първите задължения на новия патриарх.

II. ПОХВАЛНО СЛОВО ЗА ВЕЛИКОМЪЧЕНИЦА НЕДЕЛЯ

Похвалното слово за великомъченица Неделя — (нататък — ПН)[21] е измежду произведенията на Патриарх Евтимий, към които е проявен най-слаб интерес. Причината е преди всичко в това, че ПН няма непосредствена връзка с българската действителност, нито е възникнало във връзка с някакъв исторически повод. Мощите на тази общоизвестна християнска мъченица не украсяват Търново. Обаче чрез ПН оригиналната българска агиография се обогатява с образец от извънредно разпространения и характерен тип — типа на светец-мъченик за вярата.

ПН е измежду най-поетичните и най-вдъхновени произведения на българския патриарх, великолепен пример за изящно съставена риторична проповед, посветена на мъченически деяния.

В българската житиеписна книжнина преди Патриарх Евтимий няма нито една творба за мъченик, а в панегиричната литература могат да бъдат посочени със сигурност само трите похвални слова на Климент Охридски — Похвалата за Димитър Солунски, Похвалата за Климент Римски и похвалата за св. Четиридесет мъченици. В този смисъл ПН е не само ново явление за Търновската школа, но и важен момент в българската агиографска книжнина, свързващо звено между традицията, колкото и скромна да е тя, и бъдещото развитие на този тип изображение.

Климент Охридски пише оригинални *панегирици* за общохристиянски мъченици, Патриарх Евтимий — *житийно-панегирична* творба на същата тема, а следващите писатели — от XVI в. и по-късно — *жития за български мъченици,* обширни повествования, вдъхновени от нашата действителност, от патриотичните идеи за запазване на вяра и народност, от страданията на поробените.

Трудно е да се определи дали написването на ПН е свързано с предчувствието за предстоящо мъченичество на целия български народ или отразява приемствеността с многовековния култ към великомъченицата, а може би — и двете едновременно. Действително великомъченица Неделя е почитана не само като известна раннохристиянска светица, но и във връзка със сакралните функции на неделния ден, чиято персонификация се е явявала в нейно лице. Затова около Неделя (Кириаки) се създават легенди, изпълняват се обреди, понякога надхвърлящи далеч позволеното от църквата и докосващи се до езическите вярвания. Олицетворението на Неделя (както и на Петка) и свързването ѝ с определен ден става още през X в. В народното творчество света Неделя най-често се свързва или се противопоставя на света Петка: едната — като покровителка на мъртвите (петъчния ден), а другата — като свързана с неделния ден, с възкресението. В някои легенди Неделя се свързва с Рождество Христово, а в някои народни приказки или апокрифи тя присъствува даже като „бабуваща“ при раждането на малкия Исус. В ранните апокрифи нейният образ за пръв път се явява в „Ходене на Богородица по мъките“, където тя е призована от божията майка да се моли за грешниците наред с Мойсей, апостол Павел и света Петка.[22]

---

[21] Похвалното слово за великомъченица Неделя е издадено от Калужняцки във Werke, 147—169. Калужняцки обнародва текста по един молдавски ръкопис, писан от монаха Гавриил Урик в 1439 г., с разночетения по Рилския панегирик от 1479 г. на Владислав Граматик. Тъй като нямам под ръка фотокопия от ръкописа на Гавриил Урик, тук използувам текста на трети, открит от мене препис, молдавски по произход, търновски по правопис. Преписът се намира в сборник от XVI в. от сбирката на ОЛДП. Пази се в ГПБ, Ленинград, под сигнатура F 421.

В българската доевтимиевска агиографска традиция засега не е открито нито пространно житие за Неделя, нито похвала за нея. Паметниците се ограничават с упоменание под 7 юли. Във византийската литература са познати няколко дометафрастови варианта на едно старо житие, които повествуват, общо взето, без съществени различия за подвизите на Неделя.[23] Кратко извлечение от основните моменти в легендата за великомъченицата е направено за нуждите на гръцкия менологий. От него краткото (проложно) житие влиза в състава на Стишния пролог, а чрез търновския превод на този паметник — и в българската литература.[24] Сравнението на проложното житие от Стишния пролог с ПН показва, че именно неговият текст е основният източник на ПН.[25] Тъй като то не е издадено, нито изучавано като извор на Евтимиевата творба, ще предам тук съдържанието му, което в същност ни запознава и с фабулната линия на ПН.

Дъщерята на християните Доротей и Евсевия от малоазийските владения на Диоклетиан, измолена от бога след продължително безплодие, е родена в неделя и така получава името си (в превода на Стишния пролог то си остава в гръцката си форма — Кириакия; фактът, че Евтимий го побългарява, вече показва колко силна е българската традиция, свързана с култа на мъченицата). Родена при такива обстоятелства, Неделя е кръстена и обречена на бога. Проложният разказ за нейните деяния набелязва класическата композиция на мъченията от по-стар тип с неколкократно (обикновено 3—4 пъти) повтарящо се измъчване — в огън, в цирка (или изобщо хвърляне на диви зверове), бой в идолското капище пред езическите богове. Ето главните моменти на изложението:

1. При гоненията родителите на Неделя са мъчени от митиленския дук Юстис, а тя е изпратена при кесар Максимиан в Никомидия, където бива измъчвана: и тыю испытавь и вь вѣрѣ ѡбрѣть ю тврьдȣ и непоколѣблиемоу, поврьгь по земли и бывь нематⷭивно на многы часы. Ст҃ѣи же мл҃єціи се, неистовьствовааше соудїи. Рⷱе кь немоу ст҃аа: Не прѣльщаи се, Маѯимиане, никогдаже мною ѡбладати имаши, б҃оу помага[ж]ющоу ми.

2. Максимиан изпраща упоритата девойка при Иларий (Илариан, а у Патриарх Евтимий — с формата Иларион), княз на малоазийската Витиния, където тя не само събаря с молитвите си идолите в храма, но и става

---

[22] За великомъченица Неделя вж. Ἁγιολόγιον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας (1935). р. 262; за легендите и фолклорните мотиви, свързани с нея, вж. А. И. Веселовский. Опыты по истории развития христианской легенды. II. — ЖМНП, 1876, ч. 184, 185, 50—116, 326—367 и ч. 189, 1877, 186—252.

[23] Указания за гръцките жития на великомъченица Неделя (Кириаки) вж. в Bibliotheca hagiographica graeca, 1957, I. № 461 z, 462 (и 462 b, c, d, e, f). Основният интересуващ ни текст е обнародван в Acta Sanctorum julii. T. II. Antverpiae. Apud Jacobum du Moulin, MDCCXXI, 272—278. Вторият текст с начало: Οἶκος εὐπρεπὴς ὑπῆρχεν използувам по ръкопис от 1307 г. (Messan. 29), по фотокопия, предоставени ми любезно от Библиотеката на боландистите в Брюксел; в разчитането на гръцкия текст ми помогна покойният проф. Хр. Кодов, на когото дължа огромна благодарност.

[24] За Стишния пролог вж. К. Иванова. Археографска продукция. . ., 122—127.

[25] Краткото (проложно) житие на Неделя се помества в Стишния пролог под дата 7 юли. В Търновския превод на Стишния пролог текстът на това житие се чете без особени изменения в различните преписи. Тук използувам текста по ръкопис № 1040 от ръкописната сбирка на НБКМ. Ръкописът е от втората половина на XIV в., безюсов, но със следи от носовки; преписван е от юсов ръкопис. Краткото житие е разположено на л. 145 а—145 б.

причина за смъртта на Иларий: и помольши се ѥе и быⷮ трѹсь велеи и падоше вси идоли ц҃рковнии и съкрѹшише се и быше ꙗко прахь и дошьдшѹ вихрѹ вѣтрьнѹ и двигшѹ прахь на въздѹхь и бльснѹвши ѡгньнѣи мльнии, попали лице Иларіана кнеꙁа. И падь сь прѣстола, издьше.

3. Съуправникът на Иларий осъжда Неделя на изгаряне, но на кладата, след нейната молитва, става чудо: лѣтномѹ въздѹхѹ чистѹ сѹщѹ, сьниде ѡблакь сь н҃бсе и погаси всѹ силѹ ѡгньнѹю, никако мниⷮци врѣдимѣ бывши.

4. Последното изпитание е с диви зверове, които не докосват мъченицата: и напѹсти различныѥ ꙁвѣриѥ на ню и ничтоже ѹспѣ. Валіаахѹ бо се ꙁвѣриѥ прѣ̂ ногама ѥе, вь н'же и мнози вѣровавше вь г҃а нашего І҃ѵ Х҃а.

5. Разрешението на конфликта идва с окончателното осъждане на Неделя. Преди смъртта си тя се моли, поучава околните: и поѹчивши сьпослѣдствѹющих ѥи хрⷮтиꙗны и прѣклонши се кь ꙁемли, ѹспе сь миромь.

6. В заключението на проложното житие глас от небето приканва присъствуващите да прославят бога и чудесата на мъченицата.

Краткият проложен разказ у Евтимий Търновски е развит в сюжетно повествование, което включва и обогатява художествено голяма част от източника си. Разгръщането на сюжета е построено по същите принципи, както и останалите житийно-панегирични творби иа Патриарх Евтимий. В изложението са застъпени извънредно много библейски цитати, молитви, диалози с поучителен характер (например дидактичното обръщение на Неделя към народа). Образът на героинята се изгражда с нормативните средства на художествената абстракция, характерни за литературно написаните жития и за панегириците, с устойчиви литературни формули и преди всичко — чрез авторовата възхвала, осъществена на всички равнища на произведението. В ПН има и някои епизоди без съответствие с фабулата на проложното житие — например предложението на Максимиан да омъжи Неделя за царския син; влаченето на мъченицата из града като израз на безчестие; реакциите на народа (особено подчертани); виденията и чудотворното излекуване в затвора; страданията на Неделя, наложени ѝ от Улусиан след смъртта на Иларий. Разбира се, при подобни различия може да се предполага влияние от друг агиографски източник. Възниква въпросът — не се ли е влиял Патриарх Евтимий и от някое пространно житие за мъченицата, което е могъл да прочете в гръцките чети-минеи за юли. От познатите засега 6 текста на гръцкото житие сравних ПН с най-разпространените 2 жития — едно пространно мъчение, което се среща именно в чети-минеите за месец юли и е публикувано в Акта санкторум за юли, и с още едно, близко по съдържание житие, необнародвано, но посочено във ВНС. И двете жития са съставени „литературно“. В тях е отделено място на молитвени обръщения, видения и монолози, които мъченицата произнася в защита на християнството и неговата сила, на многобройни динамични диалози с езическите князе, съставени главно от взаимни хули и обвинения. И все пак Патриарх Евтимий не е използувал гръцкото пространно житие нито като сюжетен източник, нито като литературен образец. Всички епизоди, в които ПН се отличава от Проложното житие на великомъченица Неделя, липсват и в пространния разказ на гръцкото житие. Налице са само някои общи компоненти за изграждане на „мъченически тип“ агиографска творба: физически изпитания като доказателство за твърдостта на героя и съпровождащите ги хули и заплахи, от една страна, и словесните доказателства или чудотворната помощ от небето, от друга. Забелязва се нещо много съществено — че в ПН насоките в изграждането на образа са различни, затова и Евтимиевата похвала ни представя в крайна сметка героиня, различна от гръцките жития. В гръцките текстове, които познавам, мъченицата Кириаки (Кириакия) спада към „чистия“ мъченически тип, при който идеализацията се осъществява чрез преодоляване на конфликта с мъчителите. Нейните реакции са еднотипни, както са еднотипни и действията на противниците ѝ: те се изразяват в постоянни ситуативни формули, еднакви за цялата поджанрова група: във въздишки към небето и молитви към бога да я подкрепи в предстоящите изпитания, или в хули към езическите богове, към езическите вярвания и към официалните представители на езическата власт. Диалозите, увещанията и молитвите се редуват като последователни епизоди в повествованието, твърде риторични, без обаче риторичният им тон да градира или да измени наративното звучене на творбата.

В ПН обаче е изобразена героиня от друг тип, много по-близка до Петка Търновска или до Филотея, безмълвница, обречена на Христос невяста. Мъченичеството за нея е последната преграда, която тя преодолява в исихасткия си стремеж към бога-жених. Неслучайно, докато Кириаки от гръцкото пространно житие призовава бога с обичайните обръщения — Господи, Владико, Велики боже и под., а много по-рядко — Исусе, в ПН героинята непрекъснато говори за любов към Христос, за близкия и желан от нея жених, комуто тя е обречена. Но дали единствено исихастките идеи на Патриарх Евтимий предизвикват промяната в ПН?

Патосът на Евтимиевото слово е толкова завладяващ, така непосредствено насочен към определена аудитория, че, струва ми се, и без финала на словото бихме могли да разберем предназначението му. Патриарх Евтимий търси адекватен лиричен отклик от монахините, към които се обръща, и същевременно сам е завладян от емоционалното им свръхчувствително присъствие. Наблюдаваме един изключително интересен литературен факт, който обикновено се отминава без внимание — обратното въздействие на *етикета*[26] върху художествената творба. Защото статутът на всеки средновековен йерархичен кръг определя не само неговото битие, но и неговото поведение, естетически потребности, „жестове“. Идеалният образ се вписва в контурите на общественото му поведение; подборът на средствата, с които се изгражда изображението, се поставя по своеобразен „контрол“ от изобразяваните. Адресатите на ПН влияят върху атмосферата на словото.

ПН е образец за Евтимиевото майсторство на словото, изплетено върху познатата канава на класическия жанров тип. Цялото изложение е блестяща игра на драматични ситуации, илюстрация на християнския (по-точно — на старозаветния) сотирологичен парадокс, познат в безкрайно число интерпретации — прослава на силата на слабите и изобличение на безсилието на силните.[27] Тази непрекъснато варираща тема се подчинява на нова цел — да се разкрие и възхвали патетичният стремеж на мистичната невяста към небесния жених, от когото искат да я разделят с всевъзможни средства (от светски изкушения до физически мъки). От нея се определя и формата на риторичното изложение — последователните конфликти на героинята с противниците ѝ се строят върху антитези, чиято градация създава драматичното напрежение. В този смисъл например в ПН многократно се подчертава необикновената красота на девойката (в гръцкото житие спомената само мимоходом). Физическият облик на Неделя се въвежда като противопоставяне при всяко ново изпитание. Въздействието ѝ се усилва чрез подчертаната реакция на околните: Семоу же бывшѹ. на красотѫ лица очи въси оупираахѫ. бѣ бѡ красотѫ лица еѫ несказаннѫ имѧши. Или: Нарѡди же слъзами себе обливаахѫ, зрѧще толикѫѧ лица еѫ красотѫ напрасно оувѧдаѫщѫ, и въпїахѫ на мѫч[и]телѣ. Прѣстани ѡ сѫдїа. пощѫди ѡтроковицѫ сїѧ. Като антитеза е представена и красотата ѝ, останала незасегната след мъченията: . . . изведенѫ тѫ прѣдставити сѫдищоу. непщевавь тѫ оумрѣти оуже хотѧщѫ. да ꙗко пришедши ста красна оубѡ лицем, здрава же прочее и тѣлѡм, дивлѣаше сѧ м[ѫ]ч[и]тель и весь въ недооумѣнии бѣ. и г[лаго]ла къ ней. тако ми великаго Асклипїа и Аполона д[ѣ]в[и]це, мнѡго възлюблъше пощѫдѣшѧ тѧ бѡѕи.

---

[26] Терминът „литературен етикет“ е въведен от Д. С. Лихачов. Срв. Поэтика древнерусской литературы. Л., 1967 (II изд. 1971, III изд. 1979).

[27] С. С. Аверинцев. У истоков поэтической образности византийского искусства. — В: Древнерусское искусство, проблемы и атрибуции. М., 1977, 421—454.

Предложението на Максимиан да сгоди Неделя за царския син, ако тя се откаже от вярата си и принесе жертва на боговете, е една допълнителна драматична ситуация от същия порядък; тя липсва в познатите извори на ПН. Внесена е, за да може героинята да представи своята (и авторовата) висша антитеза: Ц[а]рѣ ц[а]ремь с[ы]ноу обрѫчих сѧ азь, емоуже слѹжѫт бл[а]гоговѣнно н[е]б[е]сныѧ силы, иже ес[ть] небоу и з[е]мли творець. плътьскаго же ѡбрѫчника гнѫшаѫ сѧ. идѡлы ненавиждѫ, и чьтѫщих тѣх ѡтвращаѫ сѧ. под[о]бни им да бѫдѫт творѧщеи ѧ и въси надѣѫщеи сѧ на нѧ. Подобни примери могат да се проследят в цялото изложение. Ще посоча само още един — глава VI (по Калужняцки) е изградена върху антитезата *посрамване — възвеличаване*. Ритмичните периоди следват един след друг противоположни по смисъл, но паралелни по синтактичен строеж; анафорите, въведени с елики . . . толико; ꙗко да не тъчїѫ . . . нѫ да и . . . открояват ритмемите. Частта завършва със сравнение — антитеза, в която подвигът на Неделя се представя по-високо стоящ от небето, а нейните рани — по-светли от звездите: И ꙗкоже н[е]б[е]са повѣдоуѫт слав[ѫ] б[о]жїѫ не глас[а] испоущаѫще, нѫ свѣтлостїѫ лица зрителѣ къ чюдеси съдѣте[ле]воу прѣсилаѫще, тако оубѡ и м[ѫ]ч[ь]н[и]ца тогда повѣдовааше славѫ б[о]жїѫ. небо оубѡ и та сѫщи, и мнѡго видимаго сего свѣтлѣише. Не бѡ тако н[е]б[е]снѫѧ добротѫ изьꙗвлѣахѫ ѕвѣздніи ликове, // ꙗкоже м[ѫ]ч[ь]н[и]цѫ тѣло свѣтлѣише показаахѫ ꙗзвнаа мѣста. На лексикално равнище посрамване — възвеличаване антитезата се изгражда чрез противопоставяне на глаголни и причастни форми (ꙗрѣ сѧ, прѣтѧ, заклинаѧ, влачаахѫ, хотѧще посрамити и т. н.) срещу игра с ключовата дума светлина (светлост, оттам — блясък) и сравнение със злато, което се пречиства в огън.

И така в изложението доминира образът на една отшелница с поведение, изобразяващо Евтимиевия идеал за жената-исихастка. Затова и ситуативните формули, с които си служи Патриарх Евтимий, са същите, както при другите му героини — Петка Търновска[28] и Филотея — и се отдалечават от гръцките извори на нашия автор. В експозицията например акцентът пада не върху решението на родителите да възпитат Неделя в християнски дух (както в пространното житие), а върху душевната и телесната ѝ красота. Прѣбываааше же прочеє добраа отроковица д[ѣ]вьство чисто хранѧщи и въ чистотѣи цѣломѫдри ходѧщи (с предшествуващ цитат от „Песен на песните“). Подобно впечатление оставят и устойчивите литературни формули, свързани със състоянието на мистичен унес, на аскеза. Всички те са ни познати и от другите агиографски произведения на Патриарх Евтимий, затова тук няма да ги анализирам подробно.

Но най-силно и подчертано са свързани с образа на Неделя като идеал за „Христова невяста“, какъвто авторът искал да представи на своята монашеска аудитория, речевите изяви на мъченицата. Те са експресивни изблици, деклариращи неотстъпната любов към бога като небесен жених. В повечето случаи кратки, те насищат емоционално биографичния разказ и също увеличават драматизма. Същевременно те се отличават с характерната за химничните възхвали ритмична организация — в ритмеми с равноударни членове и с анафори почти във всеки период:

Гл[агол]ааше бѡ блаженнаа. 3
твори еже хощеши ѡ сѫдїа. 5
Не ѡтврьгѫ сѧ Х[ри]с[т]а. 3
Не пожрѫ идолѡм. 3
Не принесѫ ливань. 3
Не хощѫ покорити сѧ. 3
твоемоу скврьнномоу повелѣнїоу. 3/
Се прѣдлежит тѣло мое тебѣ. 5
мѫчи, I
строужи. I
пали. I
на сънѣд, прѣдаждь ѕвѣрем. 3
и под[о]бнаа сим елика аще хощеши твори 6/
азь бѡ идолѡм не пожрѫ. 4
ниже повелѣнїꙋ твоемꙋ повиннѫ сѧ. 4//

Както се вижда, цитираният период е изграден върху глаголни форми, нещо сравнително рядко в Евтимиевия стил, в който преобладават причастията. Действително в ПН употребата на глаголите е по-честа в сравнение с другите агиографски творби на търновския патриарх и се дължи на драматичното действие, произтичащо от сюжетната линия. А ето още един пример с по-различен ритмичен рисунък, в който се съчетава анафората с градацията на сложните съществителни в първата част със синтактичния паралелизъм и римоподобни завършеци:

Ничтоже ес[ть] намь ѿт иже въ Х[рист]а любве,
ѡ сѫдїа произволѣише.
Ни злата мнѡгоцѣннаго свѣтлость,
Ни каменїи мнѡгоцѣнныхъ любочьстїє.

---

[28] За ситуативните формули и другите средства за изграждане на образа на Петка Търновска вж. К. Иванова. Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий. Източници и текстологически бележки. — Старобългарска литература, 1980, № 8, 13—36.

НИ мирскыѧ славы прѣгрѣдоє възношенїє.
и просто рещи,
въсѣ ѡт ꙗжє въ Х[рист]а любвє нам оустроиша с[ѧ] втѡраа.
тѣмжє и ласкаѫ,
ѡтстѫпи,
и притѧ жє пач[є] нам,
въвѣрѣѫ сѧ.
ЄЛИКО бѡ ꙗвиши сѧ въ мѫках лютѣиши.
ТОЛИКО мѧ покажєши вѣнчаваємѫ и свѣтлѣишѫ.
ѡгнь бѡ и мєчь и въсємѫчныих съсѫд навєдєнїє.
сладос[ть] пач[є] намь а нє мѫка оустроит сѧ.

Към речевите изяви на героинята спадат и няколко наситени с лиризъм молитви, които Неделя произнася преди или по време на мъченията и които предизвикват чудотворната намеса на небето (по Калужняцки с. 162—163, 156—157). Те се открояват със същата емоционално наситена фраза и със същия съкровен тон, както многократно цитираната молитва на Петка Търновска към Богородица, обособявана от някои автори като поетична цялост в състава на Евтимиевото житие:[29] И в молитвите на Неделя „класическата“ интонационна форма на молитвата, изградена и канонизирана от векове, става източник на крайно духовно напрежение, на потапяне в неизразимо страдание, за да се излъчи чрез него неизразимото тържество на саможертвата. Мъченицата в гръцкото житие се моли на Всевишния да унищожи враговете ѝ и да покаже своята (и нейната!) сила. Неделя в ПН издига „благодарствен глас“ за това, че се е удостоила да бъде подражателка на спасителевите страдания, благодари, че е доброволна следовница на евангелското „заушение“ (плесницата), чрез която се приближава към своя „жених“.

Єи влад[ы]ко въсѣх,
приклони ꙋхо твоє и ꙋслыши мѧ.
к тєбѣ бѡ привръжєна єсмь ѿ ложєснь·
ѿ чрѣва м[а]т[є]рє моєѫ.
ты єси мои покровитєль.
манїєм' бѡ твоим въсѣкых прѣнєбрѣгѫ мѫкь томлєнїи.
въсѣжє м[ѫ]ч[и]тєлєн раздоуша къзнь.
и тѣх заградн оуста гл[агол]ѫщѧ на тѧ єдинаго б[ог]а нєправдѫ.

Така се разгръща лиричната тема на ПН, която звучи в творбата още от експозицията чрез цитатите от „Песен на песните“, за да получи заключителен акорд в предсмъртната молитва на Неделя. Преминала през всички изпитания, преди смъртта си Неделя отправя отново мѡлєбны и бл[а]годарєстьвныѧ гласы — като обрѫчница (ємоужє ѡбрѫчихь ѿ младєнства сєбє . . . истинныи жєнишє . . . тєбє бѡ въждєлѣвши єжє о тєбѣ мѫчєнїа сєго ѡбрѫчих сѧ на съмр[ъ]т . . .). „Защото, закопняла за тебе, заради тебе се посветих (сгодих) на смъртта чрез това мъчение“. Годежното [сватбено] тържество като символ на смъртта у Евтимий Търновски е преди всичко интерпретация на евангелската притча за десетте деви. И все пак — дори като най-далечна асоциация, то ни напомня опоетизирането на смъртта и в други творби на българската литература или на фолклора — от сватбата-смърт на хайдутина до кървавата сватба в септемврийската поезия. Символи, съвършено различни по своя смисъл и произход, но свързани чрез възвисяване на мъченичеството.

---

[29] Срв. П. Динеков. Старобългарски страници. Антология. С., 1966, с. 49; за лиризма в агиографските творби на Патриарх Евтимий вж. от същия автор и Личността на Евтимий Търновски. — Старобългарска литература, 1980, № 7, 3—21.

Трябва да отбележа, че Патриарх Евтимий скъсва с установената в повечето мъченически жития и навлязла в нашата книжнина чрез многобройни преводи традиция, според която в предсмъртната си молитва мъченикът или мъченицата призовават божието покровителство за тези, които ще чествуват паметта им. С редки изключения различни варианти на заклинателната формула се срещат в пространните жития на мъченици. В Бдинския сборник например от 6 жития за жени-мъченици само едно (Житието на мъченица Юлиания) завършва без нея.[30]

Във връзка с идейната насоченост при изграждане на образа е и подборът на цитатите, вложени в устата на Неделя. Най-често тя цитира посланията на апостол Павел(!) и части от „Песен на песните“. Цитати от псалмите героинята произнася само след победата над Иларион (Иларий) в капището. Впрочем на същата тенденция са подчинени и задължителните в агиографското изложение авторови сравнения с библейски персонажи. Отсъствуват съпоставки със старозаветните герои. За характеристика на Неделя Патриарх Евтимий се обръща към евангелската притча за мъдрите деви и към пряко свързаната с нея чрез символичното тълкуване „Песен на песните“.

Когато анализираме образа на великомъченица Неделя, отново се натъкваме на познатия и от другите агиографски творби на Евтимий Търновски похват — в тъканта на изложението да се обособява едно поучение върху първоосновите на християнската вяра, произнесено от героя като полемика (срв. Иларион Мъгленски или Йоан Поливотски), или в някакъв ключов монолог (предсмъртната проповед на Филотея и др.) Така образът у Евтимий Търновски винаги осъществява и дидактическата задача на автора. В ПН поучението с изложението чрез въпросите, които езичниците задават на мъченицата. (Е. Калужняцки обособява поучителната част като VIII глава.) Поучението е разделено на две — като два отговора на Неделя. Първият отговор е провокиран от въпроса, защо християните не почитат боговете, а са въздигнали в божество един „разпънат и на кръстно разпятие осъден“ човек. Отговорът на Неделя е кратко, но в истинския смисъл на думата „препирателно“ слово, съставено от няколко риторични въпроса, синтактично паралелни и организирани с анафорични **ни бѡ, нижє, что и дажє докѡлѣ**. В отговора на първия въпрос полемиката е изключително в емоционалния тон, а съдържанието ѝ се свежда до вариация върху псалм 113, подкрепено с цитат от пророк Исайа. Вторият въпрос се отнася до християнската вяра. Според Патриарх Евтимий той е зададен с желание да обърка и смути Неделя. Така и в ПН се очертава атмосфера, налагаща героинята да се бори чрез слово за утвърждаване на своите убеждения. Резултатът е — както в Житието на Иларион Мъгленски и в Похвалата на Йоан Поливотски — страстна апология на християнството, едновременно разкриваща и възвеличаваща основните положения на новата религия. И понеже става дума за излагане на християнското „верую“, тази част на ПН може да послужи за сравнение с тематично близките, но възникнали в началния период на българската проповедническа литература произведения на Климент Охридски или на Йоан Екзарх (в ония пасажи, които разказват за грехопадението и за сотирологичната мисия на божия син). Разбира се, изложените положения не позволяват голямо отклонение нито в смисъла, нито във формата на фразата. Но в избраните за сравнение части от словото за Преображение на Йоан Екзарх (началото) и Поучението за Пасха от Климент Охридски се вижда колко по-плавна, ритмично построена, поднесена не „за сведение и заучаване“, а заради внушителното ѝ звучение е фразата на Патриарх Евтимий. Нито епитетите, нито сравненията, нито тропите се отличават с някаква нова функция. Тяхното количествено натрупване и ролята им в синтактично-интонационното звучене на текста води до нови завоевания в агиографската поетика. Ако у Йоан Екзарх историята на грехопадението звучи така: Б[о]гъ ч[е]л[о]в[ѣ]ка пръваго сътвори и въ раи въведе. И сѫщоу емоу въ немъ завѣтъ дас[ть]: ꙗкоже съблюдшоу емоу жизнь приѫти бесконечнѫѧ, а прѣстѫплъшоу съмр[ь]тиѫ оумрѣти. Семоу же прѣстѫплъшоу прѣльстиѫ сѡтониноѫ быс[ть] изгнанїе и съмр[ь]ть поѫти и въ тлѣнїе люто вънити . . . (Началото на Словото за Преображение),[31] то у Патриарх Евтимий Неделя проповядва: Нам оубо едини б[ог]ъ г[оспод]ь І[с]у[с] Х[ристо]с, непрѣмѣнныи образь ѡт[ь]чь. недвижимаа печѧт. источникь жизни. невеч[е]рнїи свѣть и вѣчноуѫщїе сїанїе. иже еже къ немоу приведенїе обрѣтохом. и д[оу]ха общенїемь назнаменахом сѧ. иже н[е]бо ꙋкраси ѕвѣздными добротами, землѧ же въсѧчьскыми оупъстри цвѣты. и мѡрскыѧ ч[е]л[овѣ]коу покори кӱтовы. и ч[е]л[овѣ]кꙋ пѫчинѫ простерь и ꙗкоже по соуши прѣплавати повелѣ. сего въсѣм жителѣ и ц[а]рѣ оустрои. егоже своима рѫкама създа ч[е]л[овѣ]ка. егоже въ раи поставль, и ꙗже въ нем пища независтно наслаждати сѧ заповѣда, единомꙋ тъкмо дрѣвꙋ невъкꙋсиꙋ быти законѡположивь. нѫ иже пр[и]сно добрыимь завистникь гръдостїѫ възвысив сѧ, пръвѫѧ его злобы къзнь показа. не могы зрѣти въ таковых и толикых бл[а]гых кыпѧща ч[е]л[овѣ]ка, прѣльстїѫ того запень. надеждеѫ прѣлъсти вь ѡб[о]женїа. иже ѿ вышнѣѫ низпадыи с[вѧ]тости. реч[е] бѡ прѣѡ[т]цемь . . . и т. н.

---

[30] Редица дометафрастови и някои по-късни жития съдържат варианти на заклинателно-молитвена формула, според която светецът призовава божието покровителство над тези, които четат житията или тачат паметта му. Вариантите на тези формули, както и тяхната връзка с някои заклинания и молитви, все още не са проучени.

И ако у Климент Охридски в Поучение за Пасха[32] още по-кратко и осведомително се проповядва християнското „начало на началата“ и божественият промисъл за избавление на човешкия род след грехопадението чрез жертвата на Христос (Ꙗко сънide съ н[е]б[е]се проискатъ заблоужьшаго и сп[а]стъ погыбшаго ч[е]л[овѣ]ка. Бѣхомъ бо ꙗко ѡвьцѧ неимѣюще пастырѧ, въ расхыщеннїе вълкомъ, рекъше бѣсомъ поработивъше сѧ. Да того не могыи тьрпѣти г[оспод]ь нашь Іс[ус]ъ Х[ристо]съ, прѣклонь н[е]б[е]са и сънide къ намъ въ плъть нашю ѡблече сѧ, хотѧ ю исцѣлити ѿ истлѣниꙗ ꙗже приꙗтъ прьвыи прадѣдъ нашь Адамь, престоупивъ заповѣдь . . . и т. н.), същата мисъл у Патриарх Евтимий е интерпретирана с предельно експресивно напрежение: Нѫ иже никогда же свое м[и]л[о]ср[ь]-

---

[31] Цит. по Д. Иванова-Мирчева. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. I. С., 1971, с. 85.

[32] Климент Охридски. Събр. съч., Т. I. С., 1970, с. 609.

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

дїе забывааи г[оспод]ь, иже по прѣмнѡгꙋ ч[е]л[овѣ]колюбивыи и приснобл[а]гыи, оущедривь нашѫ немощь. и не могы зрѣти иже по ѡбразꙋ его създанное ес[те]ство лѫкаваго ѡдръжимо стр[а]стми. несказанное еже ѡ нась свое ч[е]л[овѣ]колюбїе прием, прѣклони небеса и сънидє по писанномꙋ. пач[е] ес[те]ства же пожит въ чрѣво д[ѣ]выѧ. и д[ѹ]шѫ и тѣло ѡчисти д[ѹ]хѡм. и храм себѣ създа ѿ нашего смѣшенїа единь ѿ ѡбою произыде неизреч[е]нно б[о]гъ кꙋпно и ч[е]л[овѣ]кь . . . ꙗкоже великаа трѫба истинны честныи Павел ꙗсно нас наказа. иеи же и Ісаꙗ иже въ прор[о]цѣх велегласнѣиши д[ѹ]ха с[вѧ]т[а]го испльни сѧ провъзгласи. ꙗко прѣжде даже болѣзнем прїити, болѣзни избѣже. Ѡ неисказанномꙋ еже о нась съмотренїа таинствꙋ. ѡ иже ѡ нас любве б[о]ж[ь]ственыѧ несытныѧ. Бѡгать бѡ сыи ѡбнищѧ нас ради ꙗко да мы того нищетоѫ ѡбогатим сѧ . . . Цитираният пасаж ни дава представа за това, до каква степен определени, привични за средновековния български читател или слушател думи или догматични постановки могат да бъдат нюансирани в зависимост от заобикалящите ги изрази и, което е от особено значение, от тяхната подредба и свързване в ритъма на ораторската реч.

Дотук анализирах някои особености на изложението на ПН, и то главно като пример за изграждане на определен агиографски тип. Но, както и останалите творби на Патриарх Евтимий, както изобщо и всяко класическо похвално слово, ПН има увод и заключение. Нещо повече — ПН е единствената похвала на Патриарх Евтимий, в която са запазени класическите пропорции на панегирика — уводът и заключението заедно обемат около половината от текста на изложението (в Похвалата за Константин и Елена изложението е много пространно, в Похвалата за Йоан Поливотски „натежават“ пренията в изложението, а Похвалата за Михаил Воин, както видяхме, в същност е предназначена за два празника). Още една особеност на увода и заключението в ПН — възхвалата се осъществява в две относително самостойни части. В съответствие с концепцията на цялото произведение първата част на увода е похвала на мъчениците като герои, вдъхновени от божествената любов. Похвалата тук приема форма, която в другите Евтимиеви творби се употребява по-ограничено. Тя не се насочва към експресивното тълкуване на подвига, а рисува грандиозна картина, в която са отразени едновременно няколко пространствени измерения и която трябва да предаде цялата космическа значимост на действието. „Страшната и изпълнена с ужас сцена“ (позѡрь грозѣнь и оужаса испльнень) се раздвижва пред очите на слушателите, като поразява въображението. На най-ниския „регистър“ (върху земното пространство) мъчителите, подтиквани от бесовете, готвят своите оръдия за измъчване. А в мистичното пространство ликуват, обхванати от неудържими чувства, всички небесни чинове, готвят се заедно с небесния владика да увенчаят победителя-мъченик и да му направят път в „небесните селения“. Със забележителен художествен усет Патриарх Евтимий не насочва действието само от земното към небесното, а ги разгръща едновременно, за да бъде обхваната цялата световна история. С посрамването на злото изчезва и нечестието; започва времето на Христовото царуване. Тънкият усет на автора за използуване на всички възможни стилистични средства му подсказва да обогати ритмичния рисунък със смяната на глаголните времена. „Предварителните“ действия са изразени с минало несвършено време, а резултатите от победата на мъчениците — с минало свършено време. И единственият глагол, който изразява онова, заради което е възсъздадена цялата сцена — Христос царува — е в сегашно време: Стоахѫ мѫчителе ѡрганы дръжѫще м[ѫ]ч[и]т[е]лныѧ. слȣгы тъщаахѫ сѧ. бѣси подвиѕаахѫ сѧ на злаа потыкаѫще. готоваахѫ сѧ колеса. мечеве ѡстрими бѣщѧ. ѡгнь възгнѣщааше сѧ. конѡбе възварѣахѫ сѧ. ѕвѣрїе зїаахѫ, и м[ѫ]ч[е]н[и]ци наѕѣми стоахѫ тѣлесы непотрѧсноѧ д[оу]шеѫ къ [въ]сѣкомоу видоу мѫкь себе ополъчаѫще ... Със същото глаголно време и със същото интонационно членение действието се пренася в мистичното пространство: Дивлѣхѫ сѧ оубѡ съ н[е]б[е]се сїа зрѧще агг[е]ли радоваахѫ с[ѧ] ап[о]с[то]ли. красоуахѫ с[ѧ] патрїарси, и вл[а]д[ы]ка вес[е]лѣше сѧ ... Резултатът е въведен с: прочее-посрамиша с[ѧ] бѣси. оупразни сѧ дїаволѣ сила. изнемагаахѫ слȣгы. притѫпиша с[ѧ] м[ѫ]чителнаа ѡрѫдїа. притѫпи сѧ съмр[ь]тное жѫло. идѡли съкрȣшиша с[ѧ]. капища опȣстѣшѧ. скверы прѣсташѧ. нечьстїе погыбе. Х[ристо]с ц[а]рствоуеть. бл[а]гочьстїе просїа. цр[ъ]кви процъвте. мѫченикь въсѣ землѧ испълни сѧ мощеи ...

Първият дял от увода завършва с поредица антитези, противопоставящи краткия земен път на мъчениците на придобития вечен живот.

Вторият дял от увода вече е същинската възхвала на мъченица Неделя; в началото Патриарх Евтимий изказва съжаление, че животът ѝ не е описан достойно от никого преди него. Краят е оформен в синтактично паралелни метафорични определения, всички свързани със символичната литургична образност и употребени в съответствие с панегиричната традиция, която намира завършен израз в агиографското творчество на Патриарх Евтимий (оуневѣщеннаа дѣва, нескврънаа голѫбица, добродѣтѣлен хранило, лѣстовица благоглаголиваа, трьпѣнїа стлъпъ, одоушевленныи адамантъ, заключенныи вртоград ... и т. н.).

Риторичното заключение съответствува тематично на увода. Интересно е да се отбележи, че тук похвалата е разположена в обратен ред и това едва ли е случайно. Финалната възхвала започва с антитези, кулминацията на които е разгъната съпоставка на мъченическите рани със звезди (т. е. възхвалата продължава светлинно-образната линия на изложението). Сравнението провокира автора към още по-подробно експресивно доказателство, в което се включват нови мотиви (например за въздействието на мощите върху нечистите сили, което Патриарх Евтимий описва едва ли не като ставащо пред очите на аудиторията му). Краят на съпоставката е също антитеза, чрез която се утвърждава духовното превъзходство на мъченическия глас пред богосътворените светила и дори пред слънчевите лъчи. (При това с любопитно обяснение, което откроява конкретно-зрителна основа на сравнението — слънчевите лъчи имат толкова светлина, колкото е разстоянието от небето до земята, и не могат и това разстояние да изминат, ако покривало, стена или облак застане между тях и слънцето, а гласът на мъченицата стига не само до небесата, но и до небето на небесата.) Чрез израза „небето на небесата“ се осъществява и връзката със следващата картина, която по същество е вариация на картината от увода. Нещо повече — и тук отново трябва да се подчертае рядкото риторско изкуство на Патриарх Евтимий — в заключението смяната на глаголните времена е огледално разположена на смяната в увода. Първата група от глаголи в една ритмична цялост са в аорист (оудивишѧ с[ѧ] агг[е]ли. оужасошѧ с[ѧ] праведнїи. бѣси посрамишѧ с[ѧ]. мѫч[ь]н[и]ци възплескашѧ. въсхвалишѧ прор[о]ци.), а втората — представяща мъченицата в пълната й небесна слава — в минало несвършено време (срѣтаахѫ агг[е]ли. архагг[е]ли подемлѣхѫ. власти проваждаахѫ. силы подръжаахѫ. праведныих въсѣхь д[оу]хы радоваахѫ [сѧ]. мѫдрыѧ д[ѣ]вы ликь съчетавше веселѣхѫ сѧ. вл[а]д[ы]ка почьсти дръжѫ вѣнчавааше: Въвед[ѫ] тѫ въ ложницѫ по пѣнїωх. провѣщавааше. како оукрасистѣ сѧ ланитѣ твои искрънѣа невѣсто. се еси добраа искрънѣа моа се еси добра, и порока нѣс[ть[въ тебѣ). Виждаме как кръгът на образите се затваря, за да стигне отново до „Песен на песните“ и да напомни за коя читателска или слушателска аудитория е предназначано вдъхновеното Евтимиево слово. Дидактическата цел — подражание на „небесната невяста“ — определя и заключителния призив към присъствуващите в храма монахини с неговото патетично приканване за ликуване и песни. Празничното, радостно звучение на края е толкова подчертано, че ни кара да предполагаме едно по-ранно възникване на ПН — в първите години от патриаршествуването на Евтимий Търновски, когато мъченичеството за вярата все още е стародавно предание, за което се напомня, а не заплашителна действителност. Независимо от всичко обаче ПН по-късно несъмнено се възприема от Евтимиевите съвременници и като творба, утвърждаваща мъченичеството за запазване на вяра и народност.

РЕДАКЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПСАЛТЫРИ ТОМИЧА

ЕЛЕНА ЧЕШКО

Псалтырь Томича представляет значительный интерес как памятник среднеболгарского литературного языка предъевфимиевского периода. По наблюдениям В. Н. Щепкина в Псальтыри Томича представлено уже сложившееся к середине XIV в. новое правописание, послужившее основанием для новой болгарской орфографии, установленной в конце XIV в. патриархом Евфимием[1]. М. В. Щепкина, излагая наблюдение В. Н. Щепкина над особенностями орфографии рукописи, отмечает, однако: „Мы не будем подробно останавливаться на характеристике языка, предоставив исследование этой стороны специалистам“[2]. Исследование языка Псалтыри Томича, также редакции текста и перевода до сих пор не было проведено. Между тем наряду с Шоповской псалтырью Злетовско-Кратовской школы (НБКМ № 454, № 1138) Псалтырь Томича представляет один из наиболее ранних списков новой правленой редакции Псалтыри в ее тырновском варианте. Эта редакция возникла на Афоне в середине XIV в.[3] и впоследствии, будучи канонизирована Евфимием Тырновским, получила широкое распространение в южнославянских землях, Валахии и Молдавии и проникла на Русь, где известное время бытовала наряду с киприановской редакцией и постепенно вытеснялась этой последней[4]. Проф. И. Дуйчев характеризует Псалтырь Томича как „замечательный памятник письменности и искусства, имеющий важное значение не только для обогащения болгарской науки о прошлом, но и вообще для изучения славянской и византийской культуры, и, в частности, отражения византийской культуры и искусства и у славян“[5].

Среднеболгарская правленая редакция псалтырного текста отражает сильное византийское влияние в области языка и перевода. Таким образом византийское влияние имело всесторонний характер и должно изучаться комплексно. Псалтырь Томича — достойный объект такого изучения.

Мы рассмотрим вопрос о редакции псалтырного текста, представленного в Псалтыри Томича, привлекая для сопоставления выписки Порфирия Успенского из Псалтыри сербского извода, написанной на Синае в XV в. (как считает преосв. Порфирий, примерно около 1481 г.) неким попом Иоанном, который в приписке сообщает, что переписал эту Псалтырь с двух Псалтырей святогорского извода[6]. Текст выписок Порфирия Успенского, который представляет собой разночтения с русской Псалтырью („Места, в коих текст читается иначе, нежели в наших Псалтырях российских“[7]), мы приняли в качестве эталона для определения святогорской редакции.

---

[1] В. Н. Щепкин. Учебник русской палеографии. М., 1920, с. 117; Русская палеография. М., 1967, 128—129.

[2] М. В. Щепкина. Болгарская миниатюра XIV в. М., 1963, с. 36.

[3] Е. В. Чешко. К вопросу об афонской редакции славянского перевода Псалтыри. — В: Язык и письменность среднеболгарского периода. М., 1982.

[4] Е. В. Чешко. Южнославянское влияние в истории псалтырного текста (Доклад на Конгрессе болгаристов — София, 1981.)

[5] М. В. Щепкина. Болгарская миниатюра XIV в. с. 17.

На отрезке текста с 18 по 58 псалтом, где представлено примерно 200 чтений, приведенный из Псалтыри попа Иоанна Порфирием Успенским, было проведено сопоставление с десятью Псалтырями архаической и правленых среднеболгарских редакций. Цифровые данные этих сопоставлений показали, что Псалтырь попа Иоанна на отрезке двухсот чтений имеет 114 разночтений с Синайской псалтырью, представляющей архаическую редакцию, 145 разночтений с Норовской псалтырью, рукописью тырновской школы первой половины XIV в. (ГИМ Увар. 285), 113 разночтений с Киприановской псалтырью XV в. (ГБЛ ф. 172, фунд. 142)[8]. Псалтыри новой правленой редакции Шоповская XIV в. (НБКМ № 452, № 1138)[9], Псалтырь Пловдивской народной библиотеки им. Ивана Вазова № 44 XVI в., две псалтыри Погодинского собрания ГБЛ № 4VI или XVI в., № 5 XVI—XVII вв. молдовлахийского письма содержат на данном отрезке текста от 6 до 20 разночтений с Псалтырью попа Иоанна, что позволяет считать их Псалтырями одной редакции, в отличие от Синайской псалтыри XI в. — архаической редакции, представляющей 114 разночтений, а следовательно, и двух других Псалтырей правленой редакции — Норовской и Киприановской, представляющих 145 и 113 разночтений с Псалтырью попа Иоанна[10].

На основе проведенного сопоставления были определены диагностические чтения, свойственные только святогорской редакции. При этом были приняты во внимание только те чтения, отличающиеся от Синайской псалтыри, которые не совпадают также со среднеболгарскими Псалтырями архаической редакции — Болонской, Погодинской и Софийской 1337 г.[11].

Ниже мы проводим спопоставление Псалтыри Томича с Синайской псалтырью и Псалтырью попа Иоанна по диагностическим чтениям святогорской редакции. В число этих чтений мы включили также чтения, общие у святогорской редакции с Киприановской псалтырью, так как многие чтения святогорской редакции вошли в киприановскую.

---

[6] Полный текст приписки приведен М. Н. Сперанским в статье „Славянская письменность на Синае и в Палестине“. — ИОРЯС АН СССР. Л., 1927. Т. XXXII, с. 9.

[7] ГПК им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. Архив преосв. Порфирия. F XVIII 34, Каталог сербских рукописей, с. 168.

[8] Рукопись № 142, известная под названием Псалтырь митрополита Киприана, на основании бумажных знаков датируется второй третью XV в., однако, представляет собой довольно точную копию с Псалтыри, которая могла быть сделана самим Киприаном. Рукопись № 142 написана александрийским письмом, как и Лествица 1387 г. (ГБЛ фонд 173, фунд. 152) и сохраняет ту же орфографию. См.: О. А. Князевская, Е. В. Чешко. Рукописи митрополита Киприана и отражение в них орфографической реформы Евфимия Тырновского.— Търновска книжовна школа. Т. II. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. Втори международен симпозиум Велико Търново, 20—23 май 1976 г. С., 1980.

[9] Идентификация рукописей № 454 и № 1138 впервые была проведена О. А. Князевской.

[10] Цифры сопоставлений взяты из статьи Е. В. Чешко. К вопросу об афонской редакции. . ., 65, 80—81.

[11] Диагностические тексты приведены Е. В. Чешко (Второе южнославянское влияние в редакции псалтырного текста на Руси. — Palaeobulgarica, 1981, № 4, 79—85).

Таблица 1

Сопоставление Псалтыри Томича с Псалтырью попа Иоанна и Синайской псалтырью по диагностическим текстам святогорской редакции

№ псалма и стиха	Синайская псалтырь	Псалтырь попа Иоанна	Псалтырь Томича
18.12	вънегда съхранiтi ѩ възданъе много	вънега̂ съхранити ихь вьзданиїе много	вънегда съхранити ихь, възданїе много
19.2	оуслъши тѩ г҃i	услышит те г҃ь	оуслышит’тѧ г҃ь
20.5	живота проси оу тебе i далъ емоу еси	живота просиль ти ѥⷭ҇, и далъ еси емоу	живота просил ти ѥⷭ҇, и҆ даль ӗси ӗмоу.
19.9	мы же въстахъмъ i про- стi бъiхомъ	ми же вьⷭ҇тахомъ и исправихомъ	мы же въстахомъ и҆ и҆справихѡм сѧ
21.15	ѣко вода излiхъ сѩ и разiдѫ сѩ костi моѩ	яко вода излыях се и разыдоше҃ все кости моѥ	і҆ако вода излїах сѧ и разыдошѫ сѧ въсѧ кости моѫ
21.25	нi отъвратiлъ есiⷮ лица своего	ни ѿвратиль же ѥⷭⷮ лица своего	ни ѿвратил же ӗсть лица своего
27.3	и ссъ творѩштiмi i неправъдѫ	и съ дѣлающими беззаконїе	и съ дѣлаѭщими безаконїе
27.7	i помоштъ мi бъiстъ	и помощникь ми бысть Пл	и҆ помощь ми быⷭ҇ Пог 4,5
28.8	и сътрѩсетъ г҃ь поустънѫ кадиⷭⷦⷤ	поустыноу кадьскоую	поусты ѧ кадскѫѧ
30.10	съмѩте сѩ отъ ѣростi око мое	смоути се ѿ ꙗрости ѡко моѥ	смѫти сѧ ѿ ꙗро- сти око мое
31.51	i тъi оставiлъ есi неч :тi срьдъца моего	и ти ѿпоустиль ѥ си нечьⷭ҇тиѥ	и҆ ты ѿпоустиль ӗси нечьстїе
30.11	и костi моѩ съмѩшѩ сѩ	и кости мои смоутишеⷭ҇	и҆ кости моѫ смѫтишѫ сѧ
35.10	оу тебе естъ iс- точнiкъ живота	ѿ тебѣ источникъ животоу	ѿ тебе истѡчникъ живѡтоу
35.13	тоу падѫтъ	тоу падоша	тоу падошѫ
36.27	ї живи вѣ вѣкъ вѣкоу	и живи въ вѣкы вѣка	и живи въ вѣкы вѣка
37.7	пострадахъ ї съльѩхъ сѩ	пострадахъ и смѣрих се *Пл*	пострадахъ и слѧкох сѧ Пог 4, 5, Бух, Бол, Соф.
37.11	ср҃дце мое съмѩте сѩ	смоути се	смѫти сѧ
39.5	ї не прїзьрѣ вь соуѣа	и не призрѣ вь соуетнаѩ	и҆ не призрѣ въ соуе҆тнаа
39.12	милостъ твоѣ и рѣснота твоѣ въiнѫ застѫпiсте мѩ	милость твоѩ и истина твоя вину заступиста ме	маⷭ҇ть твоа и йстина твоа, вынѫ застѫписта мѧ
39.14	г҃и на помощь [illegible] прiзъри	г҃ди въ помощь мою вньми	г҃и въ помощь моѫ вънми

41.10	въскѫѭ сѣтоуѩ хождѫ отъ печалі врага моего	вскоую сѣтоуя хождꙋ ѥгда стоужаѥт ми врагъ	въскѫѧ сѣтоуѫ хождѫ егда стѫжаєт ми врагь
45.7	съмѩсѩ сѩ ѩзъıцї	смоутише языци	смѫтишѫ сѧ ѫзыци
48.18	иждє оумираѩи не оставітъ лі въсего	иде оумираѥ не ѡставить лы всѣ	иде оумираѫ не ѡстави ли вьсѣ
48.18¹	ниже сънідеть съ німъ слава домоу его	ниже снидеть съ нимъ слава его	ниже сънидеть съ нимь слава его
49.17	ї въıвръже словеса	и ѿверьже словеса	и ѿвръже словеса
49.22	разоумѣıте же сі	разоумѣите же сїя	разоумѣите же сїа
54.5	срдце мое съмѩте сѩ во мнѣ	смоути се въ мнѣ	смѫти сѧ въ мнѣ
54.8	ї въдворихъ сѩ въ поустъıні	и оудворих се въ поустыни	и оудворих сѧ въ поустыни
55.8	спеші ѩ	спеши ихъ	спеши ихь
56.7	и сълѩшѩ дшѫ моѭ	и смѣрише дшоу *Пл*	и слѧкошѫ дшѫ моѫ Пс. 1138, Пог 4, 5, Бух.
56.10	въспоѭ тебѣ	пою тебѣ	поѫ тебѣ
57.6	ѣже не оуслъıшітъ	ꙗже не слышить	ꙗже не слышить
57.12	естъ оубо бъ сѫдѩ імъ на земли	и ѥ оубо бъ сꙋден на земли	(и отс.) есть оубѡ бь сѫдѧ имь на земли Пс. 1138, Пог 4, 5
58.4	ни безаконенье мое ні грѣхъ мои	ни беззаконїе мое ни. . .	ни безаконїе мое ни грѣхь мои
58.17	въ день печалі моеѩ	печали моиѥ	въ днь печали моеѫ
58.6	не помилоуі въсѣхъ творѩщіихъ безаконенъе	не оущедри вс дѣлающихъ. . .	не оущедри въсѣхь дѣлаѫщии безаконїе

Из 36-и разночтений (графические и фонетические разночтения во внимание не принимаются) Псалтырь Томича только в 6-и случаях отличается от Псалтыри попа Иоанна: 19.9, 27.7, 37.7, 56.7, 57.12, 58.17. В первом примере в Псалтыри попа Иоанна пропущена возвратная частица сѩ, что может быть либо ошибкой писца, либо ошибкой, допущенной при переписывании текста преосв. Порфирием. В чтениях 27.7, 37.7, 56.7 представлены варианты внутри святогорской редакции. Чтения 57.12 и 58.17 представлены только в Псалтыри попа Иоанна, а чтение Псалтыри Томича, совпадающее с Синайской псалтырью, находим также в Псалтырях № 1138 и Погодинских № 4 и 5. Таким образом диагностические чтения святогорской редакции на отрезке текста 18—58 псалмов показывают принадлежность Псалтыри Томича к новой правленой, или святогорской редакции.

Вывод, сделанный на основании диагностических текстов, был проверен путем сплошной сверки дальнейшего текста Псалтыри Томича с выписками из Псалтыри попа Иоанна до 118 псалма включительно, где представлены чтения из 385 стихов. Разночтения были обнаружены примерно в 80 стихах.

Ниже рассмотрим их распространение в псалтырях новой правленой редакции, их грамматический характер и отношение к греческому тексту.

Распространение в псалтырях новой правленой (святогорской) редакции вариантов Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна рассматривается в сопоставлении со следующими псалтырями: Псалтырь XIV в. НБКМ № 1138 (продолжение Шоповской псалтыри), Псалтырь XIV в. Пловдивской народной библиотеки им. Ивана Вазова № 44 (*Пл.*), Псалтыри XV—XVII вв. ГПБ Погодинское собрание № 4 и 5 (*Пог.* 4,5). Псалтырь митрополита Киприана XV в. ГБЛ фонд 173, фунд. 142 (*К*).

При сопоставлении было обнаружено, что примерно половина чтений (43) Псалтыри попа Иоанна в других псалтырях новой правленой редакции не зафиксирована. Напротив, соответствующие им варианты Псалтыри Томича зафиксированы и в других Псалтырях этой редакции. 28 разночтений Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна являются разночтениями внутри новой правленой редакции. И только 6 представляют индивидуальные варианты Псалтыри Томича, не встречающиеся в других обследованных псалтырях новой правленой редакции.

По своему характеру разночтения делятся на морфологические, словообразовательные, лексические и синтаксические. Наряду с разночтениями Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна в каждой рубрике будем приводить также и общие чтения этих двух псалтырей (если таковые имеются) в противоположность Синайской псалтыри, чтобы проследить, в какой степени при создании новой правленой редакции коснулось данной группы вариантов сознательное редактирование.

I. Выделим сначала разночтения, которые не имеют отношения к редакции перевода, но отражают только региональные и хронологические различия в языке рукописей. (Иногда, возможно, и различия орфографии.) Их насчитывается, примерно, 35, т. е. около половины. Большую часть из них составляют различия в образовании форм.

а) различия флексий двойственного числа глаголов 3-го лица настоящего времени и аориста

№ псалма и стиха	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
65.7	ꙩ̆чи ѥ҆го на ѩзыкы призрѣ̆етѣ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5;	призыраѥта *Пл.*
62.4	ѹ̂стнѣ мо́и похва́литѣ тѧ̄ *Пог* 4,5 *К*;	похвалита *Пс.* 1138, *Пл*
68.24	помрачйтѣ сѧ ꙩчи *Пс.* 1138, *Пог* 4,5 *К*;	помрачита сє *Пл*
72.2	нє подвижастѣ сѧ ноѕѣ *Пог* 4, 5, *К*;	нє подвижаста сє *Пс.* 1138, = ꙁаста сє *Пл*
118.88	скончастѣ сѧ ꙩ̆чи мои *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5;	скончаста сє *Пл*
118.148	варистѣ ꙩ̆чи мои; *Пог* 4[12] прѣ̂варистѣ *Пог* 5, *К*;	вариста *Пс*,1138; *Пл* прѣ̂вариста

В Синайской псалтыри во всех случаях флексия -тє. В старославянском языке была известна и флексия -та как более новая. В восточноболгарских памятниках Саввиной книге и Супрасльской рукописи зафиксирована также форма -тѣ с существительными женского рода, возникшая, видимо, по аналогии с флексией двойственного числа существительных и местоимений женского рода[13]. Формы эти отмечены также в Остромировом евангелии. В среднеболгарских памятниках сфера распространения форм с флексией -тѣ расширилась: их находим не только при именах существительных женского рода, но также при именах среднего рода последовательно в восточноболгарских Псалтырях и менее последовательно в Шоповской псалтыри Злетовско-кратовской школы, где форма эта зафиксирована при существительных среднего рода, в то время как при женском роде употребляется глагольная форма с флексией -та. Эта новая форма отмечена и в Псалтыри Томича в примере, где речь идет о двух, но не парных предметах: **ма҇ть твоа и истина твоа вынѫ застоуписта мѧ** 39.12 В Псалтыри сербского попа Иоанна XV в., а также в Пловдивской псалтыри XVI в., написанной по ресавской орфографии, более последовательно употребляется флексия -та; в Псалтыри попа Иоанна флексия -тѣ зафиксирована только в примере 118.123 **очи мои скончастѣ сє.** Возможно, это влияние оригинала, с которого переписывалась рукопись, а возможно, ошибка, возникшая при выписке разночтений с современной Псалтырью Российской под влиянием церковнославянского правописания.

---

[12] Перед примерами ставится наименование памятника, по которому данный пример цитируется.

б) различия в образовании падежных форм имен существительных

№ псалма и стиха	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
64.6	ст҃а ц҃ркви твоа, дивна въ правдѫ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*; *С* ц҃ркъı *К*;	ц҃рквь
75.6	не обрѣтошѫ. . . вьси мѫжїє богаства *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5 *Пл, К*;	мужє
88.12	въселенѫѧ и кон'ца єѧ ты ѡснова *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *К, С*;	конци
103.26	тоу корабє прѣплаваѫ *Пс.* 1138, *Пог* 4,5 ;	корабли *Пл, К, С.*
104.31	приидошѫ песнѫ моухы *Пс.* 1138 *Пог* 4, 5. *Пл, К, С* (прїдѫ).	мȣхє
105.39	и любы сътворишѫ *Пс.* 1138 *Пог* 4, 5 *Пл, С.*	любви

Во всех этих случаях в одном или в обоих вариантах представлены новые формы, причем болгарские рукописи оказываются очень четко противопоставленными сербской[14].

в) разные формы родительного падежа

80.6	єгда изыдє ѿ землѧ єгипетьскыѫ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К, С*;	ѿ земли
85.7	въ д҃нь печали моєѫ възвахь *Пс.* 1138, *Пог.* 4, 5, *Пл, К, С*;	печали моє (может быть интерпретирован и как дательный приименной) См. также 58.17

---

[13] Н. Ван-Вейк. История старославянского языка. М., 1927, с. 303.

[14] О форме ц҃ркъı Им. ед. см.: А. Вайан. Руководство по старославянскому языку. М., 1952, с. 138; К. Мирчев. Историческа граматика на българския език. С., 1958, с. 157; ц҃рквь (64.5) см.: К. Мирчев, с. 156; любы (105.39) см.: А. Вайан, с. 139; мѫжїє (75.6), корабє (103.26) см.: К. Мирчев, с. 151. Вин мн. конци (88.12) — результат выравнивания флексии по твердой разновидности (см. А. Вайан, с. 108). Им. мн. ж. р. мȣхє (104.31) — отражение сербского языка.

Имеются, однако, случаи, когда формы Псалтыри попа Иоанна совпадают с формами Псалтыри Томича и другими болгарскими псалтырями святогорской редакции в отличие от архаических форм Синайской псалтыри. Например:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
108.4	вь любьвї мѣсто	въ любве мѣсто
90.10	ї рана не прїтстѫпїтъ телесї твоемь	и҆ рана не пристѫпить къ телеси твоемоу
88.28	и азъ пръвѣнець положѫ ї въсокъ надъ цѣсарї земьнымї	и҆ азь прьвѣнца положѫ и҆. высѡка на́д. цр҃и зе҃скыми

Во втором и третьем примерах архаические способы выражения — беспредложный локатив и старый винительный — заменяются соответственно первый — дательным с предлогом **къ**, второй — новой формой винительного падежа, совпадающей с родительным. Подобная замена проводилась и в местоимениях. Например:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
105.43	мъножицеѭ їзбави ѩ	многажди избави йхь

г) различия в образовании глагольных форм

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
76.7	глоумлѣах сѧ *Пог* 4, 5, *Пл, К*; *Пс.* 1138 глоумлѣх сѧ *С*;	глоумлахъ се (стяженная форма с отвердевшей основой)
80.15	и҆ на стѫжаѭщѫѩ̆ имь възложиль бимь рѫкѫ моѫ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К, С*;	възложиль бихь законопрѣстоупаахоу;
118.51	законопрѣстѫповахѫ *Пог* 4, 5	*С* законъ прѣстѫпахѫ.

Чаще, однако, различия в образовании глагольных форм отделяют святогорскую редакцию от Синайской псалтыри. Это различия в образовании форм аориста. Например:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
59.4	сътрѩсе землѭ ї съмѩте ѭ	и҆ смѫти ѧ̏	и҆ смѫти ю
76.6	съмѩсъ сѩ ї не гл҃ахъ	смѫтих сѧ	смꙋтихъ се
108.22	и ср҃дце мое възмѩте сѩ во мнѣ	възмѫти сѧ	възмоути се
104.35	и поѣсѩ	поꙗ̆дошѫ	поꙗ̂ше
105.7	не помѩшѩ	ни помѣнѫшѫ	и поменоуше (где конечное є на месте ѫ)

д) стяженные и нестяженные формы (последние как особенность правописания) прилагательных и причастий, не связанные с передачей греческих членных и нечленных форм[15]

---

[15] В Норовской псалтыри XIV в. это различие используется как дополнительный признак для передачи греческих членных форм прилагательных и причастий. В псалтырях новой правленой редакции этой особенности не наблюдается.

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
77.42	стѫжаѫщааго гр. *ἐκ χειρὸς θλίβοντος*	стѹжающаго *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, С.*
	в прилагательных :	
63.3	ѿ сън҄ма злобивыхь *Пог* 4, 5, *К*; гр. *ἀπὸ συστροφῆς πονηρευομένων*	*Пс.* 1138, злобивиихъ *Пл*
118.51	гръдїи *Пс.* 1138, *Пл. К, С ;* гр. *ὑπερήφανοι*	грьди
	в именах существительных :	
105.28	въ начинанїихь *Пл, Пог* 4, 5 ;	*Пл ;* начинании̽ *Пс.* 1138. *К, С*
90.16	дльготѫ д҃ни̓ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К ;*	дны (буква еры или ь и ı)

с) различия в области словообразования

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
67.6	такождо	такоже̑ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К*
86.8	и̓ людїе ефїоп҄стїи си бышѫ тоу *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *С ;*	сиі *Пл, К*
108.11	заи̓модавець *Пс.* 1138, *Пог* 5, *Пг. К ;*	заѥмодавьць *Пог* 4
117.27	до рогь ѡ̓лтаревныи *Пс.* 1138; *Пог* 4 ѡлтаревныи̽ *Пог* 5, *Пл. Нор ;*	ѡлтаревыхь *К* =ныхъ *С*

Одна и та же ошибка в Псалтыри Томича и в Шоповской псалтыри № 1138 — пропуск надстрочного ҳ, — возможно, восходит к ошибке в их общем протографе.

ж) ошибки в Псалтыри попа Иоанна

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
80.14	въ пѫти моѫ *Пс.* 1138 *Пог* 4, 5, *Пл ;*	в поуты моѥ
103.11	жидѫть ѡ̓нагри *Пог* 4, 5, *Пл, К ;*	жижо̑уть ѡ̈нагри

з) не зависят от греческих разночтений и различной интерпретации греческого текста некоторые лексические различия, отражающие хронологические или локальные варианты

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
68.24	слѧци *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *К ;*	сьгиии *Пл,* гр.*σύγκαμινον.*
77.9	налѧцаѫще *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *К ;* *С* налѧцаѭштеи ;	напрезающе *Пл* гр. *ἐντείνοντες*
93.15	ѧдѣ *Пс.* 1138 *Нор ;*	близь *Пл,* гр.*ἐχόμενοι* *Пог* 4, 5, *К*
94.7	людїе паствины ѥго *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл ;*	паствы *К* ; гл. *νομῆς*
105.2	възглеть *Пс.* 1138, *Пог* 5, *Пл, К, С ;* гр. *λαλήσει*	изглѥть
110.10	начѧло *Пс.* 1138, *Нор* гр. *ἀρχή*	зачело *Пог* 4, 5, *Пл, К*

И здесь имеются случаи, когда псалтыри святогорской редакции представляют одно и то же слово в противоположность Синайской псалтыри:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
78.5	раждежеть сѧ	разгорит сѧ	разгорить се
78.8	ꙗдро	скоро	скоро

101.23	єгда сънъмѫтъ сѩ	є҆гда съберѫт сѧ	ѥгда съберѹть се
105.40	прогнѣва сѩ	разгнѣва сѧ	разгнѣва се
109.3	владꙑчьство	начѧлство	начельство

Рассмотренные выше разночтения не связаны с редактированием, цель которого приближение к греческому тексту. Здесь шла речь о замене архаических форм новыми, подборе синонимов, в большей степени отвечающих современному для редактора языку. Ниже мы рассмотрим правку, которая проводилась в XIV в. на Афоне с целью приведения славянского текста в соответствие с греческим, соблюдения формального следования греческому тексту всюду, где это было возможно — в лексике, словообразовании, морфологии и более всего в синтаксисе (порядок слов, количество слов, стремление найти славянское соответствие каждому элементу греческой фразы, калькирование греческих синтактических оборотов)[16].

II. По отношению к греческому тексту разночтения Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна представлены двумя группами: 1) разночтения, восходящие к греческим вариантам; 2) разночтения, связанные с уточнением перевода. Именно последние и представляют основной интерес в отношении редактирования славянского текста.

1) В привлеченных нами списках греческой Псалтыри[17] греческие варианти, соответствующие отмеченным славянским, встретились только в пяти случаях:

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
77.29	и҆ ꙗ̆дошѫ и҆ насытишѫ ѕѣло *Пог* 4, 5, *К*.	ꙗше *Пс*. 1138, *Пл*.

Эти морфологические варианты могут быть связаны с сигматическим и несигматическим аористом, представленным в греческих псалтырях: ἐφάγοσαν R и ἔφαγον Φ.

77.46	и҆ да̑ ѥрисиви плодь и҆хь *Пл*, *С*; гр. τὸν καρπόν	плоды и҆хъ *Пс*. 1138, *Пог* 4, *Пс*. 862 *Пог*. 5; гр. τοὺς καρπούς Ф, РАИК 9.
88.39	ты̏ же . . . ѹ҆ничижи и҆ ѡ҆връже хрїста твоѥго *Пс*. 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *Пл*, *К*; гр. καὶ	(и отс.) ѡ҆врьже (гр. καὶ отс.) R, Ф, РАИК 9.

---

[16] Синтаксические грецизмы были рассмотрены нами на материале Норовской, Пловдивской, Шоповской псалтырей и других псалтырей правленых редакций в статье „К вопросу об афонской редакции славянского перевода псалтыри в ее отношенни к другим редакциям.“ — В: Язык и письменность среднеболгарского периода. М., 1982, 81—85, в докладе „К вопросу выявления черт живого языка писца в связи с анализом особенностей среднеболгарской редакции славянского перевода Псалтыри“, прочитанном на совещании по общим вопросам диалектологии и истории языка в Ереване 2—5 октября 1973 г. Тезисы докладов и сообщений. М., 1973, 227—229. К вопросу о падежах в живом языке писца в связи с анализом особенностей среднеболгарской редакции славянского перевода Псалтыри. — В: Лингвистическая география, диалектология и история языка. Ереван, 1979, 416—425. Доклад „Особенности падежного синтаксиса в среднеболгарских псалтырях“, прочитанный на симпозиуме в Шумене, посвященном 1300-летию образования Болгарской державы. Май, 1979 (в печати).

[17] A. Rahlfs. Septuaginta, B. II, Stuttgart, 1935 (R). Феодоритова псалтырь X—XI вв. (Ф) по изданию: Архимандрит Амфилохий. Древле-славянская псалтырь Симоновская до 1280 года. Т. I, т. II. М, 1880, 1881. Использованы также разночтения, приводимые в этих изданиях, по другим византийским спискам и, кроме того, одна рукописная греческая Псалтырь XII в. из Библиотеки АН СССР в Ленинграде РАИК 9.

106.6	н҆ ѿ бѣдь нх̆ь н҆збавн нхь *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К;* гр. καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἐρρύσατο αὐτούς РАНК №9, R.	н ѿ бѣдь нзбавн н̑ ; гр. καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν (αὐτῶν отс.) ἐρρύσατο αὐτούς Φ.
103.14	прозыабажн *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5; гр. ὁ ἐξανατέλλων Alex, Φ. РАИК №9.	прозебаѥ *Пл, К;* (ὁ отс). R.

Греческие варианты, в переводе которых Псалтырь Иоанна и Псалтырь Томича совпадают в противоположность синайскому переводу:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
83.7	къ мѣсто еже положı гр. εἰς τόπον	на мѣстѣ нже положн ; гр. ἐν τόπω Φ
113.13	не възглѭть гр. λαλήσουσιν	не гл҃ать гр. λαλοῦσιν S
79.12	до рѣкъı гр. ἕως ποταμοῦ R, S.	до рѣкь гр. ἕως ποταμῶν Φ

2) Большую группу составляют разночтения, связанные с формальным уточнением перевода или различной интерпретацией греческого текста.

а) лексические и словообразовательные разночтения:

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
65.13	҆олокавтоматы *Пс.* 1138 (-та) В этих более древних текстах греческое слово ὁλοκαυτώματα оставлено без перевода.	вьсасьжегаıемаа *Пог* 4 *Пог* 5, *Пл* (-ма) ; *С* вьсесъжагаемъıѧ
65.18	позрѣхь *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К;* гр. ἐθεώρουν	прозрѣхь
67.8	н҆схождааше *Пс.* 1138 (-аше), *Пог* 4, 5, *К;* В первом случае точнее передана форма приставки глагола ἐκπορεύω.	схо̂жаше
73.9	н҆ на҃ не познаеть ктомоу *К, Нор;* гр. οὐκ ἔστιν ἔτι προφήτης, καὶ ἡμᾶς οὐ γνώσεται ἔτι. Как и в греческом, наречие оба раза передается одинаково.	потомь *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *Пл, С.*
105.7	въсходѧще *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл.* Более точно передается приставка в причастии глагола ἀναβαίνω.	вьходеще *С.*
118.6	не постыждѫ сѧ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *К, С;* гр. τοτε οὐ μὴ ἐπαισχυθῶ. Более точно передано видовое значение однократного действия, свойственное аористу конъюктива.	не стн̂жоу се
114.3	скръбь н҆ болѣзнь ѡ҆брѣтохь *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К, С;* гр. θλῖψιν καὶ ὀδύνην εὗρον.	скорбь н бѣда обрѣтохъ

Варианты, в которых Псалтырь Иоанна совпадает с Псалтырью Томича в противоположность Синайской псалтыри:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
65.13	вьнıдѫ въ домъ твоı:	съ олокавтоматамн гр.
77.47	съ вьсесъжагаемъıмı	
	ıзвı . . . чръницı ıхъ	снкамнны; гр. τὰς συκαμίνους
105.30	фннıкь	фннеесь гр. φινεες В псалтырях святогорской редакции находим сохранение греческих слов

без перевода или, в отличие от Син. пс., более точное их воспроизведение. Многочислены примеры формально более точного перевода греческих слов:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
60.9	тако вьспоѭ імені твоемоу	тако поѭ гр. ψαλῶ
77.14	і вьведе ѩ облакомь въ дьне	и҆ веде ѧ гр. καὶ ὡδήγησεν αὐτούς.
77.37	ні вѣрішѩ сѩ	ни ѹвѣришѫⷭ, гр. οὐδὲ ἐπιστώθησαν
77.57	възвратішѩ сѩ	ѡ҆братишѫ сѧ, гр. ἀπέστρεψαν.
78.8	мілості	щедрты, гр. οἱ οἰκτιρμοί
79.9	выгъна	и҆згна, гр. ἐξέβαλες
79.15	посѣті	призри, гр. ἐπίβλεψον
80.6	вьзіде	и҆зыде, гр. ἐν τῷ ἐξελθεῖν
88.41	разорілъ есі	низложиль еси, гр. κατεῖλες.
95.10	сѫдітъ людемъ въ правьдѫ	въ правость, гр. ἐν εὐθύτητι
93.16	на творѩштіѩ безаконеѥ	на дѣлаѫщѫѧ безаконїє, гр. ἐπὶ τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν Ф.
106.28	ізбаві ѩ	и҆зведе и̂, гр. ἐξήγαγεν αὐτούς.
109.11	ногама моіма	ногама твоима, гр. τῶν ποδῶν σου
104.36	вьсего трѹда	въсѣкого трѹда, гр. παντὸς πόνου.
118.138	вьсе безакониѥ	въсѣко безаконїє, гр. πᾶσα ἀνομία
106.33	положилъ есі рѫкы гр. ἔθετο	поставиль ѥⷭ

б) различия глагольных форм в числе и времени

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
62.10	да вънидеⷮ (Индивидуальная особенность Псалтыри Томича)	да внидѹтъ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*, *С*; гр. ἐζήτησαν.
74.9	не и҆скыда сѧ *Пс.* 1138, *Пог* 4 *Пог.* 5, *К*; гр. οὐκ ἐξεκενώθη	не искыдаше се *Пл*; *С* не скрыдашѩ сѩ.
72.12	ѹ҆дрьжашѫ богатⷭство *Пс.* 1138, *Пог* 4, 8, *Пл*, *К*, *С*; гр. κατέσχον πλούτου	ѹдрьжетъ
76.13	и҆ поѹ҆чѧⷭ въ вⷭсѣхь дѣлѣхь твои *Пс.* 1138, *Пог* 5, *Пл*, *К*, *С*; гр. καὶ μελετήσω ἐν πᾶσιν τοῖς ἔργοις σου	и поѹчи̂хъ се
101.24	ѿвѣща е҆моу *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*, *С*; гр. ἀπεκρίθη αὐτῷ	ѿвѣщати

в) различия форм числа существительных

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
63.4	и҆зострншѫ . . . ѫзыкы своѫ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*, *К*, *С*; гр. τὰς γλώσσας	єзикь
68.29	ѿ книгы *Пог* 5, гр. ἐκ βίβλου	ѿ книгь *Пог* 4, *Пл*, *К*, *С*.
76.3	въ д҃нь печали *Пс.* 1138, *Пог* 5, *Пл*, *К*, *С*; гр. ἐν ἡμέρᾳ θλίψεφς μου.	въ д҃ни

77.29	и̓ похоть йхь принесє ймь *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5; гр. τῆν ἐπιθυμίαν	похоти *С*
79.10	и̓ насади корєнїа єго *К, С,* гр. τας ρίζας.	корѣнїє *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл.*
86.3	въсхождєнїа въ ср̑ци своємь завѣща *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*; *С* въ сръдьцє своє; гр. ἀναβάσεις	вьсхож̑єниє
84.3	бєзаконїа *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К*; гр. τὰς ἀνομίας.	бєзакониє; *С* бєзаконєниє.
88.36	въ ст҃оє моє *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К*; *С* св҃тмь моимъ; гр. ἐν τῷ ἁγίῳ μου.	вь ст҃иѥ моѥ
93.1	б҃ъ мъстїи г҃ь. б҃ь мъстїи *Пс* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*; κύριος, ὁ θεὸς ἐκδικήσεων *С* б҃ъ мъсті г҃ь б҃ъ мьстии.	б҃ъ мъстии г҃ь б҃ь мъсти
104.36	ѿ начѧтокь *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*; *С* начѩтокъ (вин. п.); гр. ἀπαρχήν	ѿ начєтька *К.*

По-разному передается греческое наречие в зависимости от рода слов, к которым оно относится; где возможно, форма рода и числа относительного местоимения сохраняется.

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
77.3	ѥлика слышахѡмь и̓ разꙋмѣхѡмь ѩ̏ *Пог* 4, 5, *Пл, К*; ѥликаа *Пс.* 1138; гр. ὅσα ἠκούσαμεν καὶ ἔγνωμεν αὐτά	ѥлико *С*
85.9	въси ѩзыци ѥлико сътвори приидѫть *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К, С*; гр. πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐποίησας ἥξουσιν.	ѥлики

Различия в числе форм имени существительного встречаются и в другом противопоставлении вариантов Синайской псалтыри и псалтырей святогорской редакции Томича и попа Иоанна:

	Синайский псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
60.8	въ вѣкъ гр. εἰς τὸν αἰῶνα	въ вѣкы — это одна из типичных черт, характерных для псалтырей святогорской редакции.
77.28	ѡкръсть ѡчьшта їхъ	ѻ̓кр̑ть о̓чръщь йхъ, гр. κύκλῳ τῶν σκηνωμάτων αὐτῶν.
77.51	ї побі вьсѩ пръвѣньцѩ	въсѣкь пръвѣнєць, гр. πᾶν πρωτότοκον.
91.11	ї вьзнєсєтъ сѩ ѣко їнорогъ рогъ мої	и̓ възнєсєт сѧ ꙗ̓ко и̓норѡга рогь мои гр. ὡς μονοκέρωτος
98.4	правъіниѫ	правины, гр. εὐθυτητας
101.26	въ начѩтокъ	въ начѧтцѣхь, гр. κατ᾿ ἀρχάς
104.36	и ꙋби вьсѩ пръвѣньцѩ	въсѣкь пръвѣнєць, гр. παν πρωτότοκον
108.20	г҃лѭщиихъ зъло	г҃лѧщихь зла
106.34	отъ зълобъі	ѿ злобь

г) различия в употреблении полных и кратких форм прилагательных и причастий. В псалтырях правленых редакций отмечается тенденция употреблять полные и краткие формы прилагательных и причастий в зависимости от членных и нечленных форм в греческом.

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
68.7	йскоущен *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, С;* гр. οἱ ζητοῦντες	ищоуще
97.6	гласомь трѫбы рожаны *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пог* 5, *Пл, К, С;* гр. φωνῇ σάλπιγγος κερατίνης	троубы рожание
106.39	ѿ печалїи зль *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, гр. ἀπὸ θλίψεως κακῶν	злыхь *Пог* 4, 5
106.27	смѫтишѫ въсколѣбашѫ ꙗко пйаныи *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К,* гр. ὁ μεθύων	ꙗко пиꙗни; *С* пиѣни;

Наряду с отступлениями от греческого текста, Псалтырь Иоанна в большей части случаев совпадает с Псалтырью Томича в следовании за употреблением членных и нечленных прилагательных в греческом.

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
77.8	родъ . . . прогнѣваѩи	рѡ̂ стрьптивь и҆ прогнѣваѫ, гр. γενέα σκολιὰ καὶ παραπικραίνουσα
77.5	ѫжемь дѣломѣрьнъımъ	ѫжемь дѣломѣрномь, гр. ἐν σχοινίῳ κληροδοσίας
77.60	скинѭ селомьскѫ	скинѫ силѡм' скаѫѧ, гр. τὴν σκηνὴν Σηλωμ.
79.2	водѩ	водѧи, гр. ὁ ὁδηγων
79.6	хлѣба слезьна гр. ἄρτον δακρύων	хлѣба сльзна
93.15	вьси правı срьдьцемь	въси правїи срцемь гр. πάντος οἱ εὐτεῖς τῇ καρδίᾳ.
103.2	пропинаѩи неба	пропинаѫ нбо гр. ἐκτείνων τὸν οὐρανόν.

д) наличие или отсутствие отдельных слов

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
68.6	ни съведеть ѻ҆ мнѣ рьвени оўсть свойхь *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, С;* ниже съведетъ *К;* гр. μηδὲ συσχέτω ἐπ' ἐμὲ φρέαρ τὸ στόμα αὐτοῦ.	(о мнѣ отс.)
68.22	и҆ ждахь йже мноѫ поскрьби	сь мною *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *Пл, К, С;*

Видимо, предлог съ здесь пропущен ошибочно, однако, возможно допустить, что писец сознательно употребил творительный социативный без предлога, как он употреблялся иногда в восточноболгарской Супрасльской рукописи[18]. В греч. употреблено здесь причастие с приставкой социативного значения: καὶ ὑπέμεινα συλλυπούμενον, т. е. и҆ ждаа съскрьбѧща и҆ не бысть, как переведено в Норовской псалтыри.

---

[18] Д. Станишева. Творительный социативный. — Творительный падеж в славянских языках. М., 1958, с. 42.

70.18	и҆ до старости и҆ маторства б҃е мои не о҆стави мене *Пс.* 1138, *Пл, К, С;* гр. καὶ ἕως γήρους καὶ πρεσβείου, ὁ θεός, μὴ ἐγκαταλίπῃς με.	и до старости маторства *Пог* 4, 5.
72.19	вънезаапѫ скончашѫ погыбошѫ за безаконїе *Пл;* гр. (καὶ отс.);	сконьчаше се и погыбоше *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5.
73.15	ты и҆сѧчи рѣкы еѳаскыѫ *Пог* 4, 5 *Пл;* исѧче *Пс.* 1138; в гр. союз отс.	Исꙋчи и рѣкы *С.*
75.4	тоу съкроущи крѣпости лѫкь, щить и҆ ѡрѫжїе и҆ брань *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К;* гр. τὰ κράτη τῶν τόξων.	тоу съкроуши крепости і. лꙋкь щить и ѡроужие и брань; возможно, однако, чтение: крепості.
77.28	и҆ падошѫ посрѣдѣ стана ихь. о҆кртъ о҆чръць ихь *Пл;* в гр. союз отс.	и окрть ѡчръць ихъ
103.21	скимни рыкаѫще въсхытити и҆ и҆спросити ѡ б҃а пищѫ себе *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *С;* гр. σκύμνοι ὠρυόμενοι ἁρπάσαι καὶ ζητῆσαι . . .	вьсхитити испросити *Пл, К.*
104.12	немноѕи пришелци въ неи *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *К, С;*	немнозы и пришльци въ неи *Пл;* гр. ὀλιγαστοὺς καὶ παροίκους ἐν αὐτῇ.
105.44	и҆ видѣ г҃ь е҆гда въстѫжишѫ, и҆ оу҆слыша млтвѫ и҆ *Пог* 4, 5, *Пл, С;*	вьстоужише (и отс.) оуслыша *Пс.* 1138; в гр. союз отс.
111.9	расточи да оубогы *Пл, К;* в гр. союз отс.	расточи и да *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *С.*
112.7	ѡ гноища възноса оубога *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К;* гр. ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα	ѡ гноища вьзем вьзносен оубога

Особенность новой редакции — стремление найти соответствие каждому элементу греческой фразы и, наоборот, убрать слова, отсутствующие в греческом тексте — достаточным числом случаев представлена и в общих чтениях Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна.

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
72.21	ѣко разгорѣ сѧ срьдьце мое ѫтроба моѣ ізмѣтъ сѧ	ꙗко разгорѣ сѧ срце мое и҆ ѫтроба моꙗ и҆змѣни сѧ, гр. ὅτι ἐξεκαύθη ἡ καρδία μου, καὶ οἱ νεφροί μου ἠλλοιώθησαν
79.14	поѣль естъ	поꙗль и҆ ѥсть, гр. κατανεμήσατο αὐτήν
88.48	созъда с҃нъі чловѣчѧ	създа вьсѧ с҃ны, гр. ἔκτισας πάντας τοὺς υἱοὺς
93.13	да оукротіши отъ день лютъ	да оукротиши ѥго ѡ днїи лю гр. τοῦ πραῦναι αὐτῷ ἀφ’ ἡμερῶν πονηρῶν.

103.8	(и отс.) иізъходіѧтъ въ полѣ	и исходѧтъ полѣ, гр. καὶ καταβαίνουσιν πεδία. В следующих примерах убирается слово отсутствующее в греческом:
59.3	бж҃е мои отъринѫлъ нъı еси	б҃е ѿринѫл ны ıеси, гр. ὁ θεός. ἀπώσω ἡμάς.
76.4	къ скръбехъ и не прѣможе дх҃ъ мои	въскръбѣ и прѣнеможе дх҃ь мои гр. ἠδολέσχησα καὶ ὠλιγυψύχησεν τὸ πνεῦμά μου.
118.161	і отъ словесъ твоіхъ не ѹстраши сѧ срц҃е мое	и ѿ словесь твоихь ѹстраши сѧ срц҃е мое гр. καὶ ἀπὸ τῶν λόγων σου ἐδειλίασεν ἡ καρδία μου.
118.51	законъ прѣстѫпахѫ	законопрѣстѫповахѫ, законопрѣстпахѹ, гр. παρηνόμουν. Замена словосочетания одним сложным словом также служит выравниванию количества слов в славянской и греческой фразе.

е) отдельные синтаксические различия

	Псалтырь Томича	Псалтырь Иоанна
86.7	ıако веселѧщіим сѧ въсѣмь жилище ѹ тебе *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *К*; гр. ὡς εὐφραινομένων πάντων ἡ κατοικία ἐν σοί. В *Пл* и в *С* въ тебѣ. Порядок слов тот же.	яко всѣмъ веселещиим се . . . ѹ тебе
82.7	села идѹменска *Пог* 4 *К*; -каа *Пс.* 1138, *Пог* 5, *Пл*;	села идумѣне; гр. τὰ σκηνώματα τῶν Ἰδουμαίων
88.25	въ имѧ мое възнет сѧ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл С*.	вь имени моемь; гр. ἐν τῷ ὀνόματί μου.

ж) индивидуальная особенность Псалтыри Томича проявляется в употреблении союзов

65.10	раждеже ны ıако раждиѣает сѧ сребро; гр. ἐπύρωσας ἡμᾶς, ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον	якоже *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *Пл*.
93.16	ли кто съ множ станеть на дѣлаѭщѫѧ безаконіе; *С* на творѩштѩѩ безаконеніе.	или кто *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *Пл*, *К*; ἢ τίς συμπαραστήσεταί μοι.

Таким образом мы можем констатировать, что различия Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна, в которых может быть отражено разное отношение к греческому тексту (II.2), показывают:

1) как правило, варианты Псалтыри Томича дают перевод более близкий к греческому тексту. Это мы видим во всех лексических вариантах (а), морфологических (б, в) (искл. б 62.10, вероятно, просто ошибка писца) и в большей части синтаксических вариантов (г, д, е, ж), где исключением являются только 4 случая (г — 103.14, д — 104.12, е — 88.25, ж — 93,16);

2) в большинстве синтаксических сопоставлений вариант Псалтыри Томича подтверждается другими псалтырями новой правленой редакции за исключением 9-ти случаев (г — 106.39; д — 68.21, 70.18, 72.19, 103.18, 105.44, 111.9; ж — 65.10, 93.16), где вариант Псалтыры попа Иоанна отмечен также в других рассмотренных псалтырях новой правленой редакции.

Обращает на себя внимание также тот факт, что в области лексики и морфологии Псалтырь попа Иоанна имеет 35 индивидуальных чтений (из 67), т. е. более половины, что, возможно, связано с тем, что это сербская псалтырь (сравниваемая с болгарскими), к тому же отделенная от времени создания святогорской редакции промежутком более века. Вообще, как ни парадоксально это звучит, Псалтырь попа Иоанна, которая была принята нами в качестве эталона святогорской редакции и которая в первой трети псалтырного текста показала полное единство с псалтырями новой правленой редакции, в дальнейшем тексте дала большое число отклонений от новой правленой редакции, представленной группою списков. Наиболее древние из них Псалтырь Томича и Шоповская псалтырь (НБКМ № 454, № 1138) второй половины XIV в. ближе других стоят к времени создания святогорской редакции и могут считаться наиболее достоверными ее представителями.

Среди синтаксических разночтений Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна значительным количеством примеров представлен только один тип — вставка или опущение союза и. Некоторые случаи разночтений могут быть объяснены ошибкой — пропуском слова в той или другой псалтыри (например, 68.6, 68.21). Однако в основных типах синтаксических разночтений с Синайской псалтырью Псалтырь Томича и Псалтырь попа Иоанна показывают поразительное единство. И это именно те варианты, которые могли быть результатом сознательной правки с целью приблизить славянский перевод к греческому тексту.

3) передача греческих инфинитивных конструкций

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
79.3	і пріді да ны с҃пеши	и҆ прии҆ди спасти наⷭ, гр. καὶ ἐλθὲ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς — в этом примере воспроизводится форма инфинитива и порядок слов.
104·22	да наѹчитъ кънѩѕѩ єго	наѹ҆чити кнѧѕѧ̆ єго, гр. τοῦ παιδεῦσαι τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ.
95.13	ѣко грѩдетъ сѫдитъ землі	ꙗ҆ко придеть сѫдити земли; гр. ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν.

В последнем примере форма супина Синайской псалтыри заменена формой инфинитива.

и) не отмечено расхождений Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна в передаче греческого употребления падежей:

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
68.21	поношеніѣ прічаѣ д҃ша моѣ і страсті	поношенїє причѣа д҃ша моа и страсть, гр. ὀνειδισμὸν προσεδόκησεν ἡ ψυχή μου καὶ ταλαιπωρίαν
67.14	ѣще посъпите междю прѣдѣлы	мѣждоу прѣдѣль, гр. μέσον τῶν κλήρων
71.16	наврьхоу гогоръ	на врⷯъ горъ, гр. ἐπ᾽ ἄκρων τῶν ὀρέων
67.23	бѫді трапеза прѣдъ німі	бѫди трапеза йхъ, гр. γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν.
67.13	ц҃рь сілъ вьзлюбленаго лѣпотѣ: домоу раздѣліті корість	лѣпотоѫ дѡмоу раздѣлити користь, гр. τῇ ὡραιότητι τοῦ οἴκου διέλεσθαι σκύλα Φ.

65.7	обладаѭщіимъ силоѭ своеѭ въ вѣкꙑ	ѡ̓бладаѫщомꙋ силоѫ своеѫ вѣкꙋ; гр. τῷ δεσπόζοντι ἐν τῇ δυναστείᾳ αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος.
69.3	хотѧщеі моемꙋ зълꙋ	мыслѧщеи мнѣ зл̏аа; гр. οἱ βουλόμενοί μοι κακά
83.6	въхожденіѣ въ сръдьце свое завѣшта	въсхожденїа въ ср̂ци своемь завѣща; гр. ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδία αὐτοῦ διέθετο.
91.5	ѣко възвеличілъ мѩ есі г҃і тварьѭ твоеѭ	ꙗ̆ко възвеселил мѧ ѥси г҃и въ твари твоеи, гр. ὅτι εὔφρανάς με, κύριε, ἐν τῷ ποιήματί σου.
77.32	і не ꙗсі вѣрꙑ чюдесемъ ѥмꙋ	и̓ не ѧшѫ вѣры чюдесеⷮ ѥ҇г, гр. καὶ οὐκ ἐπίστευσαν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ
89.10	дьние лѣтомъ нашімъ	д҃нїе лѣть нашиⷯ, гр. αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν.

к) другие случаи различий с Синайской псалтырью в переводе греческого текста

	Синайская псалтырь	Псалтырь Томича, Псалтырь Иоанна
85.14	і сънемъ крѣпъкꙑихъ възіска д҃шѩ моеѩ	и̓ съньмь крѣпкⷯы възыскашѫ д҃шѫ моѫ в данном случае воспроизведено греческое согласование по смыслу в числе подлежащего и сказуемого; καὶ συναγωγὴ κραταιῶν ἐζήτησαν τὴν ψυχήν μου.
88.51	помѣні г҃і поношенїе рабъ твоіхъ еже ꙋдръжахъ въ нѣдрѣхъ моіхъ	и̓же ꙋдръжа въ надрѣ моемь гр. ἐν τῷ κόλπῳ.
88.52	мъногъ ꙗзꙑкъ . . . еже поносішѩ ізменение х҃а твоего гр. μνήσθητι, κύριε, τοῦ ὀνειδισμοῦ τῶν δούλων σου, οὗ ὑπέσχον ἐν τῷ κόλπῳ μου, πολλῶν ἐθνων, οὗ ὠνείδισαν τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ χριστοῦ σου.	многы ѫзыкы . . . иже поносишѫ измѣненїе х҃а твоего Греческого текста, идентичного чтению Псалтыри Томича и Псалтыри попа Иоанна, нами не обнаружено. Ед. ч. въ надрѣ точно передает число гр. существительного.
89.5	ꙋнічьженіѣ бѫдѫтъ лѣта іхъ	ꙋ̓ничиженїа йхь ѥ҇ще бѫ̀дѫ҇; гр. ἐξουδενώματα αὐτῶν ἔτη ἔσονται, где ἔτη могло быть прочтено как ἔτι в результате омофонии. Порядок слов греческой фразы полностью сохраняется.
104.44	і дастъ імъ странънꙑ ꙗзꙑкꙑ	и̓ да҇ ймь страны ѫзыкь, гр. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς χώρας ἐθνῶν.
110.3	исповѣдание і вельлѣпота дѣлъ его	и̓сповѣданїе и̓ веллѣпота дѣло его, гр. τὸ ἔργον αὐτοῦ.

В сравнительно небольшом числе случаев перевод Синайской псалтыри показывает большую формальную близость к греческому тексту, нежели перевод святогорской редакций. Некоторые из этих случаев имеют свое оправдание, например, замена форм 2-го л. ед. ч. аориста формами перфекта: 88.11 *С* разгъна врагі твоѩ гр. διεσκόρπισας, в святогорской редакции аорист заменяется перфектом: Пс. Томича разгналъ ѥ̂си, возможно потому, что здесь выражена форма лица, в то время как в аористе формы

2-го и 3-го л. ед. ч. совпадают. Замена эта не случайна. Она регулярно повторяется в псалтырях других правленых редакций, например, Норовской.

В рассмотренных нами разночтениях Синайской псалтыри и Псалтырей Томича и попа Иоанна около 60 случаев показывают большую формальную близость к греческому именно вариантов святогорской редакции, и лишь в 10-ти случаях ближе к греческому тексту синайский вариант. Следует, однако, принять во внимание ограниченность привлеченных нами греческих списков. Привлечение новых греческих списков, возможно, позволит найти соответствия и другим вариантам святогорской редакции. Следует также заметить, что создатель этой редакции не злоупотреблял дословностью перевода там, где это противоречило нормам славянского употребления и утежеляло стиль. Возможно поэтому он отказывается от повтора частицы да при следующих одна за другой формах 3-го лица императива. Например: *8*8.14 Пс. Томича да оутврьдит сѧ рука твоа· възнесет сѧ десница твоа; *С* да възнесеть сѧ, гр. κραταιωθήτω ἡ χείρ σου, ὑψωθήτω ἡ δεξιά σου, или заменяет один глагол: 103.35 *С* исконъчаѭтъ сѩ грѣшьнıцı, гр. ἐκλίποισαν другим — сконъчаѫт сѧ: Пс. Томича скончаѫт сѧ грѣшници ѿ земла *Пс.* Ио, *Пс.* 1138, *Пл, К.*

III. Известная умеренность в следовании греческим формам и конструкциям, свойственная святогорской редакции, ярко проявляется при сопоставлении с Норовской псалтырью, которая часто буквально повторяет особенности греческого текста, подчас вопреки нормам славянского употребления. Это можно проиллюстрировать сопоставлением Псалтыри Томича, Норовской и Синайской псалтырей. В первом столбце Таблицы № 2 приводится текст сопоставляемого отрывка по Псалтыри Томича, во втором — разночтения к этому тексту по Норовской псалтыри и в третьем столбце разночтения Синайской, если этот вариант не совпадает с одним из предыдущих. Указываются также другие псалтыри правленых редакций при соответсвующих им вариантах. В прямых скобках указывается номер комментария, относящегося к данному примеру.

Чтения Псалтыри Томича, отличающиеся от Норовской псалтыри, проследим на материале 105 псалма.

Таблица 2

	№ стиха 105 псалма	Псалтырь Томича	Норовская псалтырь	Синайская псалтырь
[3]	3	блажени хранѧщеи сѫдь		
		и творѧще правдѫ *С* *Пс.* 1138, *Пог.* гр. καὶ ποιοῦντες δικαιοσύνην	и творѧщии правдѫ *Пл*, -щеи *К*, *Пог* 5;	
[1]	5	видѣти въ бл҃гости	еже видѣти ...	видѣтı ...
		избранныⷯ твоѫ *Пс.* 1138, *Пог.* 4, 5, *Пл, К;*	избранныихъ твоихъ гр. τοῦ ἰδεῖν ... τῶν ἐκλεκτῶν σου	изъбранъıхъ ...
[4]	5	възвеселити сѧ въ	еже възвеселити сѧ	възвеселıтı сѩ
		веселїи ѫзыка твоего	гр. τοῦ εὐφρανθῆναι	въ веселье ...
		хвалити сѧ съ достоꙗнїе;	ё похвалѣти сѧ τοῦ ἐπαινεῖσθαι	и хвалити сѩ

[2]	7	Не разѹмѣшѫ чюдеⷮ твои̑хъ *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К*	чоудеса твоа̑	
[2]	7²	ни помѣнѫшѫ ѹ҆множенїа мⷮати твоӗѫ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, Пс. Ио.*	множсⷮтва *К* τοῦ πλήθους	не помѩшѩ ѹмноженьѣ
[2]	7³	въсходѧще въ чрьмное море *Пс.* 1138, *Пог* 4 *Пог* 5, *Пл, К.*	въз'ходѧще въ чръмнѣмъ мори ἀναβαίνοντες ἐν τῇ ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ.	въходѩще въ чрьмьное море *Пс. Ио.*
[1]	9	и҆ проведе йхь по безднѣ	и̑ настави и̑хъ по бе̂знѣ	і проведе ѩ въ бе̂знѣ гр. καὶ ὡδήγησεν αὐτούς ἐν ἀβύσσῳ.

№ стиха 105 псалма		Псалтырь Томича	Норовская псалтырь	Синайская псалтырь
[1]	11	покры вода стѫжажшѫѧ ймь *Пог* 4, 5, *Пл, К, Пс.* 1138, гр. τοὺς θλίβοντας	стѫжажштиихъ	сътожѩщѩѩ
	11²	є҆динь ѡⷮ нихь не и҆збⷭы *Нор, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К,* гр. εἷς ἐξ αὐτῶν οὐχ ὑπελείφθη.		ни єдїнъ
[2]	13	ѹ҆скоришѫ забышѫ дѣла ӗгⷪ *Пс.* 1138; и забышѫ *Пог* 4, 5, *Пл*	дѣлъ егⷪ *К*, гр.	ѹ҆ѩдрішѩ забышѩ дѣ(лѣ)ла
[2]	14	и҆ въсхотѣшѫ хотѣнїю *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Дл;* *К* похотѣшѧ желанїю	и вьжделѣшѫ желаниа	
	16	и҆ покры на сънмищи а҆вирѡ̂ни *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К,* гр: ἐκάλυψεν	и҆ съпокры	
[3]	20	въ по̂бие телца ѩдѫщиа трѣвѫ *Пс.* 1138, *К;* гр. ἐν ὁμοιώματι μόσχου ἔσθοντος χόρτον	ѩ̂дѫшаго трѣвѫ *Пог* 4, 5, *Пл*	въ образъ телъца ѣдѫща сѣно
	22	чюдеса въ земли хамовѣ *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К;* гр. θαυμασία Alex, Φ.	дивна въ земи хамѡвѣ; гр. θαυμαστά	
[4]	23	и҆ рⷱе потрѣбити йхъ *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пл, К.*	е̑же потребити и҆хъ да ѩ потрѣ- гр. τοῦ ἐξολεθρευσαι.	
[4]	23²	възвратити ѩ҆рⷭѡ̆ ӗго да не погѹбить йхь *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пл, К.* —	е̑же възвратиті ѩ̄рость е̑го, е҆же не потрѣбиті и̂ гр. τοῦ ἀποστρέψαι τὴν ὀργήν αὐτοῦ τοῦ μὴ ἐξολεθρεῦσαι.	

[3]	24	и ѹничижишѫ землѧ желаннѫѧ *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К.*	желан'н гр. γῆν ἐπεθύμηθήν	
	24²	не ѧшѫ вѣры словеси ѥго *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К* гр. τῷ λόγῳ	не вѣровашѫ слово его, гр. οὐκ ἐπίστευσαν.	не ѩсѧ
	25	не ѹслышашѫ гласа гнѣ *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К,* гр. οὐκ εἰσήκουσαν	не послѹшашѫ	
[1]	26	на нѧ	на них'	
[4]	26²	низложити ихь *Пс.* 1138, *Пог.* 4, 5, *Пл, К.*	еже низложити ихъ гр. τοῦ καταβαλεῖν	нізложиті ѩ
	28	и причѧстишѫ сѧ веелфегорѹ *Нор, Пс.* 1188, *Пог* 4, 5, *Пл;* гр. τῷ βεελφεγωρ.		вельфѣгорѣ
	28²	сънѣдошѫ *Пс.* 1138 *Пог* 4, 5, *Пл, К.*	ꙗдошѫ, гр. ἔφαγον	сънѣсѧ
	29	и прогнѣвашѫ и въ начинанїхъ (= ихъ) своихъ *С Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К.*	и раздражишѫ и, гр. παρώξυναν	
[6]	32	и ѡзлоблень бы мѡиси	и ѡзлоби сѧ мѡиси	
[7]		и ради *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К.*	ради ихъ	
[2]	33	и разьнствова ѹстама своима (ѹстънама) *С.*	въ ѹстнахъ своихъ, гр. ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ	
[3]	36	и работашѫ истѹканнымъ *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К,* гр. ἐδούλευσαν	и поработашѫ изстѹканнымъ ихъ, гр. τοῖς γλυπτοῖς	
[2]	38	и ѹбиена бы землѣ и кръв'ми *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл, К.* гр. τοῖς αἶ αἶμασιν Ф.	(ихъ отс.) въ кр'ве (Местоим. в гр. отс.) ἐν τοῖς αἶμασιν	
[5]	39	и любы сътворишѫ *С, Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл,*	и съблѫдишѫ *К,* гр. ἐπόρνευσαν	
[1,2]	41	и прѣда ихъ въ рѫцѣ врагѡмь *Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пог* 5, *Пл.*	и прѣдаде ихъ въ рѫцѣ врагъ, гр. ἐχθρῶν Alex, Ф, РАИК № 9	и прѣдасть
[8]	44	и видѣ гь егда въстѫжишѫ, и ѹслыша млтвѫ и *С,*	и видѣ гь вънегда стѫжити имь вънегда ємѹ ѹслышати млтвы ихъ; *К* внегда скрьбѣти имъ вънегда ѹслышааше млєнїє гр. καὶ εἶδεν ἐν τῷ θλίβεσται αὐτοὺς ἐν τῷ αὐτον εἰσακοῦσαι τῆς δεήσεως αὐτῶν	
[2]		*Пс.* 1138, *Пог* 4, *Пл.*		

[2]	45	и҆ помѣнѫ завѣт свои *С*, *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*, *К*.	и҆ помѣнѫ завѣта своего҆ гр. ἐμνήσθη τῆς διαθήκης αὐτοῦ	
[4]	47	и҆сповѣдати сѧ *Пс.* 1138, *Пог.* 4, 5, *Пл*, *К*.	е҆же изповѣдати сѧ гр. τοῦ ἐξομολογήσασθαι	да исповѣдаемъ сѧ
[4]	47^2	хвалити сѧ *Пс.* 1138, *Пог* 4, 5, *Пл*, *К*.	и҆ е҆же хвалити сѧ τοῦ ἐγκαυχᾶσθαι	и хвалимъ сѧ

Комментарии к таблице 2

[1] Новые формы винительного падежа местоимений и прилагательных равные родительному, в правленых редакциях часто соответствуют старым формам винительного в Синайской псалтыри. В Норовской псалтыри эта замена проведена более последовательно, чем в святогорской редакции, где наблюдается известная тенденция к архаизации текста (примеры 5, 9, 11, 23, 26, 41).

[2] В Норовской псалтыри часто калькируется греческое управление родительный вместо винительного при глаголах **забыти**, **оуслышати**, **помѧноути** и некоторых других (13, 44, 45).

Греческая конструкция „ἐν + дательный“ в значении творительного, которая в архаической и святогорской редакции обычно переводится творительным беспредложным, в Норовской псалтыри часто передается предложной конструкцией **въ** + местный падеж (33, 68).

Родительный при отрицании в Норовской псалтыри часто заменяется винительным в соответствии с греческим текстом (7). В святогорской редакции подобные случаи встречаются значительно реже.

При глаголах места и направления в Норовской псалтыри местный падеж также может заменяться винительным. Обратная замена часто объясняется влиянием греческого текста (например, 7^3).

[3] Как и в святогорской редакции, в Норовской псалтыри наблюдается тенденция к передаче греческих членных и нечленных форм прилагательных и причастий с помощью полных и кратких форм (20, 24, 36). В Норовской псалтыри эта традиция проведена даже с большей последовательностью. Поэтому исключение (20) дает повод думать, что норовский вариант восходит к неизвестному нам греческому списку.

Одним из проявлений тенденции к архаизации книжного языка в этот период является употребление нестяженных форм прилагательных и причастий, что в большей части рукописей представляет собой чисто графическое явление. Создатель норовской редакции противопоставление стяженных и нестяженных форм использует для передачи греческих прилагательных и причастий или приименного родительного имен существительных, употребленных без артикля или с артиклем (в наших примерах — 36). Например: 106.15 Нор. **и҆ чюдеса е҆го с҃номъ ч҃лвческынмъ** гр. τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων; Пс. Томича **снѡ҇ ч҃лчьскѡмь** *Пс.* 1138, *Пл*, *Пог* 4, 5; *К* **с҃нѡвомъ ч҃лчьскъıмъ**; *С* **ч҃лвчмъ**. 106.18 Нор **до врать съмрътнынхъ**, *Пс.* 1138, *Пл*, гр. ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου; Пс. Томича **съмрıныхь** *Пог.* 4, 5, *К*. 106.21 *Нор* **и҆ чоудеса е҆го с҃номъ ч҃лвчьскомъ** *Пс.* 1138, Пс. Томича, *Пог.* 4, 5, *Пл*. *С* **ч҃лвчемъ**, гр. τοῖς υἱοῖς ἀνθρώπων. Ф. Ф; К **с҃нѡвомъ ч҃лчьскъıмъ** гр. τοῖς υἱοῖς τῶν ανθρώπων. 108.31 *Нор* єже сп҃тн ѿ поганѣжѫщіндъ дш҃ѫ моѫ, гр. τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιωκόντον ; С (єже отс.) сп҃ті отъ гонѧштніхъ *Пл; Пс.* 1138 (єже отс.) ... ѿ гоѧщнхъ *К*. гр. διωκοντων ς

[4] Формы инфинитива с артиклем в Норовской псалтыри последовательно передаются с частицей єже (5, 23, 23², 26², 47, 47²). Этим достигается воспроизведение каждого элемента греческого текста.

[5] Соблюдение равенства в количестве слов греческой и славянской фразы достигается посредством замены славянского словосочетания глагола и управляемого им существительного одним глагольным словом, как в греческом тексте (24², 39).

[6] Та же цель достигается заменой причастного страдательного оборота глаголом с частицей сѧ (6).

[7] Восстановление греческого порядка слов представлено в наших примерах постановкой послелога ꙑадн перед существительным (32).

[8] Типичной особенностью синтаксиса Норовской псалтыри, не отмеченной в псалтырях святогорской редакции, является передача греческой конструкции ἐν τῷ + инфинитив + винительный субъекта посредством оборота внєгда + инфинитив + дательный субъекта (44). Несколько реже оборот этот употребляется и в киприановской редакции. В Синайской псалтыри и псалтырях святогорской редакции эта греческая конструкция передается с помощью личных глагольных форм. Например: 108.7 *Нор* вънєгда сѫднтн сѧ ємоу, да ӥзыдєтъ ѡсѫдєнъ К, гр. ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτον ; *С* єгда сѫдѧтъ ємоу *Пл, Пс.* 1138.

Обзор синтаксических разночтений святогорской и норовской редакции показывает, что святогорская редакция ближе к архаической, чем норовская, что она гораздо более умеренно следует за греческим текстом, хотя в рамках допустимого славянской нормой приближает славянский текст к греческому[19].

Суммируя выводы исследования вопроса о редакции Псалтыри Томича, можем заключить, что Псалтырь Томича является типичным представителем святогорской (или новой правленой редакции), причем это один из наиболее ранних ее списков. Текстуально Псалтырь Томича близка с другим ранним списком — Шоповской псалтырью (НБКМ № 1138) также, видимо, относящейся ко второй половине XIV века, но представлющей Злетовско-Кратовскую школу.

СОКРАЩЕНИЯ ГРЕЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

R. — A. — Rahlfs Septuaginta. Stuttgart, 1935, S. 1—60.
Alex — Александрийский кодекс
S — Синайский кодекс
V — Ватиканский кодекс цитируется по разночтениям Ральфса.
Ф — Феодоритова псалтырь
Н гр. Х — Норовская греческая Х в.
П 862 — Греческая псалтырь 862 г. цитируются по кн. Афилохия „Древлеславянская псалтырь Симоновская до 1280 г.“ Т. I. М., 1880.
РАИК 9 — Рукопись Греческой псалтыри XII века. Библиотека АН СССР в Ленинграде. РАИК № 9.

---

[19] Подробнее о грецизмах Норовской псалтыри в сопоставлении с Пловдивской (№ 44) и Киприановской (ГБЛ, ф. 173, № 142), представляющих новую правленую и киприановскую редакции см. в главе о редакции Норовской псалтыри, помещенной в вводных статьях к изданию: „Норовская псалтырь среднеболгарский памятник XIV века“, подготовленном Е. В. Чешко, И. К. Буниной, О. А. Князевской, В. А. Дыбо, Л. А. Науменко под редакцией К. Мирчева и Д. Ивановой-Мирчевой. Изд. БАН (в печати).

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРЕВОДА НА МАНАСИЕВАТА ХРОНИКА

ИВАН БУЮКЛИЕВ

Българският превод на Манасиевата хроника дава големи възможности за тълкуването на средновековната българска словесна култура. Едновременно с това той крие множество въпроси, чието решение ще даде възможност по-добре да се вникне в художествения смисъл на текста.

Първият въпрос, който възниква при четенето на текста, е дали преводът е направен в стихове, подобно на оригинала, или в проза. Решението на този въпрос не се поставя във връзка с достойнствата на текста — ако е в стихове, значи е по-хубав, по-„художествен“; ако е в проза — по-слаб. Историческият развой на родовете и жанровете в античността, а и в западноевропейската литература от Средновековието показва тъкмо обратен процес — най-напред възниква стиховата реч и едва в края се появява прозата. Било е необходимо натрупването на много опит, за да се лиши речта от един формален признак, който я отделя от обикновеното говорене, без да загуби функциите си на изкуство.

Хрониката, както вече стана дума, е литературен жанр, типичен за Средновековието. От гледище на външните, формалните си признаци тя има мозаична структура, представлява натрупване на мотиви и сюжети в определен хронологически ред, обикновено от сътворението на света към съвременността. Тези частици, слепени като колаж, създават по-силен или по-слаб блясък, който наистина напомня, по думите на М. Вайнгарт, византийските храмове. Посочената структура отговаря на средновековното историческо съзнание, в което минало и съвременност съжителствуват, а средновековният читател и слушател, подобно на този от античността, разглежда историята през живи образи на лица и конкретни събития, а не чрез разсъдъчни анализи.

Този характер средновековните хроники са наследили до голяма степен от античните историци, от които понякога хронистите заимствуват. Така например отделни части от историята на Херодот се разпространяват като новели до късно.

Споменавам Херодот неслучайно. В своята Хроника Константин Манасий е включил един епизод, в който се разказва, че лидийският цар Кандавлий имал много красива жена, с която се хвали на слугата си Гигий, и за да го увери, го накарва да се скрие зад вратата, когато тя се съблича. Гигий послушал съвета на господаря си, но случката завършва печално за царя. Господарката забелязала Гигий и възмутена му казала, че или трябва сам да се убие, или да убие господаря си и да заеме неговото място. Гигий избрал втората възможност.

Този епизод почти дословно повтаря един разказ от историите на Херодот. За него самият Херодот пише, че за случката загатва в ямбичен триметър поетът Архилох (VII в. преди н. е. — един от създателите на ямбографията, жанр, свързан с култа към богинята на плодородието Деметра).

Както виждаме, тук история и легенда се преплитат и от дълбоката древност проникват и в по-късните произведения.

Оттук възниква и вторият проблем — за изворите, от които е черпил Константин Манасий и как те са пригодени към българското езиково съзнание от преводача, защото се отнася за различни култури и различни мировъзрения. Интересно е да се знае от къде Манасий е черпил историческите си сведения, че съчинението му така трайно е влязло в съзнанието на византиеца и намира добър прием и в Средновековна България. Нека припомня, че според Ив. Дуйчев досега са известни над 90 преписа от съчинението на византийския хронист. Както знаем, то е било добре познато и на Лесинг, макар че той не се изказва много ласкаво за неговите достойнства. Наличието на толкова много преписи затруднява установяването на първообраза, от който е бил направен българският превод. Учудващ е фактът, че не е запазен нито един византийски препис с илюстрации, а българският ватикански препис съдържа 69 прекрасни миниатюри, голяма част от които отразяват епизоди от българската история.

Повдигнатите въпроси заслужават специално внимание. Тяхното решение изисква допълнителни проучвания и съпоставянето на текста с други сродни текстове не само в българската, но и в другите славянски литератури. Тук ще разгледам само някои особености на българския превод, които създават представа за отделни черти на художественото мислене през епохата. Бих искал изрично да посоча, че тук не се отнася за пряко сравнение на текстове, от които единият е възникнал върху другия. Както вече стана дума, не ни е познат нито оригиналът (респ. преписът), от който е направен българският превод, нито познаваме първообраза на българския превод. Ето защо в нашия случай се касае за сравнение между Ватиканския препис на българския текст и гръцкия текст, залегнал в изданието на Имануил Бекер — Constantini Manassis, Breviarum historiae metricum, Bonnae, 1837.

Наистина такова сравнение крие известни рискове, но не цели да установи дали има съответствие между отделни думи и изрази. Сравняват се преди всичко поетическата техника, образната система и дребните несъответствия в такъв случай могат да бъдат пренебрегнати.

Ще разгледам един частен случай — изразяването на цветова обагреност, светлина и светлинно излъчване. За тази цел най-подходящ е ден трети от Шестоднева (въвеждащата част). Въпреки че мотивът е познат, Константин Манасий създава такава динамична картина и същевременно наситена с цветове и багри, че читателят е направо потопен в един възникващ свят :

Καὶ πάλιν ἔργων καταρχὴ
Καὶ κέλευσες τοῦ, κτίστου//
τὸν οὐρανὸν εὐστέφανον
τοῖς ἀστράσι γένεσται//
(И пак начало на делата
и воля на твореца
небето благоувенчано
да бъде със звезди).

В този текст ключовите думи *небе — звезди* се повтарят и в следващите и с тях се свързват всички определения. Когато не се упоменават изрично, те се разгръщат в метафори, чийто смисъл е *небе* и *звезди*:

Τότε τῶν ἄστρων οὐρανὸς
τῶ κάλει διηνθίσθη//
ὡς πέπλος μαργαροστωτος,
χρυσόπαστον ὡς φᾶρος//
(Тогаз небето на звездите (*звездното небе*)
проблясна с красота
като одежда с маргарит обсипана,
златоткана като наметка).

Както се вижда, τῶν ἄστρων οὐρανὸς е повторение на τὸν οὐρανὸν... τοῦς ἀστρᾶσι, а в следващия стих образите се разгръщат в метафора ὡς πέπλος (небето), μαργαρόστρωτος звездите (и небето); φᾶρος (небето), χρυσόπαστον (звездите и небето). Тази метафора е разгърната с други средства още веднъж в следващия стих:

ὡς ὕφασμα κοσμούμενον
ἐκ πυρραζόντων λίθων.//
(Като тъкан, украсена
от огненосветещи камъни).

По такъв начин в четири стиха *небето и звездите* се назовават пет пъти — два пъти пряко и три пъти в разгърнати метафори-сравнения. Това оставя впечатление за разточителство на поетически средства, за което Константин Манасий е укоряван от Г. Е. Лесинг.[1] От друга страна обаче, тази техника има много древен произход и се родее с индоевропейската техника на анаграмите.[2]

Същият изобразителен похват е приложен и в следващия пасаж, но там доминантата е друга — слънцето:

Τότε το πρῶτον ἔφαυσεν
ἡ κόρη τῆς ἡμέρας//
ὁ μέγας γέγας ἥλιος
ὁ ζωοτράφος λύχνος.//
(Тогаз за пръв път се показа
окото на деня,
слънцето — гигант велик,
светилник животохранителен).

Тук дневното светило се появява като *око* (ἡ κόρη τῆς ἡμέρας), след това е назовано конкретно, следва отново метафора — *светилник* (животохранителен) — ὁ ζωοτράφος λύχνος. Образът на слънцето е разгърнат и в следващия стих пак като източник на светлина:

Πηγή φωτὸς ἀκένωτος
οἶκος πυρὸς ἀξύλου.//
(Извор на светлик неиздаван
дом на огън без дърва).

Чрез светлината се пресъздава не само образът на деня, но и на нощта. Но символът на деня е слънцето (дневното око), символ на нощта е луната:

Τότε τὸ πρῶτον δᾳδούχειν
ἀπήρξατο τήν νύκτα//

---

[1] Срв. Г. Е. Лесинг. Лаокоон, или за границите на живописта и поезията. С., 1978, 120—121.

[2] Срв. Ф. де Сосюр. Труды по языкознанию. М., 1977, 639—644.

σελήνης ἡ γλαυκόφωτος
καὶ φαεσφόρος σφαῖρα//
ἀρτίκυκλος, ὁλοφαής
λιπαραυγής, τελεία.
(Тогава първи път държеше факела нощта,
на луната белосветлия и светоносен кръг,
бързоходен, всепросветен, многообразен, съвършен).

Както се вижда от този кратък разбор, българският преводач е бил изправен пред сложно и многопластово поетично произведение, наследило хилядолетна литературна традиция. Независимо от това средновековният български творец е успял да долови и пресъздаде всички тънкости на поетичната структура на творбата. Българският превод не оставя впечатление на снизяване на оригинала. Тъкмо обратното, той не само го покрива успешно чрез намирането на точни лексикални еквиваленти, но разкрива и цветовата му обагреност и поетичното му звучене. Успехът в пресътворяването на византийската творба се дължи както на голямата начетеност на преводача във византийската поетика, така и на владеенето до съвършенство на поетичните свойства на българската реч:

Пакы дѣлѡмъ начѧтокъ и повелѣние зиждителево.

нб҃оу добровѣчаноу звѣздами быти.

ꙗко ѡдежда бисрнемъ ѡбинизана и златотъканна риза

и ꙗко тъканица оукрашена сиꙗѫщимъ камениемъ.

Между образната система в българския и гръцкия текст има пълно съвпадение:

ὡς πέπλος — ꙗко ѡдежда

ὡς φᾶρος — риза

Тук можем да отбележим една незначителна разлика — в гръцкия текст стои χρυσόπαστον ὡς φᾶρος, а в българския превод липсва наречието за сравнение: и златотъканна риза. Ако това не се дължи на различие и в гръцкия текст (изходният текст не ни е известен), може да бъде обяснено с тенденцията да се постигне компактност — старобългарските думи са по-дълги от гръцките и утежняват ритмичната структура.

Успоредица наблюдаваме и при други образи:

ὡς ὕφασμα — ꙗко тъканица

ἐκ πυρραζοντων λίθων — сиꙗѫщимъ камениемъ.

Съответствието не е търсено само формално (подражателно), а е подчинено на художествената мотивираност на текста. Когато българският език не дава възможност да се получи пълно покритие, преводачът не създава отежнени неологизми, а разлага израза, както е в следния случай:

ὡς πέπλος μαργαρόστρωτος — ꙗко ѡдежда бисрнемъ ѡбинизана.

Когато калкирането не противоречи на свойствата на българската реч, преводачът създава много сполучливи сложни думи (композита):

Тогда прьвѣе вьсиꙗ зѣница дневнаа.

великыи исполинъ сл҃нце. иже живопитателнии свѣтилникъ.

источникъ свѣтоу неиздаемыи. домъ ѡгнѣ бездръвнааго.

И тук можем да отбележим подбора на сполучливи съответствия. Срв. напр. ἡ κόρη зѣница. В този случай успоредицата не е само отношение между реалии, но съответствува и на стилистичните им характеристики. Ἡ κόρη само в поетичен контекст означава *око*, конкретното значение на думата е 'дева, девица'. Поради това стб. зѣница съвсем точно предава преносното значение в контекста.

Сполучливо са калкирани и изразите: ὁ ζωοτράφος иже живописателнии; ἀκένωτος неиздаемы, ἀζύλου бездръвнааго.

Нека добавим към това и останалите метафори на слънцето: λύχνος — свѣтилникъ; φωτὸς — свѣтъ; πυρὸς — ѡгнѣ. Тези метафори са въведени в текста по такъв начин, че предават постепенното нарастване силата на светлината:

Срв. зѣница: свѣтилникъ: свѣтъ: ѡгн'ь.

Докато в описанието на деня преобладава огненият цвят, нощта е представена с доминанта белота:

Тогда прѣвѣе начѧтъ свѣтити нощь,
лоунныи бѣлосвѣтлыи и свѣтоносныи крѫгъ.
скороѡбходныи, и вьсесвѣтлыи, и многоздрачныи и съврьшеныи.

Само човек, надарен с необикновено езиково чувство, може да създаде епитетите бѣлосвѣтлыи и свѣтоносныи — първият точна калка на γλαυκόφωτος вторият — на φαεσφόρος. В гръцкия текст алитерацията има следния характер: φαεσφόρος σφαῖρα. В българския текст същият ефект се постига с бѣлосвѣтлыи и свѣтоносныи, което напълно компенсира липсата на алитерация в края.

Заслужава да обърнем внимание на следния пасаж:

Кронъ бѣше модръ оловѣнъ ѡбразомъ.
бльщаше сѧ зевсъ ꙗко сребро. ар же пламенень зрѣше сѧ.
сиааше с͞лнце ꙗко свѣтлое и доброкоренное злато.
съвтѣше же сѧ ꙗко кастеръ. крѫгъ а̓фродитинъ,
ꙗко мѣдь чрьмнозрачнаа, е̓рмие сиааше+
свѣтло ꙗко нелъ сиааше лоуна
сице ѡдежда небеснаа прѣизпъщрена зрїма бѣ+
Кронъ модрѣше сѧ ꙗко акиндовъ зракъ.
ꙗко кринъ бѣлѣаше сѧ зевсь. ар же ꙗко ѡ̈гнь.
ꙗко шипокъ чръвленыи с͞лнце сиаше,
ꙗко бѣлоцвѣтнаа агалида, съвтѣше денница+
ꙗко цвѣтъ чръмнозрачныи ермие бльщаше сѧ
наркисъ добролиственыи ꙗвлѣше сѧ лоуна+

Тук планетите са описани в два симетрични периода, като първия път се сравняват с метали (само Арес е сравнен с пламък, а втория път с цветя). Така напр. Кронъ е оловѣнъ и ꙗко акиндовъ зракъ, зевсъ е сребро и кринъ, слънцето е злато и шипокъ, луната свѣтло ꙗко нелъ сиааше и наркнсъ добролнственыи ꙗвлѣше сѧ.[3] Среднобългарският преводач е намерил съвсем точни съответствия на гръцките сравнения. Дори незначителните отклонения са много показателни за маниера на неизвестния български книжовник. Така напр. в гръцкия текст Ἄρης един път е наречен пламенен φλογώδης, а втория път като теменуга — καθάπερ ἴον. Тук и Манасий е нарушил принципа си — всички останали планети в първия симетричен период се сравняват с метали. Българският книжовник си е послужил с по-близки синоними: ар же пламенень зрѣше сѧ/ар же ꙗко ѡ̆гнь.

По същия начин и гръцкото прилагателно μελάντερος е предадено с модръ, а не с черен или тъмен. В съответния симетричен стих от прилагателното много сполучливо е образуван глагол: кронъ бѣше модръ ὁ Κρόνος ἦν μελάντερος кронъ модрѣше сѧ ὁ Κρόνος ἐκυάνιζεν. Между μελάντερος и ἐκυάνιζεν има семантична, но няма лексикална близост, както е в българския текст.

Дори върху този малък фрагмент се вижда достатъчно ясно, че сме изправени пред преводаческо дело, изпълнено със завидно майсторство. Цялостното звучене на текста показва висока езикова култура и изтънчен вкус към предаването на сполучливи нюанси в смисъла и поетиката на оригинала

---

[3] Както е известно, средновековните алхимици вярвали във връзката на седемте метала със седемте планети и седемте божествени персонажа — така напр. Венера е мед, Слънцето — злато, Сатурн — олово, Луната — сребро и пр. Отглас от тази система, макар и доста променена, намираме и у Константин Манасий.

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ЛЕТОПИСНИ СЪЧИНЕНИЯ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА*

БОНЮ АНГЕЛОВ

БЕЛЯКОВСКИ ЛЕТОПИС

Намира се в т. нар. Беляковски ръкопис (по името на с. Беляковец, недалеч от Велико Търново), български ръкопис от XVI в. Сега се съхранява в Народната библиотека „Кирил и Методий“, № 309. Първа публикация за ръкописа дава П. Р. Славейков — „Две български ръкописи“[1]. Той описва състоянието на книгата, предава най-важните съчинения в нея, печата извадки из тях, пръв изцяло обнародва летописното съчинение. Ръкописът не е запазен добре — липсват листове от началото, средата и края. Според Славейков „може да се предполага близо до 100 листа още има изгубени. Преди 8 години, когато тази ръкопис беше у покойнаго П. С. Райнушков, имаше 182 листа. Подир смъртта му ръкопис са имаше за изгубена и четири листа, които не зна как се намериха у П. Г. Кисимова, връчиха се г-ну Х. К. Даскалову. Г-н Кисимов стори мукаят и изброди цялата рукопис, но без 8 листа, на които и содержанието не се знае“ (с. 261). Излизайки от печалното състояние на ръкописа, Славейков възкликва: „Бе, че каква беше тази черна българска орисница, която орисала да се ненамери нищо цяло от сичко онуй, що може да послужи за прояснение на историята им. В описваната от нас ръкопис толкози други *боклуци* коледници, трепетници и разумници се опазили, а туй като е най-любопитно и интересно, немилостиво изтребено. Да пребързаме да изложим содержанието барем на тези опазени девет листа доде не ги е погълнало и тях всепоядяющето време“ (с. 264—265). По този повод между другото обнародва и летописното съчинение: **Оуказаніє вь крат'цѣ сѹщим ѿ Адама до нинѧшнѧго врѣмєнє** (с. 267—269, 409, 481—482). В сегашно състояние на ръкописа летописът заема листове 93 об—95 об, 165—168 об.

Казаното от Славейков за историята и състоянието на ръкописа се допълва от Хр. Даскалов, който през същата 1859 г. обнародва „Открытия в древней столице болгарской Тернове“[2]. Той дава описание на намиращите се у него 6 листа и цитати из съдържанието на отделните листове, които вести трябва да се вземат под внимание, когато се говори за Беляковския сборник.

---

* Продължение от кн. 13.

[1] Български книжици, II, 1859, № 9, 259—269, № 13, с. 409, № 15, 481—482; Б. Цонев. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. I. С., 1910, 254—257.

[2] Чтения ОИДР, М., 1859, кн. II, 27—30.

Разбира се, в случая за нас интерес представлява изнесеното за летописното съчинение. Даскалов пише: „Прощаясь на этот раз с Терновым, я повторяю еще раз, что кроме остатков древности, мною выше описанных, мне не посчастливилось больше найти в нем никаких других. Прибавляю только, ради исторической верности, что один из тамошних знакомых моих подарил мне на память шесть бумажных листиков в 12-ю долю, которые, судя по содержанию, принадлежит к какому-то сборнику. На странице не более 20 строк полууставного письма, уже пожелтевшего. Язык и правописание — позднейшего времени; однако, не смотря на все изменение того и другого, есть несколько указаний довольно замечательных на первообраз. Например, говоря о богатстве, оказано на л. 1-м: **Вндѣ лн кончнна бг҃атьства...**“

По-нататък предава извадки от поместените съчинения на следващите 5 листа. И добавя: „На последнем же, 6-м, отрывок из какого-то так называемого **Сказаніѧ въкр тцѣ сущінмъ отъ Адама до дньшьнаго врѣмене**, или **Сказаніа отъ сотвореніѧ мнру въкратцѣ**. Но относительно большой важности этого отрывка, помещаю его здесь вполне, как он сохранился“. (И отпечатва летописния текст, който в настоящия труд се помества като продължение на съответното място.)

И продължава: „Очевидно и в этом отрывке сохранилось несколько замечательных данных, каковы например: название войска, предводимого императором Сигизмундом в битве 1396 г., сентября 28, при Никополе, именем *Зымити:* приурочение смерти Марка Кралевича к предидущему 1395-му году, именно, в битве волошского воеводы Мирчи с Баязидом на Ровинах, 10—20 октября; поражение младшего Баязидова сына Мусы в 1403 году старшим братом его Сулейманом при помощи сербов, что названо здесь *Демиров бой* и т. д.“

Повторно този летопис е печатан от Е. Калужняцки (Über zwei noch unbekannte Abschriften der serbischen Annalen)[3]. Загубения текст в ръкописа той допълва с текст по ръкопис от XVIII в., който тогава се е намирал в Българското книжовно дружество. За съжаление Калужняцки не изнася повече подробности за ръкописа — инвентарен номер, състояние, брой на листове, правопис, приписки, съдържание. Само ни известява, че бил от XVIII в. Калужняцки пише: „В ръкописен сборник № 68 на Народната библиотека в София, който както по оформление, така и по съдържание. . . произхожда несъмнено от XVI век, около 1568 г. Между другото той съдържа на л. 93 об — 95 об, 165—168 об един препис на сръбските летописи. Поради липсата на един лист споменатият летопис показва известни празнини, но по една щастлива случайност в библиотеката на Българското книжовно дружество е налице един по-късен, написан в началото на XVIII в., досега още несигниран ръкопис, който очевидно произхожда от споменатия по-горе, и то още по времето, когато същият е бил далеч по-пълен, отколкото е днес. С помощта на тези два преписа ние можем да попълним както съответните празнини, така и да получим една напълно задоволителна представа за представената преработка посредством разглежданите тук два преписа на сръбските летописи“ (с. 54).

От тези думи узнаваме, че в случая става дума за цяла книга, за ръкопис, съдържащ и летописно съчинение. Обнародваният от Калужняцки фрагмент от летописа почти изцяло се покрива с текста по Беляковския ръкопис, по-точно казано, по листовете, които били у Хр. Даскалов; разликите са малки. Въз основа на това съм склонен да допусна, че намиращият се някога в Българското книжовно дружество (днес Българска академия на науките) ръкопис е сборник, преписан от Беляковския сборник или пък възхождащ към ръкописен сборник от неговия тип. Известни подробности за него може би ще се открият при преглеждане архива на Калужняцки или сбирката му от старославянски ръкописи, съхранявана в Ленинград — Библиотека при Академията на науките, ф. 56.

---

[3] Archiv für slavische Philologie, XVI, 1894, 54—65.

Обнародваната от Калужняцки летописна извадка се печата и в настоящия труд по две съображения: първо, тя е свидетелство за наличие на още един препис на въпросното летописно съчинение у нас, и, второ, дава възможност за съпоставка на двата преписа — Беляковския и академичния. Този пасаж (академичния) помествам непосредствено след текста на летописа по Беляковския сборник.

По същите причини тук предавам и направените от П. Кисимов извадки, които П. Р. Славейков отпечатва в сп. „Български книжици" (с. 415). Извадките са правени през същата 1859 г. непосредствено по самия ръкопис, както е постъпил и Хр. Даскалов. Двете публикации (на Даскалов и Кисимов — Славейков) дават възможност за съпоставка на един и същ текст, зает от един и същ ръкопис: как той е напечатан в двете периодични издания. По-точно, разбира се, текстът е напечатан в Чтения ОИДР, а не в „Български книжици".

Най-ново е изданието на Л. Стоянович в капиталния му труд „Стари српски родослови и летописи"; тук той е отпечатан в съпоставка с други преписи, сходни на него: Григоровичев, Хаджиконстантинов-Джинот, Амартолов, Синодален, Киевски, Студенишки, Сарандапорски, Цетински[4].

Беляковският летопис, както впрочем и останалите преписи, сходни на него, се състои от две части. Първата започва с библейска история, после предава събития от древната история (римска и византийска) и завършва с вестта за византийския император Михаил III и неговата майка Теодора, при които е проведен седмият църковен събор. Тази част на летописа, макар не буквално, пряко възхожда към съчинението на цариградския патриарх Никифор **„Лѣтописецъ въскорѣ"**.[5] Дали пряко от него заема или опосредствувано чрез друго летописно съчинение, не мога да кажа.

Втората част разказва накратко за събития из средновековната история на балканските народи и тяхното покоряване от турците. Изброяването на събитията започва с вест за сръбския цар Стефан Душан и за смъртта му.

Поместеният летопис в Беляковския сборник, както вече се каза, е разпространено съчинение в старата сръбска книжнина. Тъй като в него повече се говори за моменти из сръбската история, отколкото за българската (става дума за втората му част), основателно е да се допусне, че летописът е дело на сръбски книжовник, че у нас е преписан от сръбски ръкопис. Като взема под внимание поместените в него летописни вести и като ги съпоставя с други подобни преписи на летописа, Л. Стоянович пише: „По томе би се могло закључити да је овај рукопис постао одмах после 1567" (с. XLI).[6]

В настоящия труд летописът се обнародва по самия ръкопис, като текстът е сравнен и с предишните издания. Издава се по приетия принцип — запазват се съкращенията, титлите и надредните букви; въвеждат се абзаци и съвременна пунктуация; собствените имена се означават с главна буква.

---

[4] Белград — Ср. Карловци, 1927, с. XI—XLIV, 111—114, 124—150; Стари српски хрисовули, акти, биографије, летописи. . . Споменик, III. Београд, 1890, 109—111.

[5] Я. Н. Щапов. Византийские хронологические сочинения в древнеславянской Кормчей Ефремской редакции. — В: Летописи и хроники. М., 1976, 231—241, 252—260.

[6] Љ. Стојановић. Стари српски родослови и летописи. с. XI—XLIV, 124—150.

ОУКАЗАННІЕ ВЬ КРАТЦЕ СȢЩИⷨ Ѿ АДАМА ДО НН҃ꙖШНꙖГО ВРѢМЕНЕ

Адамь роди Сиѳа, Сиѳь Еноса, Еносъ Каинана, Каинань Малелеила, Малелеиль Ареда, Аредь Еноха, Еноⷯ Матȣсала, Матȣсаⷧ҇ Ламеха, Ламех Ноа.

Ѿ Адама до потопа лѣⷮ ҂в҃м҃в [2042].

Ное роди Сима, Симь Арфаѯада, Арфаѯадь Каинана, Каинань Сала, Саль Евера, Еверь Фалека, Фалекь Рагава.

В дн҃и Фалекови разⷣелена быⷭ земліа. При сеⷨ стльпотвореніе сьтвори се.

По Фалецѣ Рагавь роⷣи Серȣха, Сероуⷯ Нахора, Нахорь Ѳара, Ѳарь роди Ав'рама.

Ѿ Адама до Аврама лѣⷮ ҂г҃т҃в҃і [3312].

Ав'раⷨ роⷣи Ісака, Ісакь Ꙗкова, Ꙗков Левїа, Левїа Кааѳа, Кааѳь Ав'рама, Ав'рааⷨ Мѡѷсеа. Сьи извеⷣ людїи Іс҃лѥвы ѿ работи фараѡнови. Ѿ потопа до исхода іслѥва лѣⷮ ҂г҃ф҃о҃ѳ [3579].

Вькȣпѣ ѿ Адама до Двⷣа ҂д҃ѵ҃о [4470].

Двⷣь роⷣи Соломона и црⷭтвова м҃. [40] лѣⷮ. Соломоⷩ роⷣи Ровоама и црⷭтвова м҃. [40] лѣⷮ. Ровоамь црⷭтвова з҃і [17] лѣⷮ. Авїа г҃ [3] лѣⷮ. Аса м҃ [40] лѣⷮ. Асаваѳь л҃ѳ [39] лѣⷮ. При сеⷨ прⷭ҇рчьствова Михеа, Илїа і Елисеи. Ѡараⷨ лѣⷮ ѳ [9]. Ѡхозїа лѣⷮ а҃ [1]. Готолїа, мти Охозїева, лѣⷮ з҃ [7]. Іѡась лѣⷮ м҃ [40]. Амесїа лѣⷮ к҃ѳ [29]. Азахаріа [вместо Ахазаріа] н҃ѳ [59]. Іаѳь а҃ [1]. Ахазь ѕ҃і [16]. Езекїа к҃ѳ [29]. Манасїа н҃в [52]. При неⷨ сьзⷣа се Визан'тїа.

Амоⷭ в҃ [2], Іосїе л҃з [37], Іѡахазь а҃ [1], Іѡакиⷨ д҃і [14]. При сеⷨ быⷭ плѣненїе Іерⷭлмȣ ѿ Навьходоносоⷬ.

Ехонїе а҃ [1], Сеⷣкїе д҃і [14]. Сего ослѣпивь Навхоⷣносорь, плѣнника вьзеⷮ, и храмь ѡгнеⷨ попалень быⷭ ѿ Навȣзар'дана. Навхоⷣносоⷬ к҃д [24]. Оулемаⷯрода, сн҃ь его е҃ [5]. Валⷮтасарь г҃ [3], Дарїе з҃і [17], Кѷрь л҃а [31], Исам'вїи к҃ѳ [29], Дарїе В'тори к҃и [28], Алтаѯеⷭрь (sic) л҃г [33], Дарїе Трети ѳ҃і [19], А҃ртьѯерсь Дльгорȣкы л҃д [34]. Охось к҃а [21], Арисїⷯсѡ в҃ [2], Дарїе Арсаⷨ ѕ҃ [6] лѣⷮ.

Сего ȣбывь Алеѯан'дрь Македонїаниⷩ и разори Перское црⷭтво. И црⷭтвова лѣⷮ л҃в [32], покори же вар'вар'скые езыки к҃в [22]. И конѣна елиⷩскаа г҃і [13].

Вькȣпѣ ѿ Адаⷨ до Алеѯаⷩдра цр҃а лѣⷮ ҂е҃р҃п҃и [5188].

По скончании же сего Іегѵ̈п'тѡⷨ и Алеѯаⷩдрїею цⷭ҇ртвова Птоломеи Филаделфь, сиречь Братолюбець, л҃ [30]. При неⷨ ев'реискїе сщ҃енїе книгы вь еладьскыи, рек'ше грьⷱскы езыкь прѣписаше. Потоломеи Невергеⷮ ке҃ [25], Поⷮломении Филопатрь зі҃ [17], Епифань кг҃ [23], Филомито' ле҃ [35], дрꙋгы Евер'геть Фискь ѕі҃ [16], Сидириⷮ ѳ҃ [9], Алеѯаⷩдрь г҃ [3], Потоломеи Сотирь и҃ [8], Диѡнисїе ки҃ [28[, Клеѡпатрь кв҃ [22].

Вь третїе лѣто сего прьвее единоначелствова по законꙋ Гаѥ Юль, кесарь ѿ нѥго же кесарїи и прочи цр҃їе нарекоше звати се.

Просиⷩгь д҃ [4].

Кесарь Ав'гоⷭ҇ꙋ нѕ҃ [66]. Въ еі҃ [15] лѣто цⷭ҇ртва его, Клеопатра оубывь, прьвѣе низложи Потоломѣево цⷭ҇ртво, иже цⷭ҇ртвоваше лѣта доволнаа.

Ѿ Адама до начела цⷭ҇ртва Авгоⷭ҇ꙋва лⷮѣ ҂еун҃з [5457].

Въ мг҃ [43] лѣто цⷭ҇ртва Авгоⷭ҇ꙋва роди се пльтїю гь҃ наⷲ Іс҃ Хс҃ ѿ сты҃е Бц҃е. Кѵрин' же сьвѣтѡⷨ велмꙋжы послань бⷭ҇ы вь Іоꙋдею ѿⷭ҇писанїе сьтворити именїемь и жителем'.

Ѿ Адама до вьчл҃ченїа Хв҃а лⷮѣ ҂еф҃ [5500].

Тиверїе цⷭ҇ртвова лⷮѣ кв҃ [22]. Вь еі҃ [15] лѣто цⷭ҇ртва его іеѵльское оученїе начеⷮ творити гь҃ и вь ѳі҃ [19] постраⷣ наⷭ҇ раⷣꙵ волꙋю стⷭ҇рть.

Ѿ Адама до гн҃ꙗ вьзⷭ҇ненїа ҂ефлг҃ [5533] лⷮѣ.

Гаїе лⷮѣ д҃. Клавдїе ді҃. [14]. Нерон ді҃. [14]. И побѣже, погрѣбе себ'ѣ жива, прѣложи же се вь вепрь. Оуеспасїань і҃ [10]. Вь в҃ [2] лѣто его бⷭ҇ы плѣненїе Іерⷭ҇лмꙋ ѿ римлꙗне по мв҃. [42] лѣто га҃ нашего Іⷭ҇ѵ Хⷭ҇а вьзⷭ҇ненїи.

Тить цⷭ҇ртвова г҃. [3] лⷮе. Домеⷩтїань еі҃. [15] Нерꙋи а҃ [1], Траіань иі҃ [18], Аⷩдрїань ке҃ [25], Мар'ко, сн҃ь его, ѕі҃· [16], Аⷩѳонїе Виⷮ з [7], Дїѡклитїань к҃ [20].

Костаⷩтїнь Великы ла҃]31]. При сеⷨ бⷭ҇ы прьвїи сьборь, иже вь Никїеи ти҃і [318] стыиⷯ ѿць, иже проклеше Арїа и проповѣдаше вѣрꙋ непороч'нꙋю и православ'ною. По вьзⷭ҇'ненїа до прьваго сьбора лⷮѣ тк [320] и два мⷭ҇ца. Сконча се и си лⷮѣ ѯ҃е [65] Великы Костаⷩтиⷩ. Остави треⷨ сн҃омь цⷭ҇ртво Кост'ѣ и Костаⷩтинꙋ и Костаⷩтїю, иже и цⷭ҇ртвоваше лѣта кд҃ [24].

Іоулїань прѣстꙋпникь двѣ лⷮѣ.

Ѳеѡ̂сїе Великы ѕ҃і лѣⷮ. При немь быⷭ в҃ [II] съборь вь Конⷭтантинѣ градѣ [светыхь отьць] р҃н [150], иже проклеше Македонїа д҃хобор'ца и проповѣдаше троицѹ единос'щнѹю. Ѿ прьваго сьбора до в'тораго лѣⷮ ѯ҃ [60].

Аркадїе, с҃нь Ѳеѡ̂сїевь· д҃ [4].

Ѳеѡ̂сїе мали м҃в [42] лѣ. При семь быⷭ г҃ [III] съборь вь Ефе стыⷯ ѿць с҃ [200] на Несторїа, его проклеше и проповѣдаше прѣчⷭтоую д҃вѹ б҃цѹ. Ѿ в'тораго до третїаго сьбора лѣⷮ н҃ [50].

Маркїань ѕ҃ [6] лѣⷮ.

При сеⷨ быⷭ д҃ [IV] сьбоⷬ и си вь Ц҃риградѣ и вь Хал'кыдонѣ х҃л [630] на Ев'тихїа и Дїоскора, их'же проклеше и проповѣдаше на б҃а и сьвршенна ч҃лка г҃а нашего І҆ѹ Х҃а. Ѿ третїаго сьбора до четрьтаго лѣⷮ і҃ [10].

Львь Великы н҃і [18].

Иоустїань ѳ҃ [9].

Дроугы Иоустїанъ г҃і [13]. При немь быⷭ е҃ [V] сьборь вь Ц҃риградѣ стыⷯ ѿць р҃ѯе [165] на Оригена и Евагрїа, иже проклеше с҃тыи ѡ҃ци. Ѿ четврьтаго до петаго сьбора лѣⷮ р҃ [100].

Маврикїе к҃ [20], Фока и҃ [8], Иракліа л҃ [30].

Костан'тинь сь православнѹю м҃терїю своею Ириною і҃ [10]. При сиⷯ быⷭ ѕ҃ сьборь и пакы вь Ц҃риградѣ р҃о [170] с҃тыⷯ ѿць на Сергїа и Пира, иже проклеше с҃ты оц҃и. Ѿ петаго до шестаго сьбора лѣⷮ р҃л [130].

Михаиⷧ и м҃ти его к҃е [25] и два мц҃а. При сиⷯ быⷭ з҃ [VII] сьбоⷬ стыⷯ ѿць т҃н [350] и проклеше, иже не покланѣют се чⷭтниⷨ икониⷨ. Ѿ шестаго до з҃. го р҃кв [122] лѣⷮ.

Ѿ Адаⷨ до Костантина ц҃ра лѣⷮ ҂е҃ѡмг [5843].

II

До Стефана же срьб'скаго ц҃ра лѣⷮ ҂ѕ҃ѡпѕ [6886] [Вь лѣто ѕѡ҃пд] инъдиктїѡ а҃ [1], слнцѹ кроугь к҃д [24], лоунѣ д҃і. ц҃ра Стефана постиже сьмрⷮь. И не мала скрьбь быⷭ тога.

Вь лѣⷮ ҂ѕѡѳ [6879] погыбѣ краль Вльвкашинь и Оуглеша деспоⷮ.

Вь лѣⷮ ҂ѕѡпв [6882] расипа кнеⷥ Лазарь Николѹ жѹпана.

Вь лѣⷮ ҂ѕѡпѳ [6889] быⷭ Чрѣповь бои на Дѹбрав'нице.

Вь лѣⷮ ҂ѕѡчг [6893] побѣже Моураⷮ и с҃тыи кнеѕь Лазарь ѿ Плочника ис Топлице. И сїе лѣто помрьче слнце мц҃а генарїа а҃ [1] д҃нь д҃ [4] чаⷭ д҃не на с҃тго Васїлїа. елико видѣти се ѕвѣздамь н҃бны, неѡбич'ноую свѣтло испȣщающи, нȣ огн'но видѣнїє и крь[ваво* видно нѣкако на оумнлѣнїи, зракы ꙗвлꙗющє и болѣзнь показȣющє, и крьве изліантіє, прѣже быв'ши и пакы послѣже, еже изліаше се ѿ без'божнаго и бгѡ попȣщен'наго грѣ ра наши Їсманлꙗ, ꙗко же излїаше се на Косовоу и на Оугровласѣ. И пакы сьзымити на рѣцѣ Роситѣ оу Никополю и на Косовѣ сь срьблы и начел'никѡ нихь, прно помиіаеми и хролюбивимь госпомь и стыи кнеѕемь Лазаремъ. Съ оугровласи же послѣжде, им'же начелникь бѣ Мир'ча воевода и пакы сьзымити, иже начелникь бѣ краль Жиг'моундь. И си вьси побѣжени быше исманлитїи грѣ ра наши.

Въ лѣ ѕѡчз [6897] сътвори кнѕь Лазарь бои на Косовȣ сь нечьстивїими агаранїи мца ію єі. [15] и Мȣрата оуби. И самь ѿ нихь бжтв'нȣю прїеть кон'чинȣ. Тога бы плачь и рїданіє велїє.

Въ лѣ ѕцг [6903] тоурци на власи воеваше. Краль Мар'ко и Костан'тїнь загыбѣ.

В' лѣ ѕцє [6905] тоур'цїи о Босноу загыбоше.

Въ лѣ ѕцѕ [6906] из'горе Раваніца и Ново Брьдо.

Въ лѣ ѕцаі [6911] бы Демировь бои.

Въ лѣ ѕцді [6914] прѣстави се гожа Єв'геніа.

Въ лѣ ѕцзі [6917] бы зла зима. И сіє лѣто бы Вльковь плѣнь.

Въ лѣ ѕцні [6918] заклаше Влька.

Въ лѣ ѕцѳі [6919] Чалапіа оубіень бы.

Въ лѣ ѕцка [6921] Мȣсіа распа бльгаре. И ѡ тоже лѣто заклань]** бы ѿ Милоша.

Въ лѣ ҂ѕцкѕ [6926] прѣстави се вели воевода оугровлахїнскы Іѡ Мир'ча.

Въ лѣ ҂ѕцлє [6935] постиже блажен'нȣю кон'чинȣ благочьстивїи гнь деспо Стефань юлїа к [20] на стго Ілїа.

Вь лѣ ҂ѕцма [6941] помрачи се слнце мца юнїа зі [17] днь, вь ѳ [9] ча дне вь срѣ, и бы мракь на часѣ мноѕѣ, кроу слнцȣ кє [25], лу ѕ [6].

Въ лѣ ҂ѕцмє [6945] прїє Мȣра Боречь и Раваницȣ и раз'би и и прие Смерево. И тоже лѣто сьтворише бои новобрьгꙗне на Трїполю и сами побѣженїи быше ѿ агаранѣ грѣ ра наши.

---

* Оттук по изданието на Даскалов.

** Дотук по изданието на Даскалов.

Вь лѣⷮ ҂ѕ҃ц҃м҃з [6947] свезаше Грьгꙋра.

Вь лѣⷮ ҂ѕц҃м҃и [6948] загыбѣ новобрьⷣскаа воискаа на Мькрешꙋ и тожⷣе лѣто деспоⷮ излѣзе оу Зетоу.

Въ лѣⷮ ҂ѕц҃и [6950] оубише власи агаранеⷯ на власѣⷯ мⷭца сеⷦ ѕ҃ [6] д҃нь вь нⷣелю. И тожⷣе лѣто свезаше Дракꙋла.

Вь лѣⷮ ҂ѕц҃и҃в [6952] излезе краль Владиславь и деспоть Гюр'гь на ц҃ра Мꙋрата на Златицоу и тожⷣе се лѣто оумири сь ц҃ремь мⷭца авгоу҃ єі [15] на Оуспеніє Б҃ци.

Вь лѣⷮ ҂ѕц҃и҃г [6953] излезе краль Владиславь и Анкꙋль воевода и бⷭы бои на Варнѣ и загыбе краль Владислава.

Вь лѣто ҂ѕ҃ц҃и҃ѕ [6956] излезе Ꙗнⷦкꙋль воевода на ц҃ра и бⷭы бои на Косовоу и разби ц҃рь Ꙗнкꙋла воевода.

Вь лѣⷮ ҂ѕ҃ц҃и҃ѳ [6959] оумре ц҃рь Мꙋрⷮа.

Въ лѣⷮ ҂ѕ҃ц҃ѯ [6960] прїє ц҃рь Мехемеⷣ Ц҃ригрⷣа и бⷭы размиріє межⷣꙋ деспотоⷨ и межⷣоу тоурцїи.

Вь лѣⷮ ҂ѕц҃ѯѕ [6966] придадет (sic) се Смеⷣрево ц҃рꙋ Мехемедꙋ. Въ тожⷣе лѣто прѣдаде се ц҃ркꙋва Рѣсава, въ нѥиже лежиⷮ благочьстивїи гⷭ҃нь деспоⷮ Стефань.

Вь лѣⷮ ҂ѕ҃ц҃ѯ҃и [6968] плѣни ц҃рь Мехемеⷣ Аморею ѿ конеⷰ и до конець, т҃ѯ [360] градове прїє. И прѣдаде се ц҃рь амореискѵи кѵрь Димитріє и дьщерь свою тогⷣа даде ц҃рꙋ Мехемедꙋ.

Въ лѣⷮ ҂ѕ҃ц҃ѯ҃ѳ [6969] оуфатише белограⷣскога господара Свилаевича Михаила , Ꙗн'кꙋлова шꙋрꙋ, и не мала скрьбь бⷭы тогⷣа.

Въ лѣⷮ ҂з҃м҃ѕ [7046] побѣди ц҃рь Сꙋлимень Богдан'скꙋ землю [и] Петра воеводоу. Тогⷣа сьгради грⷣа Натоуль.

Вь лѣⷮ ҂з҃и҃ѕ. [7056] ѡтиде ц҃рь Сꙋлимань на Казал'ба. ѿведе го........ Єлкаша на брⷮа своего Смаила и паде гⷲ. снегь мⷭца ав'гоуста.

Вь лѣⷮ ҂з҃о҃є. [7075] ѡтиде ц҃рь Соулимань на Сегытварь и тамо оумрѣть.

По-късни добавки от други книжовници:

Въ лѣⷮ з҃р҃г [7103]. ходи Синаⷩ паша на Ꙗнⷦъ и прими га тожⷣе лѣⷮ и бⷭы бои вѣлиⷦ. Тожⷣе лѣⷮ оумрѣ и царь Мꙋраⷮ бѣгь.

Въ лѣⷮ з҃р҃л [7130] хѡди сꙋлтань Ѡⷭмань на лехь. Тѡгда сагради м[о]с[т]ь на Дꙋнавꙋ.

Въ лѣⷮ з҃с҃д. [7204] велики снегь бⷭы на вьскреⷭнїє.

ЛЕТОПИСЕН ОТКЪС ПО ИЗДАНИЕТО НА КАЛУЖНЯЦКИ

...кръваво видно нѣкако и оумилѣнии зраки ꙗвлꙗющѥ и болѣзнь показоующѥ и кръвемь излитіе прѣжде бив'шихь и паки послѣжде, еже излꙗти се о безбожнꙗго и богомь попȣщен'наго грѣхь ради нашихь Исмаилꙗ, ꙗкоже излꙗше се на Косовȣ и на ȣгровласѣхь и пакы сь Зимити на рѣцѣ Роситѣ оу Никополю и на Косовѣ сь срьбли и начелникомь ихь, присно поминаемимь и христолюбивимь господомь и светыимь кнеѕемь Лазаремь, сь оугровласи же послѣжде, им'же начел'никь бѣ Мир'ча воевода, и пакы сь Зимиті, имьже начел'никь бѣ краль Жиг'мȣн'дь. И си вьси побѣждени бише исмаилітіи грѣхь ради нашихь.

Вь лѣто ѕѡ҃чз [6897] сьтвори кнеѕь Лазарь бои на Косовȣ с нечьстивиміи Агараніи мѣсеца юніа е҃і. и Мȣрата оуби и самь ѡть нихь божьствьнȣю пріеть кон'чинȣ. Тогда бысть плачь и риданіе веліе.

Вь лѣто ѕц҃г. [6903] тоур'ци на власи воеваше, краль Мар'ко и Костантинь загыбѣ.

Вь лѣто ѕц҃ѕ [6906] изгоре Раваница и Ново Брьдо.

Вь лѣто ѕц҃аі [6911] бысть Демировь бой.

Вь лѣто ѕц҃ді [6914[прѣстави се госпожда Ев'геніа.

Вь лѣто ѕц҃зі [6917] бысть зла зима и сіе лѣто бысть Вльковь плѣнь.

Вь лѣто ѕц҃иі [6918] заклаше Влька.

Бь лѣто ѕц҃ѳі [6919] Чалапіа оубіень бысть.

Вь лѣто ѕц҃ка [6921] Моусіа расипа бльгаре і ѡнь тожде лѣто заклань... (Archiv für Slav. Philologie, XVI, с. 62—63).

ЛЕТОПИСНИЯТ ОТКЪС, ПЕЧАТАН ОТ П. Р. СЛАВЕЙКОВ ПО ПРЕПИС НА П. КИСИМОВ

Като стигнал до загубения в ръкописа пасаж, П. Р. Славейков написал: „Тука се свършва листа, а подир него що е бил, изгубен е. Когато ръкописът бил у И. С. Райнушков, този лист го имало и г-н Кисимов тогази преписвал за себе си тези листове, като пропущал записките за помрачение и други белким бележки, които не му се виждали потребни, а сохранил е следното:

Вь лѣто от мїробытїѧ ҂ѕѡ҃чз [6897] сьтвори кнеѕь Лазарь бои на Косовȣ съ агарѧни мⷭца юн и Мȣрата оуби и самъ ѡⷮ нихъ бжⷭтвеннȣю прїетъ кон-чинȣ, то господа бⷭы плачь и рїданїе велїе.

Въ лѣто ҂ѕц҃г [6903] тȣрци на власи воеваша, краль Марко и Костантинъ загибоша.

Въ лѣто ҂ѕц҃ѕ [6906] тоурци оу Боснȣ загибоша.

Въ лѣто ҂ѕц҃ѕ [6906] изгорѣ Раваница и Ново брьдо.

Въ лѣто ҂ѕ҃цдї [6914] приستави се госпожа Євгенїа.

Въ лѣто ҂ѕ҃ц. . . [?] бысть зла зима. И сїє лѣто бысть Вльковь плєнь.

Вь лѣто ҂ѕ҃циї [6918] заклаша Влька.

Въ лѣто ҂ѕ҃цѳі [6919] Чалапїа оубїенъ бысть.

Въ лѣто ҂ѕ҃цка [6921] Мȣсїа расипа бльгаре и тождє лѣто закланъ...

Сега туй содержание го няма, а листа, който е сега на реда в ръкописа, захваща тъй: бысть ѿ Милоша. . .“ (Български книжици, с. 409).

ГАБАРЕВСКИ ЛЕТОПИС

Този сръбски по произход летопис е открит и публикуван от В. Ив. Григорович през 1859 г. в неговата много ценна, но малко използувана в науката книга „О Сербии в ее отношениях к соседним державам, преимущественно в XIV и XV столетиях“. (Казань, 1859. Прибавления, с. 1—4, 47—59.) Поместен е в ръкописен сборник със смесено съдържание, XVI в., сръбска редакция, но писан в български предели, за което говори почеркът на сборника. Ръкописът сега се намира в Одеса — Държавна научна библиотека „А. М. Горки“, № 415.[1] Летописното съчинение, което е съкращение от по-обширен сръбски летопис, се намира на листове 97—105. То е пряко насочено към информация за сръбската история, или, както е казано в неговия наслов „А се лѣтописєць срьбскыⷯ гⷭ҇дь и цр҃ь“. В него са изпуснати вестите, свързани с историята на древните народи, на Византия и на българите, както е в обширната редакция на сръбския летописец, без да забравя, разбира се, и църковната история. Показателно е все пак, че първата вест, с която започва Габаревският съкратен летопис, е свързана с културната история на славянските народи — вест за Кирил Философ, който през 852 г. създал славянската азбука: „написашⷭ҇е наша словеса ст҃ымь Кѵрилѡⷨ Философѡⷨ и оучителемъ словенскымъ“.

Григорович намерил ръкописа в с. Габарево, Казанлъшко, или както казва той, „в селе Гъбарово, что близ Филипополя“ (с. 3). Григорович добавя: „Летопись, которую называю по месту приобретения Гъбаровскою, находится в сборнике статей сербской рецензии разного содержания. Она писана курсивом четким и очень правильным. Эту летопись почитаю достойной быть известною. Печатая ее, я сохранил в точности особенности языка, разрешая только титлы, но удерживая сколько возможно другие знаки. К ней в дополнение и пояснение приводил выписки из упоменутых выше летописей“ (с. 3—4).

Разночетенията към обнародвания от него летопис Григорович дава по следните ръкописи: 1. Ръкопис в библиотеката на Дерптския университет (копие от него има в Румянцовския музей — Москва, ГБЛ, № 175); 2. Ръкописен Номоканон в библиотеката на бившата Виенска кралска библиотека — добавка към Номоканона; тя излага събитията до 1469 г.; 3. Ръкопис, намерен от него в библиотеката на Хилендарския манастир, съдържащ предимно апокрифни съчинения; отнесен от него в Русия — сега е в библиотека „А. М. Горки“, № 11 (стар № 12 (38) от сбирката на Григорович); говори за събития до 1482 г.

---

[1] В. Н. Мочульский. Описание рукописей В. И. Григоровича. Летопись Историко-филологического общества при импер. Новороссийском университете. Одесса, 1890, 73—77, под № 13 (39).

Последните летописни бележки — от 7074 (1566) г. — са с по-небрежно и скорописно писмо, затова някои от тях Григорович не е успял да разчете. Пропуснатите изрази и думи е означил с точки... Опит за разчитане на тези бележки е направил А. Белич при работата си със самия ръкопис, предадени на Л. Стоянович, който ги обнародва през 1926 г.[2] Трябва да се каже, че Л. Стоянович неправилно нарича летописа „Габровски“ вм. „Габаревски“. Той пише: „Тај је Летопис преписао г. А. Белић и љубазно ми га је уступно на употребу... Завршетак пак, у колико га је г. Белић могао прочитати, гласи у целини овако...“ (с. 232). Но и в тази публикация има пропуски и неточности, дължащи се преди всичко на лошото състояние на ръкописа и на почерка. Неразчетените думи и тук се означават с точки... По-важни са неправилно разчетените думи, каквито например са: сьꙗ вм. стѡꙗ; на газда вм. на пазаръ; и сломи вм. и клевети; велики пекь вм. велики петкъ; кѡки вм. кꙋки; ꙗктар вм. ꙗниⷮча; негдер вм. ꙗнечере.

Аз също направих опит да разчета по-пълно и по-точно въпросните летописни бележки. Никак не е изключено на свой ред да съм допуснал грешки в това отношение, още повече, че работих по фотокопия, на които не всички бележки, особено по краищата на листовете, са отбелязани.

Тук обнародвам летописа по фотокопия от самия ръкопис. Макар да е сръбско съчинение, печатам го, защото е поместен в български ръкопис, бил е четен от български книжовници и е давал информация за историята на българи, сърби, власи, турци.

След текста на летописа печатам допълненията и разясненията, дадени от В. И. Григорович по останалите 3 ръкописа, за които вече стана дума. Те добре показват здравата връзка на Габаревския летопис с другите сръбски летописи, получили доста широко разпространение сред сърби и българи[3].

Л. 97

А се лѣтопис'ць срьⷠскы гдⷭь и цр҃ь*

Въ лѣⷮ ѕтѯ҃. [6360—5508=852] написашеⷭ наша словеⷭа ст҃ымь Курилⷨѡ философⷨѡ и оучителюмь словенскымъ.[1]

---

[2] Л. Стојановић. Неколико старих српских летописа. Споменик, кн. LXVI. У Земуну, 1926, 232—233.

[3] В изданието на Григорович са пропуснати следните по-важни пасажи:

1) Въ лѣⷮ ѕѡк҃. [=1312] роди се Стефаⷩ цр҃ь.

2) В лѣⷮ ѕцкз҃. [=1419] оумрѣ Мирча Воевода.

3) И въ тажде лѣⷮ погибе срьб'ска воиска на Тамишꙋ.

3) И тожде лѣⷮ бы трⷭꙋ прѣвелиⷦ и страⷩ ное кг [23] пеⷦ.

Има и други по-малки пропуски, посочени от Л. Стоянович (с. 232).

*Бележки на В. Ив. Григорович.

[1] Вь л. 6360 написаше се наша словеса Кирилломъ Философомъ оучителемъ ѩзыка Бльгарскаго при цари Михаилѣ и матери его Ѳеодорѣ, иже оутврьдише кланятисе светымь иконамь. Вь л. 6647 назвасе Неманѩ господинь срьбліемь и царствовава лѣть 42 бысть же великь жоупань — сь же Стефань расипа Грькомь градь Средьць, и Петрьникь, и Стобь и Земльнь и Влбоуждь и иные и градь Призринь и градь славны Нишь и другые градове и землю пріеть. — Ркпсь. Венск, Имп. библиот.

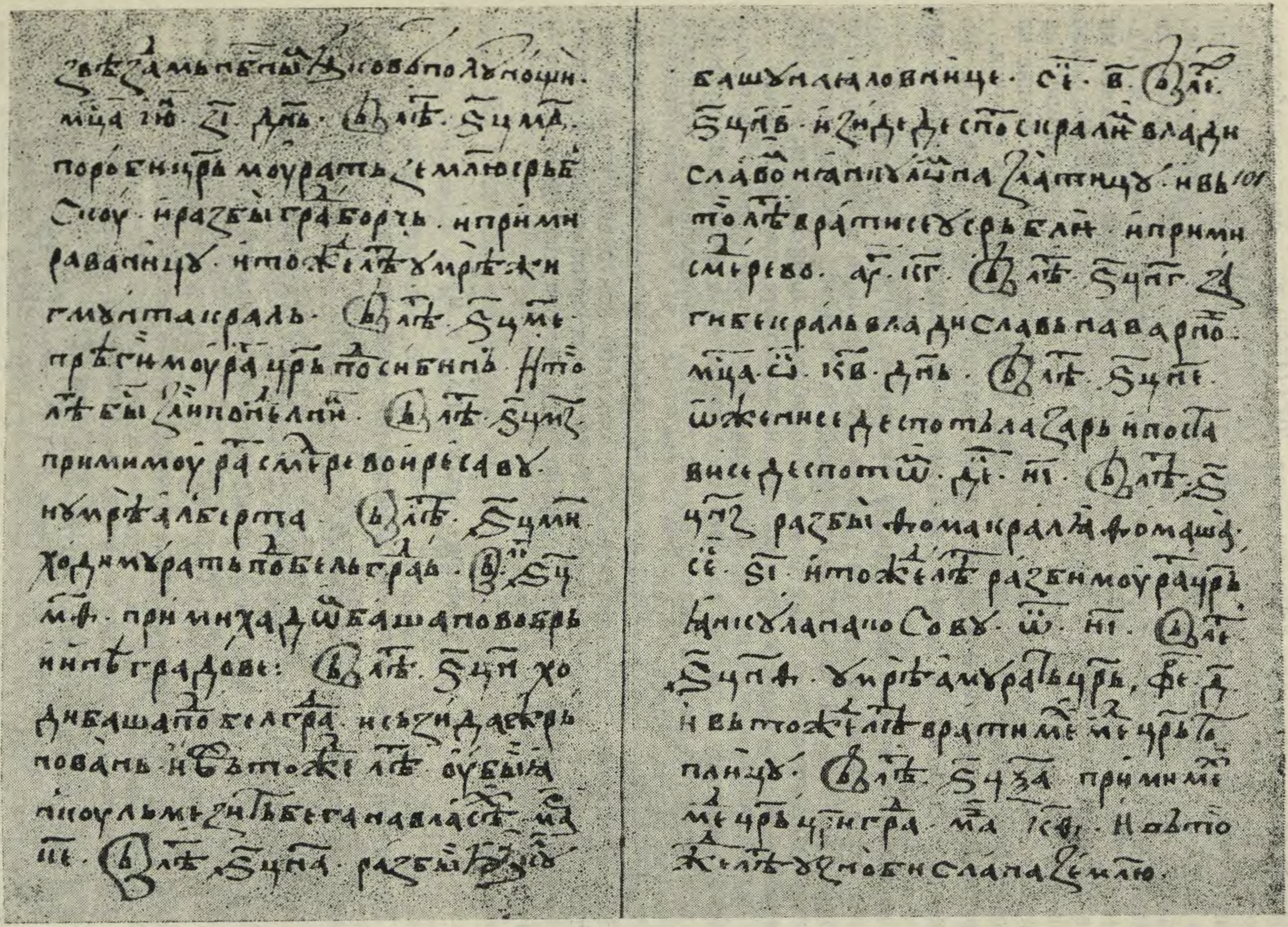

Габаревски летопис. Одеса — ръкопис № 415

Въ лⷮѣ ѕт҃чд. [6394—5508=884] бы ⷭ҇з. сьбѡрь ст҃ы ѡⷮць на Полинарїа и инѣхь еретикы.

Въ лⷮѣ ѕф҃нв. [6552—5508=1044] ѿлоучишⷭ҇е латины ѿ православиѥ вѣри къ азмитьчьствꙋ.

Въ лⷮѣ ѕх҃мз. [6647—5508=1139] назва се Неманиꙗ гⷭ҇дь срьблиѥмь и цⷭ҇ртвова м҃в. [42] лⷮѣ.[2]

Въ лⷮѣ ѕѱ҃кз. [6727—5508=1219] постави се ст҃ы Сава архїеⷮпкѡпо.[3]

Въ лⷮѣ ѕх҃ч· [6690—5508=1182] прѣе начелство срьб'ско с҃нь Стефана Неманиѥ втори Стефань жꙋпань.

Въ лⷮѣ ѕѱ҃кѳ. [6729—5508=1221] прѣстави се Стефань жꙋпань вторы, с҃нь Неманинь, и цⷭ҇ртвова и ть м҃в. [42] лⷮѣ.[4]

Въ лⷮѣ ѕѱлв. [6732—5508=1224] прїе кралѥв'ство с҃нь его Радославъ краль цⷭ҇ртвова а҃і. [11] лⷮѣ.

Въ лⷮѣ ѕѱ҃мг. [6743—5508=1235] прїе начел'ство анеѱен Радославь храпави краль и цⷭ҇ртвова лⷮѣ л҃е. [35].[5]

---

[2] Вь лѣто 6647 назва се Неманіа Господинь Србліемь и царствова 42 лете. Бисть же родитель его вь Захльміи Техомиль и стріа Чудомирь. Сихь же родитель Белаоурошь, емоуже власи бели врьхоу глави его, и мати Анна, дьщи краліа Францескаго. И оттуду въздвигсе Стефань Немане и приде вь отачьство Рашко, вь црьковь светихь апостоль Петра и Павла, и тоу крьстисе 30 летьнь. И тоу сьзида црьковь на хльмоу вь име светаго великомоученика Георгіа от два стльпа, и от Топлици црьковь светаго Николи, и премо Косаніце храмь пречистие Богородице, и оу Иброу црьковь светаго Николи и храмь пречистие Студеницу, идеже мощи его лежать. И братіа его стареиша начеше задти (sic) светие црькви. Завидь сьзида црьковь на Лимоу светихь апостоль Петра и Павла от два стльпа, Срациміръ съзида црьковь на Мораве, храмь пресветие Бородице от два стльпа, Православь сьзида црьковь оу Боудимли светаго великомученика Георга отъ два стльпа. Сьиже Стефань Немане бисть младеи братіи своеи и бисть самодрьжць вьсехъ срьбскихь и поморскихь земьль и поморіа Диоклитие и Травуние и Захльміи. И разсипа Грькомь градь Средьць и Петрникь и Землнь и Вельбоуждь и Житомлескь и Скопль и Лешекь и Градець и Призрень и градь славнии Нишь и Сврълигь и равно и дроуге градове и землю приеть от Грькь. И роди 3 сына: Стефана, Влька, иже бисть великіи кнезь, и Раска, нареченнаго Сава. Вь лѣто 6690 постриже се Стефань. Стефань, сынь его, царствова 42 л., сьзда архіепископію Жичу, храмь Вьзнесеніа. — Ркп. Дерпт. Унив.

[3] Лѣто 6727 постависе Сава архиепископь Срьбліемь и своимъ рукоположеніемь поставлıаеть Епископи 1) въ Захльмской земли въ храмоу пресветие Богородице, 2) оу Стоне Диоклитіанскомь поморію въ храме архистратига Михаила, 3) въ Дьброу вь храмоу светаго Николи, 4) оу Боудимли, вь храме светаго Георгіа, 5) вь Расе, нь храме светыхь апостоль Петра и Павла, 6) оу Стоуденици вь храме Пресветие Богородице, 7) оу Призреноу, въ храме Пресветие Богородице, 8) оу Грачаници, вь храме Пресветие Богородице, 9) оу Топлици вь храме светаго Николи, 10) оу Браничевоу, 11) оу Моравци, вь храме светаго Архилии, 12) оу Белиградоу, вь храме Пресветие Богородице. — Ркп. Дерпт. Унив.

[4] Сынове Стевана 1) Радославь, 2) Предиславь, 3) Владислав, 4) Стефань. Вь лѣто 6732 престависе Стефань прьвовенчанныи Краль, нареченни Симеонь монахь. Тожде лѣто вькралисе сынь его Радославь и царствова 11 леть и остави кральство и постригсе и бисть брать его Владиславь краль и оумре безчеднь. Сьи сьзида храмь Вьзнесеніа, зовомь Мілешева, идеже и мощи его почивають. И по немь бисть трети брать его Стефань, нареченныьи храпави краль и прьви Оурошь вь име преседа своего. Сьзидаже црьковь Сопокіани, сьшествие светаго доуха. — Ркп. Дерпт. Унив.

[5] Сьи Стефань роди Драгоутіна и Милоутина. Драгоутинь мало дрьжавь, сьтрь бо ногоу на лове под Іелечемь планиномъ, зане вьста на отьца своего — постригсе и нарочень

Л. 98 Въ лѣⷮ сѱ҃ои. [6778—5508=1270] въкрали се || Милоутинь краль Бан'скы и цⷭ҇ртвова м҃з. [47] лѣ҇ⷮ и прѣстави се мⷭ҇ца ѡ҇ⷦ к҃є. [25].[6]

Въ лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡкє. [6825—5508=1317] вькрали се Стефань краль Дечан'скы и цⷭ҇ртвова ѳ҃і. [19] лѣⷮ, и прѣстави се мⷭ҇ца ноⷨ҇є. а҃і. [11][7].

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡли. [6838—5508=1330] оубы краль Дечанскы Михаила ц҃ра бльгарскаго на Вельбꙋж̂ꙋ.

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡк. [6820—5508=1312] роди се Стефаⷩ҇ ц҃рь.

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡмд. [6844—5508=1336] постави се Стефань ц҃рь ц҃ремь.

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡѯд. [6864—5508=] прѣстави се Стефан ц҃рь деⷦ҇. к҃д. [24], и цⷭ҇ртвова к҃д. [24] лѣⷮ.

Въ лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡмє. [6845—5508=1337] роди се Оурошь ц҃рь.

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡѯє. [6865—5508=1357] постави се ц҃рь Оурошь ц҃рѣмь.[8]

Въ лѣⷡ ѕ҃ѡп. [6880—5508=1372] прѣстави се Оурошь деⷦ҇. в҃. [2] и цⷭ҇ртвова лѣ҇ⷮ з҃і. [17].

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡп. [6880—5508=1372] ꙋбыше тꙋрци кралꙗ Вълкашина на Марицѣ сеⷡ҇. к҃ѕ. [26]. И вь тож̂е лѣ҇ⷮ прѣе начелъство срьб'ско кнезь Лазарь.[9]

Въ лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡѯз [6867—5508=1359] прѣидоше тоурци на Калиполю.

Въ лѣⷮ ѕ҃ѡѯѕ. [6866—5508=1358] быⷭ҇ гладна година, вь второе лѣ҇ⷮ цⷮртва Оурошева.

Въ лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡпв. [6882—5508=1374] расипа кнеⷥ҇ Лазаⷬ Николоу жꙋпана.

Въ лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡпи. [6888—5508=1380] быⷭ҇ кꙋропаⷭ҇ха.

Въ лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡпѳ. [6889—5508=1381] оубы Црепь Витомирь тоурке на Дꙋбравнице деⷦ҇. к҃є. д҃нь. [25].

Вь лѣ҇ⷮ ѕ҃ѡч. [6890—5508=1382] расипа кнеⷥ҇ Лазарь Радича Бранковикꙗ.

бисть Θеоктисть монахь и почиваеть въ Георгиевихь стльповихь вь Раче. Мілоутинь втори Оурошь. — Ркп. Дерпт. Унив.

[6] Милоутинь сьзда црьковь Банскоу, Светога первомуч. Стефана, идеже мощи его лежать; и оу Призреноу сьзида Митрополію светага прьвомученика Стефана, оу Скопю храмь свете Троице, оу Нагоричноу на Жеглиговоу црьковь светаго моученика Гіеоргіа, и вь Солоуни храмь светие Троице, и вь Цариграде црьковь пресв. Богородице, и иние многие числомь 42 црькве. Стефань Милоутинь роди Стефана III-го Оуроша и Константина. — Ркп. Дерпт. Унив.

[7] Сьи Стефань многіе скрьби и ослепление подіеть от отьца своего навьждениемь мачехи своее Грекине, родиже Стефана, иже 1 царь срьбльемь Доушана и Симеона, иже вь Грьчьскои земли вь градоу Тривалоу господствова. — Ркп. Дерпт. Унив.

[8] Вь лѣто ҂ѕѡ҃ѯѳ (6869) погибе Момчиль. — Ркп. Хил.

[9] 6865 вьцарисе Оурошь, его же боліари Мрліавчевики оубише. И оудержаше начельство три братенца Оуглеша, Влкашинь и Гоико Воеводе. 6880 оуби Отмань краліа Влкашина и Деспота Оуглешоу вь Македоніи на Марици сент. 26. — Ркп. Дерпт. Унив.

Вь лѣⷮ ѕѡчд҃. [6894—5508=1386] исходи цр҃ь Моурать на кнеза Лазара и прими Нишь. И въ тожⷺ лѣⷮ помръче сл҃нце ге҃. а҃. [1] дн҃ь.

Вь лѣⷮ ѕѡпа҃. [6881—5508=1373] прѣстави се великы Гюр҄гь Бал҄шиⷮ.

Л. 99 Въ лѣⷮ ѕѡчз҃. [6897—5508=1389] погыбе кнⷺ Лазаръ || на Косѡвоу мцⷭа июⷩ еı҃. дн҃ь. И цр҃ствова лѣⷮ зı҃. [17]. И вь тожⷺ лѣⷮ прѣⷺ начелство срьб҄ско сн҃ь его великы деспоть Стефань.

Въ лѣⷮ ѕца҃ [6901—5508=1393] прѣеше тоур҄ци граⷣ Трьновь.

Въ лѣⷮ ѕцг҃. [6903—5508=1395] погибе Баıазиⷮ на власеⷯ и сь нимь Мар҄ко Кралıевикъ и Костадинь.[10]

Въ лѣⷮ ѕце҃. [6905—5508=1397] погыбоше тоур҄ци на Боснѣ.

Вь лѣⷮ ѕцз҃. [6907—5508=1399] прѣстави се Вль̂кь Бранковикь мцⷭа ѡⷦ .ѕ҃. [6].

Вь лѣⷮ ѕцı҃. [6910—5508=1402] оубы цр҃ь Демиⷮ Баıазита поⷣ Iангоуроⷨ мцⷭа юⷩ .кѳ҃. дн҃ь. И вь тожⷺ лѣⷮ свеза деспоть Стефань Гюр҄гıа Вльковикıа оу Цр҃ыграⷣоу.

Вь лѣⷮ ѕцаı҃. [6911—5508=1403] оукраде Роⷣпъ Гюргıа Вльковикıа оу Цр҃ыграⷣоу изь соужаньства сеⷩ .г҃. [3] дн҃ь.

Въ лѣⷮ ѕцвı҃. [6912—5508=1404] бы бои деспотовь на Трыполю з (sic) Гюр҄гиемь Вльковикıе и с тоурци ноеⷨ .к҃. [20]. И вь тожⷺ лѣⷮ па̂ѣны деспоⷮ Стефань Ситницꙋ.

Въ лѣⷮ ѕцеı҃. [6915—5508=1407] прѣстави се кнегинıа Милица мцⷭа ноеⷨ аı҃. [11].

Въ лѣⷮ ѕцѕı҃. [6916—5508=1408] прѣстави се Грьгꙋⷮ Вльковиⷱ маⷬ дı҃. [14]. Здѣ бы зла зима.

Въ лѣⷮ ѕцзı҃. [6917—5508=1409] плѣнише тоур҄ци с Вль̂коⷨ Срьблıе.

Въ лѣⷮ ѕциı҃. [6918—5508=1410] закла Моусıа Вль̂ка и Лазара, сн҃а кнежева, Вль̂ка и Лазара, сн҃а Бранковикıа ꙋ Пловдиноу июⷩ ѕ҃. [6] дн҃ь.

Въ лѣⷮ ѕцѳı҃. [6919—5508=1411] оудави Моусıа Челепию июⷩ е҃. [5] дн҃ь.

Въ лѣⷮ ѕцк҃. [6920—5508=1412] доги Моусıа поⷣ граⷣ Новобрьдо.

---

[10] Вь лѣто (6930) разби Мирчета Воевода Влашки цара Паазита на Ровинахь; и тоу погибе Марко Кралıевичь и Костандинь и Драгошь октобр. 10. Вь лѣто 6907 престависе Влькь Бранковикь у Белиградоу октобр. 6. — Ркп. Дерпт. Унив.

Въ лⷮѣ ѕ҃цка. [6921—5508=1413] оубиⷲ Моусию ц҃ра поⷣ Копрыанѥⷮ на Л.100 Искрȣ ‖ м҃ца июⷭ є҃. [5] д҃нь. И тожⷣе лⷮѣ догѥ Гюргь из[ь] Солоуна ѿ кг. [23].[11]

Въ лⷮѣ ѕ҃цкв· [6922—5508=1414] ѡжени се Гюргь Вльковиⷱ.

Въ лⷮѣ ѕ҃цкз. [6927—5508=1419] оумрѣ Мирча Воевода.

Въ лⷮѣ ѕ҃цкѳ. [6929—5508=1421] плѣни ц҃рь сȣлтаⷩ землю влаш'кȣ.[12]

Въ лⷮѣ ѕ҃цл. [6930—5508=1422] ȣмрѣ ц҃рь сȣлтань.[13]

Въ лⷮѣ ѕ҃цлг. [6933—5508=1425] престави се госпогіа Мара априⷧ д҃і. [14].

Въ лⷮѣ ѕ҃цле· [6935—5508=1427] прѣстави се велики г҃нь срьблѥмь и всеⷨ странаⷨ подȣнавскымь деспоть Стефань июⷧ ѳ҃і. [19], въ пеⷦ веⷱ свытающои соутѣ.

Въ лⷮѣ ѕ҃цлѕ. [6936—5508=1428] преѥ начелство срьб'ско Гюргь Вльковиⷱ.

Въ лⷮѣ ѕ҃цли. [6938—5508=1430] прими ц҃рь Амȣраⷮ граⷣ Солоунь маⷬ к҃ѳ. [29].

Въ лⷮѣ ѕ҃цм. [6940—5508=1432] помрьчѥ с҃лнце въ полоуд҃не, ıакоⷤ быⷭ ıавлѥнно светити звѣздамь нⷭбныⷨ ıако вь полȣнощи, м҃ца июⷧ зі· [17] д҃нь.[14]

Въ лⷮѣ ѕ҃цмд. [6944—5508=1436] пороби ц҃рь Моурать землю срьб'скоу и разбы граⷣ Борчь и прими Раваницȣ. И тожⷣе лⷮѣ ȣмрѣ Жигмȣнта краль.

Въ лⷮѣ ѕ҃цме. [6945—5508=1437] прѣгѥ Моураⷮ ц҃рь по Сибинь· И то лⷮѣ быⷭ зли поⷣнелиⷦ.[15]

Вь лⷮѣ ѕ҃цмз. [6947—5508=1439] прими Моураⷮ Смⷣерево и Ресавȣ и ȣмрѣ Ал'берта.[16]

Въ лⷮѣ ѕ҃цми. [6948—5508=1440] ходи Мȣрать поⷣ Бельграⷣ ь.

Вь лⷮѣ ѕѡ҃мѳ. [6949—5508=1441] прими Хадѡⷨ баша Новобрь[до] и инѣ градове.[17]

Вь лⷮѣ ѕ҃цн. [6950—5508=1442] ходи баша поⷣ Белграⷣ и сьзида Жрьнованъ. И въ тожⷣе лⷮѣ оубы Іан'коуль Мезить бега на власѣⷯ маⷬ к҃е. [25].

---

[11] Вь лѣто (6921) расипа Моусіа Бльгаре. Онь тожде лѣто заклань бысть іюл 5. — Ркп. Хиланд.

[12] Вь лѣто (6926) прѣстависе великы воевода оугровлахіиски Иоань Мірча. — Ркп. Хиланд.

[13] Вь лѣто (6930) оумре Бальша и Соултань. — Ркп. Хиланд.

[14] Вь лѣто 6940 ходи Моурать на Оугре подь Брашовь. — Ркп. Хиланд.

[15] . . .и попалише Оугри тоурьска Древа подь Кроушевцемь и разбише Алибега подь Смѣдеревомь на Годілиноу. — Вь лѣто (6946) пороби Моурати Срьбліе и пріими Борча и Равьницоу. — Ркп. Хиланд.

[16] На Ковиловоу. — Ркп. Хиланд.

[17] Вь лѣто 6949 свеза царь Моурать Грьгоура на вьскрьсеніе Христово и пріе Баша Новобрьдо іюл. 27. — Ркп. Хиланд.

Л.101 Вь лⷮѣ ѕц҃на. [6951–5508=1443] разбы Ꙗнкꙋⷦ || башꙋ на Ꙗловнице сеⷫ в҃. [2].

Въ лⷮѣ ѕц҃нв. [6952–5508=1444] изиде Деспоⷮ с кралеⷨ Владиславоⷨ и Ꙗнкꙋлѡⷨ на Златицꙋ и вь то лⷮѣ врати се ꙋ Срьблѥ и прими Сме̑рево аⷮꙋ кг҃. [23].[18]

Въ лⷮѣ ѕц҃нг. [6953–5508=1445] загибе краль Владиславь на Варнои- [sic] мⷭца ѡⷦ кв҃. [22] дн҃ь.

Въ лⷮѣ ѕц҃не. [6955–5508=1447] ѡжени се деспоть Лазарь и постави се деспотѡⷨ деⷦ ни҃. [18].

Въ лⷮѣ ѕц҃нз. [6957–5508=1449] разбы Ѳома кралꙗ Ѳомаша сеⷫ ѕі҃. [16]. И тож̑е лⷮѣ разби Моураⷮ ц҃рь Ꙗнкꙋла на Косовꙋ ѡⷦ ни҃. [18].

Вь лⷮѣ ѕц҃нѳ. [6959–5508=1451] ꙋмрѣ Амꙋрать ц҃рь феⷮ д҃. [4]. И вь тож̑е лⷮѣ врати Ме̑ме̑ ц҃рь Топлицꙋ.

Вь лⷮѣ ѕц҃ѯа. [6961–5508=1453] прими Меⷯме̑ ц҃рь Цриград̑ ма[=маі] к҃ѳ. [29]. И вь тож̑е лⷮѣ ꙋзноби слана землю.

Въ лⷮѣ ѕц҃ѯв. [6962–5508=1454] ꙋзе ц҃рь Меⷯме̑ Топлиⷰ. И тож̑е лето пороби Срьблѥ и расипа Ѡстрьвицꙋ мⷭца юⷦ л҃. [30].

Вь лⷮѣ ѕц҃ѯг. [6963–5508=1455] оухвати Ꙗнкꙋль Фериⷥбеговикꙗ ꙋ Крꙋшев'цꙋ ѡⷦ в҃. [2]. И тож̑е лѣто ꙋби Димитрь Радоевиⷦ Петра ковачевикꙗ по̑ Сребрьницоⷨ маⷦи е҃. [5].

И тож̑е лѣто прими Меⷯме̑ ц҃рь Новобрьдо мⷮца юⷦ а҃. [1] дн҃ь и вьсе градове ситиничке.

Вь лⷮѣ ѕц҃ѯд. [6964–5508=1456] оухвати Силагиѥвиⷦ Михаиль деспота Гюр'гꙗ оу Кꙋпиникꙋ и свеза его ꙋ Белград̑ꙋ деⷦ зі҃. [17].[19]

И въ тож̑е лⷮѣ вькрали се краль Владис[л]авь, с҃нь Албер'та кралꙗ маⷮ з҃. [7].

И вь тож̑е лⷮѣ разбы Ꙗнкꙋль Меⷯме̑а по̑ Белградѡⷨ. Тогда съ Ꙗнь-

Л.102 коулѡⷨ || бѣше мнѡжьство крьстꙋⷲ [=крьстоуць] юⷦ кв҃· [22] вь чеⷦ. [=четврьткъ].

И тѡж̑е лⷮѣ оумрѣ Ꙗн'кꙋль ꙋ Бⷮеград̑ꙋ аⷮꙋ аі҃. [11].

Вѣ лⷮѣ ѕц҃ѯе. [6965–5508=1457] загꙋбы Силагь Михаиль Ѡр'леха оу Бельград̑ꙋ ноеⷨ ѳ҃. [9], а кралꙗ Ал'бер'тꙋ и Ласлова Ꙗнкꙋловикꙗ свеза.

---

[18] И тожде лѣто оумирисе Деспоть сь Царемь месеца авг. (15). — Ркп. Хиланд.

[19] Коупиникоу оу срьдніомь. — Ркп. Хиланд.

Въ лѣⷮ ѕцѯ҃е. [6965—5508=1457] прѣстави се гⷣнь деспоть Гюргь мцⷭа деⷦ кд҃. [24] дн҃ь вь пеⷦ е҃. [5] чаⷭ дн҃е.

И вь тожеⷣ лѣⷮ ѡслободи се краль ѡⷮ соужаньства оу граⷣу Бꙋдимꙋ и оубы вьсе невѣрныкы свое маⷬ г҃і. [13].[20]

И тожеⷣ лѣⷮ прими гⷭидь деспоть Лазарь градь Ковинь и ине градове побрежьке апрⷧи кд҃. [24].

И тожеⷣ лѣⷮ прѣстави се бл҃гочⷭтіва госпогіа деспотица Єрина маіа г҃ [3].[21]

И въ тожеⷣ лѣⷮ погибе срьб'ска воиска на Тамишꙋ.

И въ тожеⷣ лето оумрѣ краль Владиславъ маіа кг҃. [23].

Вь лѣⷮ ѕцѯ҃ѕ. [6966—5508=1458] прѣстави се бл҃гочьстиви гⷭнь деспоⷮ Лазаръ геⷩ к҃. [20] въ пеⷦ веⷱ вь д҃. [4] чаⷭ ноⷳ. И цⷭртвова а҃. [1] леⷮ.

И тожеⷣ лѣⷮ прѣе начелство срьб'ско Михаиль А҃ггловиⷦ, быв'ши оу деспота Лазара воевода велиⷦ, феⷡ кг҃· [23]. И цⷭртвова сь госпожⷣом вькоупь деспотицѡⷮ Еленѡⷮ и сь Стефаномь, братѡⷮ Лазаровемь. И низложень бⷭы Михаиль маⷬ ла҃. [31].

И тожеⷣ лѣⷮ прими Махмоⷮу баша Ресавꙋ и граⷣ Вишеслаⷦ и Голꙋб'ць и Жрьвовань маіа ла҃. [31].

Л.103 И въ тожеⷣ лето вькрали се || Маѳеашъ Ꙗнкꙋловиⷦ мцⷭа іюⷩ [23].[22]

Вь лѣⷮ ѕцѯ҃з. [6967—5508=1459] свеза Маѳеашь краль Силагієвикіа Михаила ꙋ Кар'ловцеⷯ.

И въ тожеⷣ лѣⷮ прѣе начелство срьб'ско кнеⷥ Стефань, сн҃ь кралıа Ѳомаша, маⷬ ка҃. [21] вь среⷣ веⷦ. Тожеⷣ лѣⷮ бⷭы кꙋⷭрпа.

И тожеⷣ лѣⷮ изьгнаше гⷭна Стефана изь ѡⷮт'чства родитель своиⷯ трьклѣти и злочⷭтны невѣр'ници апрⷧи и҃. [8].

И тожеⷣ лѣⷮ прими Мехмеⷣ цр҃ь Смедерево іюⷩ к҃. [20] вь срⷣѣ дн҃емь.[23]

· Вь лѣⷮ ѕц҃о. [6970—5508=1462] ходи цр҃ь на Синапь и прїе Трапезонть.

Вь лѣⷮ ѕц҃оа· [6971—5508=1463] ходи цр҃ь Мехмеⷣ на Босноу и прими граⷣ Ꙗице и инѣ градове босньске.

---

[20] И тождe лѣто уби краль Владиславь Власлова Іанкуловикіа оу Боудимоу, а Маѳеаша свезаше. — Хил. ркп.

[21] Оуторникь оу Роудникоу и вь ть дьнь побеже игрь (?) и царица, сестра Деспота Лазара, кь цару Мехемету на порту. — Хил. ркп.

[22] Прими баша Рѣсаву и Вишесаву и Жрьновань и Белустеноу маіа (23), плени Срѣмь и попали Дьмитровце. — Хиланд. ркп.

[23] Вь лѣто (6968) прѣстависе господинь Гургь, сынь Деспота Гурга, аггельскимь собразомь прѣменовань Германь монахь окт. 17. — Хиланд. ркп.

Тоже̑ лⷮѣ ходи на Влахе и разби га Дракȣла прѣзь нощь·

И то лⷮ҃ѣ прими землю Амȣрею.

Вь лⷮѣ ѕцо҃в. [6972—5508=1464] ходи ц҃рь Мехме̑ на Босноу и разбыше га по̑ Ꙗнцемъ.

И тоже̑ лⷮ҃ѣ прѣлете ꙗко ѡгнь ѿ вьстока нь запа̑ сеⷩ а҃. [1].

И то лⷮѣ закла ц҃рь господоу босньскоу.

Вь лⷮѣ ѕцо҃ѕ. [6976–5508=1468] расипа ц҃рь Ар’банасе и сьзида Конюⷯ. И то лⷮѣ ȣмрѣ Скендер’бегь.

Вь лⷮѣ ѕцо҃и. [6978–5508=1470] прими ц҃рь Негрипь аусⷢ з҃і. [17].

Вь лⷮѣ ѕцп҃в. [6982—5508=1474] ходи ц҃рь Мехме̑ на Ȣзоуⷩ Хасана и сьтвори бои на Ефратȣ. И тои лⷮ҃ѣ ȣдави Махмȣⷮ Башȣ. И тои лⷮѣ ходи Сȣлеимань Баша по̑ Скадрь и сьтвори ꙗгмȣ и не прими га.

Вь лⷮѣ ѕцп҃г. [6983–5508=1475] ходи Баша на Влахе и разбы га Кара Богдаⷩ.

Л·104 Вь лⷮ҃ѣ зцп҃д. [6984–5508=1476] || изиде краль Маѳеашь и Воукь деспотъ и прїеше заслонь феⷮ е҃і. [15].

Вь лⷮѣ ѕцп҃ѕ. [6986–5508=1478] погȣби ц҃рь Мехме̑ Ꙗню Катакоузина сь братїєю и с҃новы.

Вь лⷮѣ ѕцп҃и. [6988–5508=1480] прими ц҃рь Скадрь на вⷮѣре и ѡⷭпоутⷮи вьсе люди целѣ апⷦ҃рі г҃. [3].

Вь лⷮѣ ѕцп҃ѳ. [6989—5508=1481] ȣмрѣ ц҃рь Мехме̑ апⷦри ‾иі [18] чеⷦ.[24]

Вь лⷮѣ ѕцп҃ѳ. [6989—5508=1481] тресеⷭ землıа ѡⷦ кн҃. [28], дрⷢȣ пȣⷮ юⷩ҃. к҃ѳ. [29].

И тоже̑ лⷮѣ наче цⷭртвовати Баꙗзиⷮ.

Вь лⷮѣ ѕцч҃. [6990—5508=1482] загȣби ц҃рь Баꙗзить Ахмаⷮ Башȣ.

И тоже̑ лⷮѣ погибе Ꙗкшиⷦ на мостȣ Езавьскомȣ вь Смедерево.[25]

Вь лⷮѣ ѕцч҃г. [6993—5508=1485] прими Баꙗзиⷮ Кıеліе и Белигра̑.

Вь лⷮ҃ѣ ѕцч҃д. [6994–5508=1486] разбише татари ц҃реве зетове и свȣ воискȣ ц҃рвоу.

---

[24] Вь лѣто (6971) прѣстависе Ѳома Катакоузинь іюл. 25. — Хил. ркп.

[25] Вь лѣто (6989) землıа потресесе вь соуботоу днемь окт. (28); и тако тресешесе 108 дни. И тоже лѣто оумре царь Мехмедь април. 29 вь вторникь и тоже постависе царемь ильдрѣмь Баꙗзить. И тоже лѣто бысть чюма многа 3 лѣто. И тоже лѣто по много земле бысть соуродица оу пшенице и дрьжа за 3 лѣта. — Хил. ркп.

Вь лѣⷮ ѕц҃че. [6995—5508=1487] згради се Витешка трьпеза камениѡⷮ.

Вь лѣⷮ ѕц҃чѕ. [6996—5508=1488] потреⷭсе землꙗ сеⷮ к҃и. [28].

И тожⷣе лѣⷮ прѣстави се госпогꙗ ц҃рца Мара сеⷮ. . .

И тожⷣе лѣⷮ бы трȣⷭ прѣвелиⷦ и страⷯ ноеⷮ к҃г [23] пеⷦ.

Вь лѣⷮ ѕц҃чи. [6998—5508=1490] поби снегь рȣпинке ȣ заплаⷮнию.

Вь лѣⷮ з҃д. [7004—5508=1496] потопи рѣка люди.

Вь лѣⷮ з҃з. [7007—5508=1497] погибоше тȣр’ци на Рȣсѣⷯ.[26]

Вь лѣⷮ з҃ві. [7012—5508=1504] ȣпали се цѣⷯ запланинскы и помори рȣп’нике иⷦю ѳ҃і. [19].

Вь л[ѣ]то з҃ов. [7072—5508=1564] плени сȣлтань Сȣлимень Карабгⷣна [=Карабогдана] и погȣби Митрашина.

Вь л[ѣ]то з҃од. [7074—5508=1566] ходиеть Солимень* и прие Сегетварь. И тамо ȣмрѣ поⷣ Сегетваръ.

И тожⷣе леⷮ прими Гюлȣ Пертатъ Баша.

Въ лѣⷮ з҃ое. [7075—5508=1567] пȣсти Селимъ елъꙗзаѵи и продаде ц҃ркви и манастари.

Л.105 || Вь леⷮ з҃ои. [7078—5508=1570] прие Мȣстафа Баша Кипрь.

Въ леⷮ з҃оѳ. [7079—5508=1571] разбиⷲ фрѣнци Перътатъ Башȣ и Али Башȣ ȣбише, в҃. [2] сина мȣ поробише.

Въ летѡ з҃пг. [7083—5508=1575] ходи Сіаȣⷲ паша на Карабогдана и хвати Карабогъданъца, те га раскіда на камиле. И врати воискȣ на Софію в҃і. [12] хиⷦда меⷭ авгⷭта г҃. [3].

Тъдаі би жито кⷦи. . р҃. [100], а проⷭ. . ., ечъⷨ к҃. [20]. . . рьжь н҃. [50] хлеⷠ. . . дⷨра. . . аⷭ. . .

Тъдаи. . . на ѡблакȣ и по Хр҃ȣ паскȣ.

Вь леⷮ з҃пг. [7083—5508=1575] ȣмрѣ Селиⷨ царь и тожⷣе леⷮ въцари се Мȣрать мⷭца. . .

Вь леⷮ з҃пд. [7084—5508=1576] биⷭ глаⷣ велиⷦ по въсеи Македѡнии и по Власеⷯ. И много люде помрѣше ѡⷮ глаⷣ, ѡти беше р҃п. [180] дⷨра хлеⷠ за аⷭ, киⷦ за р҃п. [180], прѡсо за р҃и. [108], ржъ р҃н. [150]. . . р҃. аⷭ. киⷦ три за н҃е.

---

[26] Вь лѣто (6990) оубише Тоурци Тоурце на Дунавоу и хватише Воеводоу. — Хил. ркп.

* Оттук до края на летописа пише друга ръка — неугледен бързопис.

[55] аⷮ, овеⷮ н҃· ꙋ Дренополе п҃. [80] драⷲ хлеⷮ за аⷮ., а ꙋ Солꙋнь н҃. [50] драⷲ за аⷭ [=аспра].

В летw зпѕ҃. [7086—5508=1578] ıавиⷮ звезда wпашата, имаⷲ. wпаⷲ приⷦлана(?) се лъвиı, шикаⷮ ı҃. [10]..., колико ю же. И главою беше низ брдо къ западꙋ, а wпашıю кь Цаⷮградꙋ· І на wпаши імаше мала звезда и пръдь неıа г҃. звезъдı напоⷭрьдꙋ. И стwıаⷮ w мсаⷲ wтовріаⷦ н҃. [8] до мсаⷲ декевра д҃ı· [14]. Веⷮ заиде ꙋ wбⷦла·

Тъда проидоше елⷮчиı вечъⷲ и ветичаⷲ съсъ хазъна на Цаⷮград декевра...

Тъда Кълъⷮ паша докара wⷮ мора гемии рѣчⷲ съ..пъръски.. велико іме-ніе продаде ꙋ Цаⷣргⷲра ме декевра·

Тъда трьжеть ꙋ Солꙋнь... аⷭ, wка хлебъ по е҃· [5] аⷭ·, а на Софіа кі-лотw по рп҃. [180] аⷭ беше. После стана житото пw ц҃· [900] аⷭ, хлебъ wка... аспра, на пазаръ симіть с҃. [200] драмъ...

Тъда ходи воиска на Карабогъдана и врати се пакъ.

Тъда паде снегь г҃. [3] лакъти меⷲ фр҃. г҃. днь҃ и іде за з҃. [7] дни·

Тьда люді погиб[о]ше wⷮ снега, кои бехꙋ ходили по брда и по вwдени-цахъ. Зли снегь!

Тъда се паки ıави звезда wтрадна светъла фер҃. гı҃. [13], когда снегь.

Пакі мецаⷭ мрті҃а воıска ходи на Карабогдаⷲ и wⷮтиде татарь-хаⷲ црꙋ҃ и кл[е]в[е]ти Михаила Каⷮкꙋзна· И цръ҃ га wбеси.[27]

И ꙋ меца҃ мртні҃а кн҃. [28] велиⷦ петкъ изг[о]ре Софиıа, кꙋки ах҃. [1600], wсвиъ сіромашкі.

Пакі ıаві [се] звезда декеврь зı҃. [17].

Тъ[да] бі віліⷦ боі на късълъ-ба Мꙋстафа паⷲ ıанічаⷮ ві҃. [12] хілıа і Татарь ханъ.. и пwиꙋⷮⷲ [=пwгинꙋше] сві ıанечаре ві҃. [12] хилıа·

---

[27] С 7072 т. е. 1564 года заметки писаны почерками разными. Сначала они довольно четки, затем мельче и мельче. Точками обозначил пропущенные мною места, которые или нечетки, или вовсе не замечательны.

СРЪБСКА СРЕДНОВЕКОВНА „СЛАВА“ НА БАЛКАНСКИ И ЮЖНОСЛАВЯНСКИ СВЕТЦИ

ДЖОРДЖЕ ТРИФУНОВИЧ

В сръбски ръкописен сборник с химнографско съдържание се намира единствена и необичайна „слава“ (δόξα) на южнославянски и балкански светци. Ако се съди по водните знаци, ръкописът е от третата четвърт на XVII в., а самата „слава“, както ще се види, е съставена значително по-рано.[1]

Цялостният раздел под наслов „Тропари и богородични и възкресни ипакой“ (л. 280 а) завършва с поредица от слави (л. 307 б—308 б). Славенето започва **въ славꙋ** на Исус Христос и Богородица, и през безплътните сили, Йоан Кръстител, апостолите и една малка група светци завършва с 318-те никейски отци. След това идва нашата „слава“ с необичайно съдържание от двадесет и четири местни и чужди светци. Непознатият съставител ги групира според агиоложкия тип и по териториален принцип. „Славата“ започва със светите великомъченици Мина, Виктор и Викентий (всички те се чествуват на 11 ноември). След това се изброяват „светите сръбски просветители“ Симеон и Сава, крал Владислав и Давид. От „**подкрилїє Пет'скїє гори**“, т. е. от църквите на Печката патриаршия се изреждат архиепископите Арсений, Даниил и Никодим. До тях веднага е териториално близкият крал Стефан, „**иже въ Дечане**“. Като „**въ посте просїавши**“ се привеждат четиримата пустинножители Прохор Пчински, Иван Рилски, Йоаким Осоговски и Гавриил Лесновски. Най-голяма е групата на преподобните — Симеон, Григорий, Гонисий, Павел, Атанасий, Петър, Максим и Нил Чудотворец. „Славата“ завършва с княз Лазар, който почива в манастира Раваница. Князът-светец е същевременно един от най-младите в целия хронологически ред.

Репертоар на славата представляват светци с общ и местен култ, което дава възможност да се установят времето и мястото на нейното съставяне.

---

[1] Ръкописът сега принадлежи на Музея на Сръбската православна църква в Белград, сбирката на Радослав М. Грунч З. 1. 107, формат 130×95 мм, 437 л. Липсват началото и няколко тетрадки в края. Обхваща требник, часослов и раздел от тропари, различни строфи, канони и беседи. Книгата, в която са писали няколко ръце, по-късно е преподвързвана и по тази причина е накърнен доста текстът по полетата. Ако се съди по водните знаци, сборникът е възникнал през третата четвърт на XVII в. (според проучванията на М. Гроздановић-Пајић, сътрудничка в Археографското отделение на Сръбската народна библиотека в Белград). Ръкописът е намерен в с. Велика Мучна (Хърватско) и по-късно е пренесен в манастира Пакрац, откъдето е преминал в Грунчевата сбирка. На съдържанието на „славата“ пръв обръща внимание Л. Павловић в „Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)“. Смедерево, 1965, с. 201 (погрешно е напечатана сигнатурата — З. I 170 вместо З. I 107).

След светците Симеон и Сава веднага се изброяват „свети крал Владислав“ и Давид. Култът към тях е предимно местен.[2] След 9-годишно владичество (1234—1243) крал Владислав е живял още 3 десетилетия в Сърбия (умрял е в 1277 г.).[3] Погребан е в манастира Милешево до Приеполе на р. Лима, чийто ктитор е бил. По времето на цар Урош (1356—1371) мощите на крал Владислав са били „обявени“ в Милешево, за което свидетелствува приписка от това време: „Ва си же дан 30 [јула] бист објављеније моштем краља Владислава, хтитора милешевскога, ва дни многокраснаго цара Уроша.“[4] Паметта на крал Владислав се тачи, наистина рядко, и по времето на цар Душан, бащата на Урош, когато е преписан един йерусалимски типик, сега в Хилендарския манастир, където може би е и създаден. Под 11 ноември е поместено литургическо упътване, че през този ден се пада поменът на „благоверния“ (не е наречен светец) крал Владислав, ктитора на манастира Милешево, и на „светия и благоверен“ крал Стефан Урош, ктитора на манастира Дечани.[5]

Близо до Милешево, в долината на Лима, на пътя между Приеполе и Бяло поле се е намирал манастирът Давидовица. Този днес запустял манастир издига Немановият внук и Вуканов син Дмитар, в монашество наречен Давид. В края на XIII в. Давид положително е бил погребан в своя манастир. Съставителят на „славата“ има пред вид именно този Давид, който е почивал в манастира, наречен Давидовица.[6]

Книжовникът прославя трима ктитори на Печката архиепископия, по-късно и патриаршия: сръбските архиепископи Арсений I (починал в 1266 г.), Никодим (починал в 1324 г.) и Даниил II (починал в 1337 г.). Гробниците на тези славни ктитори и днес са обозначени от три майсторски изработени каменни саркофага непосредствено до печките църкви „Св. апостоли“, „Св. Димитър“ и „Богородица Одигитрия“.[7] Култът на архиепископите Арсений I и Никодим започва да се създава в първите години след смъртта им.[8] Въпреки че Даниил II е официално канонизиран през XIX в., за него е написано пространно житие скоро след смъртта му, което величае геройския и морален облик на този „преосвещен сръбски архиепископ“.[9] Недалече от Печ, във владението си Дечани е почивал крал Стефан Дечански умрял в 1331 г.).

---

[2] Л. Павловић. Култови лица, 188—189.

[3] С. Ћирковић в: Историја српског народа. I. Београд, 1981, с. 341.

[4] Ђ. Даничић. Пролог на кожи. — Гласник Друштва србске словесности, X, 1858, с. 342 (препечатано в: Ситнији списи Ђуре Даничића. III. Београд, 1975). Цитираните текстове в настоящата публикация предаваме с фонетична транскрипция.

[5] Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, 1978, № 165. За ръкописа срв. Д. Богдановић. Најсторија служба светом Сави. Београд, 1980, с. 17, 109—112.

[6] В началото на XVII в. мощите на Давид или само част от тях са се намирали вече в манастира Милешево. Срв. И. Руварац. Прилошци и грађа за повест о српским манастирима. — Старинар, V, бр. 2, 1888, с. 44; М. Ћоровић-Љубинковић. Остаци живописа у Давидовици. — Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе, IV, 1961, с. 135; Л. Павловић. Култови лица, с. 188; В. J. Ђурић в: Историја српског народа. I, с. 399.

[7] За саркофазите срв. J. Максимовић. Камени надгробни споменици. Прилог проучавању надгробних споменика у средњовековној Србији. — Зборник Музеја примењене уметности, 19—20, 1975—76, с. 14.

[8] Службата на архиепископ Арсений написва сам архиепископ Даниил II (преди 1337 г.), а службата на архиепископ Никодим съставя в края на XIV в. печкият епископ Марко. Срв. Србљак. Службе, канони, акатисти. Књига друга. Приредио Ђ. Трифуновић. Превео Д. Богдановић. Београд, 1970, с. 7—47, 201—245; Ђ. Трифуновић. Белешке о делима у Србљаку. — О Србљаку. Студије. Београд, 1970, с. 292—294, 307—310.

[9] Л. Павловић. Култови лица, 109—110.

Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Почитането на четirимата именити пустинножители има дълга традиция сред сърбите. За това най-красноречиво говори житието на св. Йоаким Сарандапорски, известно и в сръбска редакция. Неизвестният книжовник разказва в увода как някои Христови раби отивали да живеят в пустинята. Между тях били и св. Йоан, Прохор, Гаврил и Йоаким: „Чюдніи и истинніи новопросціенніи оц҃и наши и поустынножителїе, н҃бныи чл҃цы и земльніи агг҃лы, дроузы Хв҃и, Іѡаннь и Прохѡрь коупно сь Гаврїилѡ҇м, съ ними же прп҃обніи ѿць нашь Іѡаки҇м, чт҃наа четворица, б҃гоизбранное сьдроу҇жство."[10] Сърбите например много рано започват да възприемат Йоаким Сарандапорски като закрилник. Ученик на архиепископ Даниил II разказва как преди битката при Велбужд (1330) крал Стефан Дечански отишъл в Сарандапорския манастир (при Крива паланка) и тук се молил на св. Йоаким за помощ.[11] В т. нар. Карловачки родослов (ръкопис от началото на XVI в.) е отбелязано, че крал Милутин издигнал църква в чест на св. Йоаким Сарандапорски, което вероятно по-скоро се отнася за обновяването на манастира.[12]

Поддържането на спомена и култа на преподобния Иван Рилски у сърбите започва много рано. Евтимиевото житие на този велик български пустинножител бързо се появява и в сръбска редакция.[13] Вярва се и в защитната мощ на Иван Рилски. Така например Първото проложно житие на светеца, създадено през XIII в., съдържа в края си молитва към него. Покрай другото книжовникът се обръща към св. Иван да се моли на бога: „Спаси твоите сродници, единородния ти език български". Сръбските преписвачи съзнателно променят тази фраза, която те предават така: „Спаси твоје сродники, јединородни ти језик Блгаре же и Србље."[14]

В групата преподобни съставителят на „славата" обхваща 8 имена. Йеромонах Амфилохий Радович, който е разглеждал съдържанието на нашата „слава", намира, че всичките 8 имена се отнасят за светогорски подвижници. Атанасий и Петър са вероятно основателите на светогорското монашество. Останалите 6 имена (Симеон, Григорий, Гонисий, Павел, Максим, Нил Чедотворец) се отнасят към по-късно време. Това са светогорски подвижници от XIV в., „от които някои принадлежат директно на синаитското движение и са били много близки на синаитско-светогорските исихастски кръгове"[15]. Групата на светогорските подвижници и цялата „слава" завършва с княз Лазар, който в размирните времена предлага гостоприемство на много исихасти.[16]

---

[10] Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 407. В един сръбски ръкопис от втората половина на XVII в. се намира „славата", която възхвалява едновременно Прохор Пчински, Йоаким Сарандапорски, Иларион Мъгленски, Гаврил Лесновски, Петка и Неделя (Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске краљевске академије. Саставио Љ. Стојановић. Београд, 1901, с. 180).

[11] Животи краљева и архиепископа српских. Написао архиепископ Данило и други. На свијет издао Ђ. Даничић. Загреб, 1866, с. 181. Срв. И. Ђорђевић. Две молитве краља Стефана Дечанског пре битке на Велбужду и њихов одјек у уметности. — Зборник за ликовне уметности Матице српске, 15, 1979, с. 135—150.

[12] Стари српски родослови летописи. Средио их Љуб. Стојановић. Ср. Карловци, 1927, с. 33. Срв. В. Р. Петковић. Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа. Београд, 1950, с. 292.

[13] В. Пандурски. Панегирикът на дяк Андрей от 1425 г. — В: Търновска книжовна школа 1371—1971. С., 1974, с. 237; Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, № 461 (първата четвърт на XV в.), 496 (около 1430 г.).

[14] V. Mošin. Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I. Zagreb, 1955, p. 181. Срв. Й. Иванов. Жития на св. Ивана Рилски. С., 1936, 11—12, 55.

[15] Јеромонах Амфилохије. Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века. — В: Манастир Раваница. Споменица о шестој стогодишњици. Београд, 1981, с. 133.

По-силно чувство у сърбите за близостта и общността на южнославянските светци може да се наблюдава в изобразителното изкуство от времето на крал Милутин. Подходящ пример предлагат стенописните на Милутиновия манастир Старо Нагоричино при Куманово (1316—1318). В нагоричинската църква „Св. Георги" в композицията „Поклонение на жертвата" например са включени охридските архиепископи и светци Климент и Константин Кавасила. До тях фронтално е изписан първият сръбски архиепископ Сава. На западната стена са представени Прохор Пчински и Йоаким Осоговски. Близостта на южнославянските светци е показана и в Лесновския манастир в Кратовската област (1349). В отделна ниша до иконостаса е нарисуван портретът на Гаврил Лесновски. Прохор Пчински и Йоаким Осоговски са изобразени до главния вход, а сръбските светци Сава и Симеон — на западната стена. Примера на лесновските майстори по-късно следват и зографите на Псача при Крива паланка (1365—1371), като внасят в своя репертоар от светци Климент Охридски, Йоаким Сарандапорски, Сава и Симеон.[17]

Стремеж за групиране на южнославянските светци се наблюдава отрано и в сръбските ръкописни книги. В месецослова на Симеоновия типик от третата четвърт на XIV в. например се споменават Иван Рилски, сръбските архиепископи Арсений и Сава, Симеон Неман и Кирил Философ.[18] Същият репертоар от светци, допълнен със св. Петка, се явява и в един тропарник с богородичник, който в края на XIV в. преписва Герасим в Хилендарския манастир.[19] Следите от общо представяне на южнославянските светци може задълго да се проследят в сръбската ръкописна традиция. В изгорялата Народна библиотека в Белград например се е намирал сборник от XVI в. със служби и жития на сръбски светци, който е съдържал и жития на Иван Рилски и Йоаким Сарандапорски.[20] Южнославянски светци рано са попаднали в синаксарите на руски богослужебни книги. Така в края на XIV в. митрополит Киприан включва в своя Псалтир с последования Петка Търновска, Иван Рилски, Иларион Мъгленски, Кирил Философ, сръбските архиепископи Сава и Арсений, Симеон Неман и Йоаким Сарандапорски.[21]

Съставителят на славата е спазил, условно казано, хронологическия ред в изброяването на светците. В началото са светите великомъченици, а накрая е княз Лазар. Последната хронологическа граница следователно може да ни отведе най-много до самия край на XIV в., когато култът на княз Лазар започва да взима все по-големи размери и когато князът-светец става главен герой на 10 прозаически и химнографски творби.[22] За установяването на книжовника и мястото на съставяне на „славата“ много помагат местните светителски култове. Така, ако се съди по споменаването на крал Владислав и Давид, които са почивали в Милешево и Давидово, книжовникът би могъл да бъде по произход от тези, дабарските краища. Но по време на писането е бил обвързан от култа на преподобните светогорци. Според историческата и агиоложката основа на текста може да се направи заключение, че авторът на „славата“ произхожда от краищата, където възниква местният култ на крал Владислав и Давид (Дабар и по-широката околност), и че по-късно като светогорски монах е съставил „славата“. Това би могло да бъде в началото на XV в., докато устното предание за светогорските преподобни исихасти е било още живо.

---

[16] Култът на княз Лазар се създава бързо след смъртта му на Косово поле (1389). Тялото на загиналия княз е пренесено вероятно около 1392 г. в построения от него манастир Раваница. Срв. Ђ. Трифуновић. Српске средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју. Крушевац, 1968; Ђ. Трифуновић. Смрт и лепота у српским средњовековним списима о кнезу Лазару и косовском боју. — В: Манастир Раваница, с. 135—142.

[17] В. J. Ђурић. Византијске фреске у Југославији. Београд. 1974, с. 47, 51, 65, 75.

[18] V. Mošin. Ćirilski rukopisi i pisma Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu. — Radovi Staroslavenskog instituta, 5, 1964, p. 19 (R 4068).

[19] Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара, № 375; също № 378, 544.

[20] Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге. Саставио Љуб. Стојанович. Београд, 1903, бр. 378 (21).

[21] Н. Дончева-Панайотова. Киприан, старобългарски и староруски книжовник. С., 1981, с. 122. Срв. С. Н. Смирнов. Сербские святые в русских рукописях. — В: Юбилейный сборник Русского археологического общества в Королевстве Югославии. Београд, 1936, 161—264.

Като приложение публикуваме изцяло „славата“ от сбирката на Радослав М. Груич (З. I 107, л. 308 а—308 б). При подготовката на текста за печат сме се придържали към принципите, застъпени в нашите по-ранни издания. Изоставени са надредните знаци. Запазена е оригиналната пунктуация в редовете (точки и запетаи). Съкращенията, означени с титла, се развързват в кръгли скоби. Развързванията в правоъгълни скоби означават, че съкращенията в оригинала нямат титла. В началото на „славата“ е оставено празно място за червена заглавна буква В. В публикацията внасяме само това В като голямо, а всички останали букви предаваме с малки (скорописни), както е в оригинала.

Въ славꙋ н хвалꙋ мннн н внктора н внкѥнтїа. н с(ве)тых сръбьскых просвѣтнтель сѵмеѡна, н с(ве)т(нте)лꙗ савн, н с(ве)т(а)го кралꙗ владнслава, н д(а)в(н)да. Н въ подкрнлїе пет'скїе горн вл[а]д[ы]кꙋ арсенїа, н даннла. н ннкоднма, н кралꙗ стефана, нже въ дечане н въ посте просїавшн, с(ве)т(а)го ѡ(т)ца нашего прохора пшнн'скаго, іѡанна рнл'скаго, іѡакнма ѡсогов'скаго· н гаврїнла леснов'скаго· н поѣпод[о]бнн же лнкь сѵмеѡна съ грїнгорїем· гоннсїа· съ павлѡм· аѳанасїа, съ петром, съ ннмн же маѯнм н нналь чюдотвораць· н с(ве)т(а)го кнеза лазара, нже въ раваннцн почнваюцıаго: —

---

[22] Вж. бел. 16.

О НЕКОТОРЫХ РУКОПИСЯХ Е. В. БАРСОВА

ИГОРЬ КАЛИГАНОВ

В Государственном Историческом музее СССР (ГИМе) хранится огромное количество славяно-русских рукописей, не имеющих подробного научного описания. Из 25 находящихся там собраний до сих пор не описаны 7: А. П. Бахрушина, Н. П. Вострякова, Донского монастыря, Музейское, Певческое, М. И. Соколова и М. И. Суворина[1]. Отсутствует также печатное и машинописное описания одного из крупнейших собраний музея — Барсовского. Оно составляет более 2 тысяч единиц хранения и поступило в ГИМ в сопровождении рукописного описания, выполненного самим владельцем коллекции — Е. В. Барсовым. Этот своеобразный паспорт собрания до настоящего времени не опубликован. Кроме того, он уже не отвечает требованиям современной археографии.

В данной статье мы приводим описание четырех рукописей из собрания Е. В. Барсова. Они попали в поле нашего зрения, благодаря содержащихся в них списках русского жития Георгия Нового. Обстоятельства появления этого памятника в русской рукописной традиции и его быстрого в ней распространения рассматривались нами в ряде работ[2]. Барсовские списки значительно расширяют наши представления о бытовании жития Георгия Нового в средневековой России. Все четыре новых списка памятника, вводимых впервые нами в научный оборот, относятся к XVI и XVII вв. Они находились в различных уголках нашей страны. На основании приписок в рукописях можно заключить, что списки произведения о Георгии Новом хранились в Козловском уезде, далеком Соловецком монастыре, подмосковном и рязанском селах Щеголово и Борково. Его читателями были духовные и светские лица: монахи, купцы, церковный дьячок Никита Тимофеев, московский сановник Иван Александрович Толитов и его дворовый человек Филипп Клешаков.

Рукописи также представляют интерес для болгарских и советских исследователей со стороны своего содержания. Помимо списков русской „Повести о Георгии Новом“, в них содержатся „Слово Петра Черноризца о житии сего мира“ (приписываемое болгарскому царю Петру), один из старейших списков жития виленских мучеников Антония, Иоанна и Евстафия, „Повесть об обретении и пренесении мощей Климента Римского из пучины морской в Корсунь“, „Слово Козьмы Пресвитера о хотящих идти в черные ризы от мира сего“ и ряд других памятников, имеющих ценность для изучения древнерусской и древноболгарской литератур.

---

[1] И. В. Левочкин. Описания рукописей Государственного исторического музея (XIX — начало XX в.). — Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. Л., 1981, 151—160.

[2] И. И. Калиганов. Появата на житието на Георги Нови в старата руска литература. — Език и литература, 1975, кн. 3, 44—56; Повесть о Георгии Новом в русской рукописной традиции XVI—XVIII вв. — Советское славяноведение, 1975, № 5, 25—35; Заметки о русской проложной редакции жития Георгия Нового (время создания, авторство, археографический обзор списков, издание древнейшего из них). — Palaeobulgarica, 1979, 1, 35—59; Житие Георгия Нового в русской литературе XVI в. (Исторический фон, идеологическая направленность, литературное окружение). — Старобългарска литература, кн. 6, 1980, 11—23.

* * *

I. ГИМ, собрание Е. В. Барсова, № 761. Сборник житий третьей четверти XVI в. Рукопись в 1°, формат 18,5×26,5 см, на 1+81+1 лл. Переплет — поздний картонный, оклееный мраморной бумагой (черный фон с желтыми прожилками). На передней наружней крышке переплета наклеен белый бумажный эллипс с чернильным штампом „Е. БАРСОВЪ“. На коричневом корешке переплета имеется кусок белой бумаги с надписью чернилами „№ 29“, Русская Церк. Исторія“, На задней крышке переплета вверху справа наклеен ярлык с записью чернилами „Брс. 761“. Рукопись представляет собой сброшюрованные статьи, извлеченные, очевидно, из других рукописных книг. По-видимому, она была переплетена предшествующим Е. В. Барсову владельцем. На это указывают как различные полууставные почерки писцов отдельных статей, так и сравнение пагинации с имеющимся более архаичным обозначением статей: например, на полях л. 1 тем же почерком, что и начинающаяся статья, на полях обозначено киноварью: ѳ҃і (т. е. глава 19. — И. К.), а внизу на буквицей проставлен л. прежней рукописи — р҃мд (144); — лл. 4—17 соответствует пагинация буквицей п҃ѳ и р҃в; лл. 18—22 — ѳ҃ — г҃і; лл. 23—27 — тд҃і — тн҃і; лл. 28—35 — т҃ѕ т҃гі; лл. 36—64 — т҃ѳѕ — ѵ҃н (причем здесь отсутствует л. ѵ҃ и после л. т҃чѳ сразу следует ѵ҃л); лл. с 68 по 75 и 78—81 не имеет буквенной пагинации, лишь л. 76 обозначен как р҃нн, но это произошло в более позднее время: и чернила, и почерк разнятся от почерка соответствующей статьи рукописи. О том, что рукопись была сброшюрована из отдельных рукописных отрывков говорят и заклеенные начала и концовки прежнего конвоя присутствующих статей: см. лл. 3 об., 28, 75 об., лл. 3, 18, 19, 74 и 78 подклеены у переплета; у лл. 36, 37 слегка оборваны правые нижние уголки полей без ущерба для текста; лл. 78—81 сильно подмочены, имеют подклеенные поля по периметру. На внутренней стороне передней крышки переплета имеется обозначение карандашом: „№ 567“. На л. 1 внизу на полях — штамп „Е. БАРСОВЪ“. На л. 81 об. имеется запись скорописью „Сиа книга, Глаголемая Соборник Ко(з)ловска[го] Уезду Борецкого Стану Села Ма(далее повреждено) Ц[е]ркви. . .“ и чуть ниже: „Сия книга, Глаголемая Соборникь Реза(н)ского Уе(з)ду села Борко(в) ц[е]рьковного деячака Ники[ты] Тимофеева с(ы)на Попова“. Киноварь используется для обозначения заглавий статей и отдельных параграфов.

Статейное содержание:

лл. 1—3 об. — Новоявленных мученик Круглеца, Нежила, Кумца, во святом крещении нареченных Антония, Иоанна, Евстафия, иже в Литовской земле в Вилне пострадавших за православную веру христьянскую при Ольгерде нечестивом (14 апреля);

лл. 3 об. — 17 об. — Житие блаженного отца нашего владыки Евфимия архиепископа Великого Новгорода (11 марта). [С чудесами. — И. К.];

лл. 18—22 об. — Житие преподобного отца нашего Моисея архиепископа Новаграда (25 января). [С чудесами — И. К.];

лл. 23—28 — Житие, иже во святых отца нашего Иоанна епископа Ростовского чудотворца (15 мая);

лл. 28—35 об. — Память святого и праведного Исидора Уродивого Христа ради, нарицаемого Твердислова Ростовского чудотворца (14 мая). [С чудесами и Похвалой. — И. К.];

лл. 36—41 об. — Житие, иже во святых отца нашего Леонтия епископа Ростовского чудотворца (23 марта);

лл. 42—45 об. — В той же день. Слово о внесении телесе святого отца нашего Леонтия епископа Ростовского в новую церковь и о муже исцелившемся у целебноносного гроба его;

лл. 45 об. — 58 — В той же день. Поучение на память святого отца нашего Леонтия епископа Ростовского чудотворца. [И чудеса у гроба его. — И. К.];

лл. 58—64 — Житие преподобного отца нашего Никиты Столпника Переяславского чудотворца (24 мая);

лл. 64—65 об. — Слово на обретение честные главы Иоанна Предтечи (25 мая);

лл. 67—75 об. — Мученик святого и славного великомученика Георгия Нового иже в Средце граде болгарском мучившегося (26 мая). [Основная редакция];

лл. 75 об. — 77 об. — Память иже во святых отца нашего епископа Стефана Пермского учителя земли Пермской (26 апреля) [проложное — И. К];

лл. 78—81. — В тоя же день. Преставление преподобного отца нашего Авраамия архимандрита Богоявленского Ростовского чудотворца.

Водяные знаки: 1) лл. 1—3 — „кувшин“ с литерами „NB“ — Брике, № 12771 — 1566—1571 гг.[3]; 2) лл. 4—17. — небольшой гербовый щит с двуглавым орлом+внизу литеры в рамке „РУООУI“ — подобный, Лауцявичус[4], № 441 — 1566 г. (у Лауцявичуса Э. литеры в рамке — „РОООУ“); 3) лл. 18—22 — гербовый щит с тремя пятилепестковыми цветами, которому не удалось найти соответствие в известных нам альбомах водяных знаков; 4) лл. 23—62 — „кувшин“ с литерами „IV“ — подобный, Брике, № 12760 — 1548—1549 гг. (в альбоме Брике С. М. над горловиной кувшина отсутствует цветочек с длинным стебельком); подобный, Гераклитов[5], № 421 — 1618 г. (у гераклитовского кувшина отсутствует небольшой цветочек на верхней части ручки); 5) лл. 67—71. — „кувшин“ с литерами „IG“ — подобный, Брике, № 12749 — 1573 г. (в рукописи понтюзо проходит через середину кувшина, а не по его бокам, как в альбоме С. М. Брике); 6) лл. 78—81 — литера „Р“ с короной внизу и небольшим цветочком — Лихачев[6], № 1580 — 1530 г.

2. ГИМ, собрание Е. В. Барсова, № 1530. Сборник с выписками из прологов, патериков, четьи-миней, цветников и в прочих религиозных книг. Рукопись первых десятилетий XVII в., в 4-тку, формат 15,5×19 см, на

---

[3] С. М. Briquet. Les filigranes. V. I—IV. Leipzig, 1923 (далее в тексте — Брике).

[4] E. Lauzcevičius. Popierius Lietuvoje XV—XVIII c. Vilnus, 1967.

[5] А. А. Гераклитов. Филиграни XVII века на бумаге рукописных и печатных документов русского происхождения. М., 1963 (далее в тексте — Гераклитов).

[6] Н. П. Лихачев. Палеографическое значение бумажных водяных знаков. Ч. I—III. СПб., 1899 (далее в тексте — Лихачев).

1+249+1 лл. Писана скорописью разных почерков. Переплет — доски, обтянутые коричневой кожей с тиснением в виде медальона (в центре) и рамок растительного орнамента по периметру. На корешке переплета имеется кусок белой бумаги с записью чернилами: „№ 148 Сборникъ“ и ярлык с чернильным обозначением: „Брс 1530“. Имеются кожанные застежки с медными петлями и пряжками. Лл. защитные — белые поздней бумаги, появившиеся во время реставрации рукописи. На внутренней стороне передней крышки переплета — запись карандашом: „барс. 1530“. Многие лл. обветшали у обреза, подмочены и закапаны воском. Л. а҃ подклеен у переплета. У лл. сі҃в, сі҃г, см҃а — см҃ѳ подклеены поля. Пагинация буквенная и проставлена внизу в правом уголке лл. Имеется и более поздняя цифровая пагинация в верхней части, однако, она присутствует лишь на лл. 1—30. Лл. рн҃в об., ро҃ѕ, ро҃д, рп҃в об., рч҃г, с҃ об., се҃і, ск҃ об., заполнены текстом наполовину. Лл. рі҃ об., рѯ҃г об., сѕ҃і — сѕ҃і об. не заполнены текстом целиком. На нижних полях лл. а҃—м҃з имеется запись скорописью черными чернилами, отличающаяся от почерка рукописи: „Генвара в ѕ҃ де[нь] сия к[н]ига Ивана Алекса(н)дровича Толитова по(д)писа(л) ч[е]л[о]в[е]къ ево Филипь Клешаковъ в нынешномь АѰ҃ГА го(ду) м[е]с[е]ца августа въ ·л҃· (30. — Н.К.) д[е]нь“ по(д) Мо(с)ковской ево во(д)чины селе Щеголова на . . . “ На лл. рі҃ об. и сѕ҃і — надписи скорописью XVIII в.: „Страница порожняя“.

Статейное содержание:

л. а҃. — Сказании о святом благочестии российских началодержец и; семени их святого и прочих. Книга степенная царского родословия (отрывок);

л. в҃. об. — Житие святой, блаженной и равноапостольной в премудрости пресловущия великия княгини Ольги (11 июля);

л. д҃. об. — Пророчество и благословение Рустей Земли святого апостола Андрея Первозванного;

л. ѕ҃ — О великом князе Игоре, како сочетася со блаженной Ольгою;

л. и҃-и҃. об. — О бране Игореви на греки;

л. и҃ об. — Убиение Игоря от древляны;

л. іа҃. об. — Пришествие Ольги на древляны;

л. іг҃. — О побиении древлян;

л. кв҃. — Благословение и поучение патриархово ко блаженной Ольге;

л. кз҃. об. — Пришествие блаженной Ольги к патриарху просити благословения;

л. мн҃. — О погребении блаженной Ольги;

л. мѳ҃. об. — О перенесении честных мощей блаженной Ольги и похвала ей же;

л. ѯ҃ѕ об. — п҃ѕ. — Слово похвальное на память святой, блаженной, равноапостольной великой княгини Ольги (11 июля);

лл. п҃з-р҃і. — Выписано из книги святото отца нашего Ефрема Сирина. Повесть о святом Авраами (25 октября);

лл. р҃аі-р҃кє. — Того же святого и преподобного отца нашего Ефрема о покаянии и о будущем суде. Слово ч҃д;

лл. р҃кє-р҃м. — Того же святого и преподобного отца нашего Ефрема Сирина о покаянии и о любви, еще же и о крещении и исповедании, и кресту похвала, и о втором пришествии Христове, и о будущем суде. Слово р҃в;

лл. р҃ма-р҃мє. — Того же преподобного отца нашего Ефрема о недели, яко не подобает христианом глумитися поганскими делы. Слово п҃д;

лл. р҃мз-р҃нв. об. — Того же святого Ефрема наказание о покаянии и умилении. Слово п҃в;

лл. р҃нг-р҃ѯг. — Того же святого и преподобного отца нашего Ефрема о суде и о любви, и о покаянии. Слово п҃г;

лл. р҃ѯд-р҃оа. об. — Того же святого и преподобного отца нашего Ефрема о покаянии. Слово м҃ѳ;

лл. р҃ов-р҃од. — От житейших печалех и вещех Слово н҃ѕ. из Ефрема. (На этих же лл. есть краткие выписки из слов Ефрема Сирина о неимущих страха божия (ѯ҃), о любви (а҃) и о высокомудрии (н҃з);

лл. р҃од. об.-р҃оѕ. об. — О создании Цариграда;

лл. р҃оз-р҃пв. — Выписки из апостольских бесед;

лл. р҃пг-р҃пн. — Память святого апостола Фомы (6 октября). [Выписка из пролога];

лл. р҃пн. об.-р҃пѳ. об. — В той же день. Слово о житии святого Андрея и Епифания. [Выписка из пролога];

л. р҃ч. — Выписка из пролога о пьянстве (7 октября);

л. р҃ч. об. — О святой Паисии, бывшей прежде блуднице (8 октября);

лл. р҃мг-р҃чѳ. — Повесть о видении Козьмы игумена страшно и зело полезна (5 октября). [Выписка из пролога];

лл. р҃чѳ-с҃. об. — О каящемся (17 октября);

лл. с҃а-с҃д. — Слово Евагрия мниха о целомудрии и воздержании от бесед женских и о зрении на лица их, и о чревообъядении, и о блуде (4 ноября);

лл. с҃д. об.-с҃є. об. — В тоя же день. Слово святого отца нашего Евагрия мниха об умилении души (27 сентября);

лл. с҃ѕ-с҃з. об. — Слово от притчи, сказаемой о теле человечи и о души и о воскресении мертвых (28 сентября);

лл. с҃н-с҃єі. об. — Житие и жизнь преподобныя матери нашея Евфросинии (25 сентября) [Александрийской — И.К.]

лл. с҃зі-с҃к. об. — Слово Козьмы Пресвитера о хотящих ити в черные ризы от мира сего (21 марта);

лл. с҃ка-с҃кв. — Слово Иоанна Златоуста о суде (22 марта);

лл. с҃кв. об. — с҃кд. — Слово святого Анастасия игумена Синайского, еже не осужати (22 марта);

лл. с҃кд. об.-с҃кє, об. — Поучение ко отрекшимся от мира (23 марта);

лл. с҃кє. об.-с҃кѕ. — В тоя же день Слово о напрасной смерти и о суде и о вопрошении Александра;

л. с҃кѕ. — От бесед святого Григория. Нач.: „В странах Терея града...“ (27 июня);

л. с҃кѕ. об. — Слово от патерика на Печере. Нач.: „Некоторые два купца...“ (14 августа);

л. с҃кн. — Страдание святого великомученика Георгия Нового (26 мая). [Отрывок из проложной редакции памятника];

лл. с҃кн. об.-с҃кѳ. — Выписка из пролога о некоем иноке Евстафии из Александрии (23 мая);

лл. с҃кѳ.-с҃л об. — Слово о Феодоре жидовине, его болна суща крестиша песком по пути...(28 августа);

лл. с҃л. об.-с҃лв. — Повесть от старчества;

лл. с҃лв-с҃лг. — В тоя же день. Обучение о усцем пути, ведущем в жизнь вечную, и о широком, ведущем ны в погибель и муку вечную (28 августа);

л. с҃лг. — От патерика, явшим на трапезе;

л. с҃лг. об. — Краткие выписки из слов Иоанна Златоуста;

л. с҃лг. об. — Слово Иоанна Златоуста о непекущимся людми ни учащихся на спасение (5 июля);

л. с҃лд. об. — Выписано из Новой книги, что о вере святой единей православней. (Главы об Антихристе и Судном дне).

Текст рукописи обрывается и не имеет конца.

Водяные знаки:

1) лл. а҃-ч҃ѕ. — „Крепостные ворота“. — подобный Лацявичус, № 715 — 1611 — 1613 гг. (в рукописи литеры внизу отсутствуют);
2) лл. ч҃ѕ — до конца. — „орел“, знак, которому не удалось найти соответствия в известных нам альбомах водяных знаков.

3. ГИМ, собрание Е. В. Барсова, № 1434. Сборник житий и слов, первая XVII в. Рукопись в 4-тку, формат 14,5×20,5 см, на 1+783+1 лл. Переплет — доски, обтянутые темно-коричневой кожей с тиснением в виде медальона (в центре) и рамок растительного орнамента. Имеются кожаные застежки с медными петлями и пряжками. Корешок переплета поновлен светло-коричневой кожей с тиснением в виде 5 ярусов с тремя сердечками в каждом. Из такой же более новой кожи выполнены и застежки. На корешке переплета наклеен кусок белой бумаги с чернильным обозначением: „№ 52 Сборникъ“; чуть ниже — ярлык с записью: „Брс. 1434“. Пагинация проставлена чернилами в правом верхнем углу лл. и выполнена в более позднее время. Рукопись писана одним почерком мелким полууставом с сильным наклоном вправо. Многие лл. подмочены и закапаны воском. Лл. 1—11, 775—783 подклеены у переплета. У лл. 1—12, 151, 171, 205, 206, 208, 211, 231, 252, 258, 259, 261—264, 270, 371, 422, 423, 460, 464 об., 540, 541, 555, 560, 618, 619, 775—776, 780—783 подклеены поля. Лл. 285 об., 375 об., 677 об., 748 об. заполнены текстом наполовину. На внутренней стороне передней крышки переплета имеется запись карандашом: Ц҃І листов, бар. 1434“. На л. 1 защитными чернилами выписана цифра „400“ и карандашом: „ру“; чуть ниже: „ижицы въ житии Савы Вишеръскаго у конца слова за два листа, на обороте тоже ижица зау писаны анезниже“ (?). На л. 1 об. защитном карандашом: № 125“ и чернилами: „200 ру“. На л. 1 надпись чернилами тонким пером: „Молеконов“. На л. 2, 3, 5, 9, 10—20 имеется запись, начинающаяся с буквы “А“, которая является последней частью даты (первые три буквенные обозначения не сохранились в результате повреждения л. и далее: „го(ду) маия в(де)[нь] по бл(а)го(с)ловению о(т)ца нашего архимандрита Варфоломея Соловецкаго м(о)н[а](с)т[ы]ря кн[и]гохраните(л)[ь] и уставщикъ Ч(е)рно(й) по(п) Геронте(и). . . ал сию кн[и]гу Соборникъ и(з) кни(ж)но(и) ка(з)ны дачи Соборного. . . арца Гурия Пути(м)ца по его Гурьеве д[у]ши в м[о]н[а](с)т[ы]рскую . . .ку к ц[е]ркви живонача(л)но(й) Тро(и)цы Диянко(м) и мономаре(м). Сие кн[и]гу беречи и никуда не потеря(т)[и] и сами(м) на(д) нею хитрости не учиня(т)[и]. И по домо(м) держа(т)[ь] не давать. И его ста(р)ца Гурия за сию кн[и]гу св[я]щеннико(м) в б[о]ж[е](с)твены(х) Служба(х) поминать. А(ще ли) кто сию кн[и]гу Соборникъ о(т) ц[е]ркви живоначалныя Тр(о)[и]цы похити(т) и то(му) да во(з)дасть слово пре(д) Г[о](с)[по]демъ б[о]го(м) в де(н)[ь] страшного суда и да убои(т)ся таковы(и) того же осу(ж)дения, яко же Иуде предателю бысть“. На л. 90 запись скорописью: „Пое“, а также отрывки записей скорописью XVII—XVIII вв.: „Сия книга“, „Х҃а“, „Иларе“. На л. 783 чернильная запись: „Сия с. к., Глаголемая соборник благоприобретенная (далее зачеркнуто. — И. К.) младшимъ от Адама в леть въ зѵ҃є (sic!) лето от рождества Христове в лето ац҃є (sic!). На л. последнем защитном запись карандашом: „во всей книге листовъ 910“. На лл. 1 и 7 и 474 имеются рукописные заставки с использованием желтой, синей и красной краской, напоминающие по форме старопечатные[7]. На полях 7 и 474 лл. от руки выполнены гербы с короной и крестом на верхушке. В центре гербов проставлено обозначение глав. В рукописи имеются тонкие киноварные инициалы с элементами растительно орнамента: см. „М“ — л. 42 об., „Д“ — л. 86 об., „К“ — л. 102, „С“ — л. 160 об., „Б“ — л. 225 об., „В“ — л. 94 об., л. 455 об., 456 об. Киноварь используется в заглавиях статей и для обозначения отдельных параграфов.

---

[7] Украинские книги кирилловской печати XVI—XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В. И. Ленина. Выпуск I. 1574 г. — I половина XVII в. М., 1976, № 109 — 1614 г.

Статейное содержание:

лл. 1—6 — Оглавление;

лл. 7—27 — Житие и покаяние преподобного отца нашего Симеона Столпника (1 сентября);

лл. 27—42 об. — Повесть-Откровениа преподобного отца нашего архиепископа пустынножителя и паламонаря всехвального и честного храма архангела Михаила, иже в Хонех (6 сентября). Чудо архистратига Михаила. — И. К.];

лл. 42 об. — 50 об. — Святого мученика Созонта, мучившагося в Понфиграде (7 сентября);

лл. 50 об. — 64 об. — Слово о великом святителе Иоанне архиепископе Великого Новаграда и Пскова, како был в едной нощи из Новаграда во Иерусалиме и паки возвратися в Великий Новград тое же нощи;

лл. 64—86 — Житие и мучение святого великомученика Евстафия и жены его Феопистии, и чад его Агапия и Феописта (20 сентября);

лл. 86 об. — 101 об. — Житие преподобного отца нашего Савы, иже над Вишерою рекою жившего и тамо монастырь и общее житие составльшаго (1 октября);

лл. 102—142 — Наказание святого Илариона Великого к отрекшимся от мира Христа ради (21 октября);

лл. 142 об. — 148 — Того же святого Илариона поучение о пустынном житии;

лл. 148—160 — Память преподобного отца нашего Авраама архимандрита Богоявленского Ростовского Нового чудотворца (29 октября);

лл. 160 об. — 170 — Житие преподобного отца нашего Варлаама игумена Хутынского Наугородского чудотворца (6 ноября);

лл. 170 об. — 179 об. — Житие святого Амфилофия епископа и черноризца Иконийского (23 ноября);

лл. 180—193 — О проявлении чудеси от иконы Пресвятей Богородицы святому мученику Меркурию, иже во граде Смоленске и о нахождении безбожного царя Батыя (24 ноября);

лл. 193—194 — Страсть святого мученика Климента папы Римского (25 ноября);

лл. 194—195 — В той же день. Пренесение мощей святого Климента от глубины морския в Корсунь град;

лл. 195—207 — В той же день. Слово о чудеси святого Климента архиепископа Римского;

лл. 207—225 — Мучение святого великомученика Якова персиянина (27 ноября);

лл. 225 об. — 232 — В той же день. Воспоминание знамения, бывшаго иконою Пречистые Владычица нашея Богородица и присно девы Марии, иже в Великом Новеграде в лето ҂ѕх҃оз;

л. 232 об. — От старчества (отрывок);

лл. 232 об. — 261 — Житие и подвизи, иже во святых отца нашего исповедника Стефана архиепископа Сурожского (15 декабря);

лл. 261—285 об. — Житие и хожение преподобного отца нашего Нифонта, иже в Констянтинеграде. Списано вкратце. (23 декабря);

лл. 286—301 об. — Повесть от жития преподобного отца нашего пустыннаго Марка Афиньского, жившаго в горе Фрачестей сушей, убо он пол Эфиопия прямоязыку хеттейску (27 декабря);

лл. 301 об. — Слово от патерика о некоем брате, впадшем в прелюбодеяние со сродницею своею;

лл. 303—315 об. — Житие и пощение преподобного отца нашего Павла Фивейского, единожительствующего в пустыни (15 января);

лл. 316—338 об. — Исповедание отеческо о жизни преподобного отца нашего Ксенофонта и супругу его, и чада его (26 января);

лл. 339—364 об. — Житие и жизнь преподобного отца нашего Мартинияна черноризца (13 февраля);

лл. 365—375 об. — Житие и жизнь святого Алексея человека божьего (17 марта);

лл. 376—392 — Мучение святого и славного великомученика Георгия Нового, иже в Средце граде болгарском мучившагося (26 мая). [Основная редакция — И. К.];

лл. 392 об. — 394 — Мучение святого мученика Феодора игумена Студийского, еже на отчаятися своим грехы;

лл. 394—396 — Поучение святого Илариона Великого о последних днех.

лл. 396 об. — 398 — Слово святого Антиоха о пьянстве;

лл. 398—398 об. — Слово о плясавшем бесе пред мнихом и исчезнувшего псалма ради ѯ̃ 3-го;

лл. 399—401 — Слово святого отца Памвы поучение к ученику своему;

лл. 401—402 об. — Слово душеполезно от патерика;

лл. 402 об. — 404 — Поучение святого Феодора игумена Студийского о трудящихся бога ради;

лл. 404—406 — Слово о небесном царствии и о вечной муце;

лл. 406—408 об. — Поучение святого Ефрема о покаянии;

лл. 408 об. — 409 об. — Поучение о смерти;

лл. 409 об. — 413 — Слово о погребающем мертвыя и паки спасшася покаяния ради;

лл. 413—414 об. — О преподобнем Якове постнике;

лл. 414—415 — Притча от патерика душеполезна, иже сказа отцем;

лл. 415—417 об. — От патрика Слово о блаженном Иоанне, еже послушанию есть сын;

лл. 417 об. — 418 — Слово от Лимониса о Адельфии епископе;

лл. 418—422 об. — Пренесены быша мощи святых триех святителем Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоустого (30 января);

лл. 423—450 — Житие и подвизи преподобного отца нашего Ануфрия пустыннаго. Написано Пафнутием иноком и отшельником (12 июня);

лл. 450—450 об. — От патерика Слово, яко не уповают собою, но на бога;

лл. 450 об.—452 об. — Слово о некоем игумене, его же искуси Христос в образе нищего;

лл. 452 об. — 453 об. — Слово о милостыни, яко дая нищему, Христу дает;

лл. 453 об.—455 об. — Слово от патерика о гневе и о покаянии;

лл. 455 об.— 456об. — Слово от Лимониса о Дорофее пустыннице;

лл. 456 об.—457 — Слово от патерика о плачущемся во вся дни;

лл. 457—458 — Слово от патерика о трьпении и послушании;

лл. 458—459 — Слово о послушании;

лл. 459—460 — Слово о Мурине древосечьце;

лл. 460—461 об. — Слово, еже не осужати, но миловати согрешающего;

лл. 461 об.—462 об. — Слово от патерика, еже не осужати никого же; осужая ибо много, ако Антихристь ми есть;

лл. 462 об.—463 об. — Авва Дорофея о осужении братне;

лл. 463 об.—464 об. — Слово о гневе святого Иоанна Златоуста;

лл. 465—465 об. — От старчества;

лл. 465 об.—472 — Слово от патерика о некоем мнихе, купившем отроча;

лл. 472—473 об. — От отце Исидоре;

лл. 474—493 об. — Житие и жизнь преподобныя матери нашея Федоры Александрийскиа (11 сентября);

лл. 493 об.—509 об. — Житие и подвизи преподобныя матери нашея Евфросинии Александрийския (25 сентября);

лл. 509 об.—522 об. — Житие и покаяние преподобныя матери нашея Пелагии, бывшей преже блудницы (20 октября);

лл. 522 об.—532 — Житие и подвизи преподобного отца нашего Андроника и жены его преподобныя Афанасии (9 октября);

лл. 532 об.—554 — Мучение святыя великомученицы Екатерины и Виргилия и вития (24 ноября);

лл. 554—555 об. — Молитва святыя великомученицы Екатерины;

лл. 555 об.—560 об. — Мучение святой великомученицы Варвары и Улиании (4 декабря);

лл. 561—577 об. — Мучение святой великомученицы Улиании, иже в Никомидии (21 декабря);

лл. 578—596 об. — Жизнь и хожение преподобныя Евсевия, нарекшися именем Ксении, сии рече странныя (24 января);

лл. 596 об.—598 об. — Слово о преподобной Феоктистии, иже от Олесвы;

лл. 598 об.—599 об. — Слово о жене постнице;

лл. 599 об.—600 об. — Слово о святом Серапионе, како спасе блудницу;

лл. 600 об.—601 об. — Слово о старце, яже спасоста блудницу учением;

лл. 601 об.—605 — Слово о триех женах, обретеных в горе, о них же сказа епископ Павел Моновасийский видев;

лл. 605—606 об. — От Египетского патерика о некоей девице;

лл. 606 об.—608 об. — От Лавсаика повести различным;

лл. 608 об.—609 — О некоем черноризце и о жене;

лл. 609—612 — О некоем чернецы и откроковицы;

лл. 612—615 — О купцы и о жене его, и о разбойнице;

лл. 615—616 об. — Повесть ина о некоем князи и о отроковицы;

лл. 616—619 — Повесть о мучении святыя девы некия, мучившейся в Александрии;

лл. 619—621 об. — Об отроковицы, посеченой от свекра ея, понеже не остави его блудити с нею;

лл. 622—625 об. — Повесть зело страшна о некоем юноши, облеченном во иноческий образ и паки поверже;

лл. 626—655 — Житие и жизнь преподобныя матери нашея Марии Египетской. Списано Софронием патриархом Иеррусалимским (1 апреля);

лл. 655 об.—656 об. — Слово о преподобней Мастридии девицы, яже избоде сама очи свои Христа ради;

лл. 655 об.—656 об. — Слово от патерика, яко не добро даяти чернецу своему роду потребных огнь бо есть;

лл. 658. — От старчества вопрос;

лл. 658—659 — О некоей черноризицы послушанием бога молитва сотвори;

лл. 659—667 об. — О инокине, обретеной в пустыне Ierданьстей;

лл. 667 об.—672 об. — О другой инокии, обретеной в пустыне;

лл. 672 об.—677 об. — О жене, обретеной в острове с сыном ея;

лл. 678—707 об. — Житие и жизнь преподобныя матери нашея Евпраксии, иже явися в царство благочестиваго царя Феодосия греческого;

лл. 707 об. — 742 об. — Житие и подвизи святыя многострадальная преподобномученицы Христовы Февронии (25 июня);

лл. 742 об. — О патерика. Нач.: „Брат вопроси старца Аматоя. . .“;

лл. 743—744 — От правил. Нач.: „Много убо и различна требуем разсужения. . .“;

лл. 744—745 об. — От старчества. Нач.: „Брат вопросы Аввы Силуяна“;

лл. 745 об. — 746 об. — От старчества о правиле. Нач.: „Брат некии подвижник, творе правило свое. .“;

лл. 746 об. — 747 — О иноцех, иже оставиша имения и сродникы своя;

лл. 747—747 об. — Слово святого Иоанна Златоуста о пользе душевной;

лл. 747 об. — 748 — От жития святых отець. Нач.: „И поведа нам отець Мина. . .“;

лл. 748—748 об. — От патерика Слово душеполезно. Нач.: „Брат вопроси старца. . .“;

лл. 749—780 — В неделю мясопустную Слово Паладия мниха о втором пришествии и о Страшном суде, и о будущей муце, и о умилении души;

лл. 780—783 — Слово о прихожении брата к брату в келию.

Водяные знаки: 1) лл. 1—7 — „кувшин“ с литерами „AI“ — Гераклитов, № 602 — 1626; 2) лл. 14, 21—25, 75, 89, 133, 146, 161, 180—187 и др. — литеры „МС“ с виноградом над ними — подобные, Гераклитов, № 1 — 1606 г. (однако в рукописи литеры двулинейные и расположены на параллельно понтюзо, как у А. А. Гераклитова, а между ними); 3) лл. 315, 334, 337, 340, и другие — литеры „СН“ с короной и виноградом — подобные, Гераклитов, № 36 — 1606 г.; 4) лл. 332, 356 и др. — литеры „СН“ на постаменте — Гераклитов, № 36 — 1606 г.; 5) лл. 678—748 — „кувшин“ с литерами „РВ“ и луной чуть выше над перекладиной — Гераклитов, № 650 — 1626 г.

4. ГИМ, собрание Е. В. Барсова, № 1416. Торжественник, конце 30 — начало 40-х годов XVII в. Рукопись в 4-тку, формат 13,5×17 см, на 111+642+111 лл. Переплет — доски, обтянутые коричневой кожей с тиснением в виде двух рамок — растильного орнамента, с медными жуками, представляющи собой небольшие сердечки (4 на передней крыше переплета и 2 уцелевших цилиндрических на задней). Имеются кожанная застежка с медной петлей в виде классицистической человеческой головы, заключенной в неправильные растительные овалы, и узорчатый медный запор на передней крышке переплета. На корешке последнего наклеен кусок белой бумаги с пометкой чернилами: „34 Сборник“ и ярлык с обозначением: „Брс. 1416“. Рукопись писана полууставом разных почерков. На внутренней стороне передней крышки переплета — запись чернилами „№ 49“. На л. 1 защитном проставлен чернильный штамп „Е. БАРСОВ“ и цифра карандашом „1416“. Аналогичные штампы расположены на лл. 41, 132, 134, 154, 234, 296, 299, 307, 323, 324, 334, 339, 345, 351, 353, 360, 365, 373, 380—388, 391, 393, 396, 397, 400, 411, 416, 437, 446, 473, 474, 490, 512, 543, 551, 556, 566, 598, 629 об., 630, 636, 642 об., III об. заднем защитном л. и на внутренней стороне задней крышки переплета. На 1 л. в верхней части приклеена, вырезанная из старопечатной книги полоска бумаги с орнаментом[8]. На III об. защитном л. в начале книги имеется запись чернилами: „Торъжественникъ“ (повторяется три раза) и далее: „книга Ивана Носникова, Михаила Ивановича

---

[8] Каталог изданий. . ., с. 79, № 12

Носникова". На лл. 1—5 внизу на полях имеется запись скорописью почерком, отличным от почерка текста. „Сея чесная книга в Лона Ц[е] ркви пророка Ілии". На л. 249 внизу на полях надпись чернилами скорописью: „Л̄а словъ". На л. 641 об снизу на полях написано скорописью чернилами: „П̄ тетратей". На л. 1 защитном в конце книги — надпись чернилами: „Въ сей книге имеется листовъ числомъ 642 по исчислению тетратей". Пагинация проставлена чернилами крупными цифрами в верхнем правом углу лл. и выполнена в более позднее время по сравнению с текстом самой рукописи. На лл. 67 об., 417, 423, 448, 478, 506, 547 имеются размером с монету круглые чернильные оттиски с обозначением инициалов и фамилией владельца рукописи: „Е. В. Барсов". Лл. 9, 16, 642 об. подклеены у переплета; лл. 122, 194, 431 об., 121, 122 — подклеены поля или их кусочки. Лл. 61 об., 133—133 об., 187 об., 323 об., 399 об., 465 об., целиком не заполнены текстом; лл. 61, 323, 399, 399 об., 462 об. заполнены текстом наполовину. Многие лл. подмочены и закапаны воском. Киноварь используется в заглавиях и для обозначения отдельных параграфов. На л. 1 в заглавии — вязь. Тонкие киноварные инициалы **в** (л. 20 об., л. 62), **м** (л. 34), **д** (л. 78 об.), **п** (87), **н** (106), **б** (195), **о** (л. 234), **є** (240), **м** (268 об.), **ч** (№ 296).

Статейное содержание:

лл. 1—20 об. — Житие святой преподобной мученицы Евдокии (1 марта);

лл. 20 об. — 34 — Мучение святых мечение 40, иже в Севастии мученных (9 марта);

лл. 34—50 об. — Иже во святых отца нашего Василия Великого архиепископа Кесария Каппадскийския. Похвала четыредесяте мучеником;

лл. 50 об. — 61 — Житие святого и праведного Алексея человека божия (17 марта);

лл. 62—78 об. — Иже во святых отца нашего Иоанна архиепископа Константинаграда Златоустаго. Слово на благовещенье Пресвятыя владычицы нашея Богородица и присно девы Марии (25 марта);

лл. 78 об. — 86 об. — Григория архиепископа Новыя Кесария. Слово на благовещенье Пречистыя Богородицы;

лл. 86 об. — 97 — Иже во святых отца нашего Иоанна архиепископа Константина града Златоустаго Слово на благовещенье Пресвятыя Богородица и присно девы Марии;

лл. 97 об. — 106 — Иже во святых отца нашего Иоанна Златоустаго Слово-похвально на благовещенье пресвятыя владычица нашея Богородица и присно девы Марии;

лл. 106—132 об. — Иже во святых отца нашего Иоанна Дамаскина. Слово на благовещенье пресвятыя владычицы нашея Богородица и присно девы Марии. Суть же глаголи буквам греческим; Архангеловы и богородицыны вещания и ответы;

лл. 134—145 об. — Житие вкратце преподобного и богоносного отца нашего Иоанна Лествичника игумена святыя горы Синайския, нареченного Схоластика, во святых поистине. Списано житие сие от Данила инока смиренного Райфскаго (30 марта);

лл. 146—187 — Сказание отчасти и жития, иже во святых отца нашего Ионы митрополита всея Руси (30 марта). [С чудесами и Похвалой. — И. К.];

лл. 188—194 об. — Слово в неделю цветоносную;

лл. 194—233 об. — Преподобного отца нашего Ефрема Сирина Слово о прекрасном Иосифе;

лл. 234—239 об. — Иже во святых отца нашего Иоанна архиепископа Константинаграда Златоустаго Слово о собрании, како собрашася жидове на Христа и глаголаху, что сотворим, яко человек сей многа знамения творит;

лл. 240—249 — Иже во святых отца нашего Иоанна Златоустаго архиепископа Царяграда. Слово о зависти жидовстей, иже в евангелии речено: излезше фарисее и книжницы вон и совет сотвориша на Исуса да его погубят;

лл. 249—263 об. — Блаженного и преподобного отца нашего Ефрема Сирина. Слово о блуднице, помазавшей господа мирром;

лл. 263 об. — 280 об. — Иже во святых отца нашего Иоанна архиепископа Константинаграда Златоустаго. Слово о предании Июды и о Пасце, и о сказании святых тайн, и еже на поминати зла;

лл. 280 об. — 295 об. — Евсевия епископа Самосадского. Слово о сошествии Иоанна Предтечи во ад;

лл. 296—323 — Иже во святых отца нашего Епифания епископа Кипръского. Слово о погребении тела господа нашего Иисуса Христа гробнем по спасеннеи страсти дивне бывшу;

лл. 324—333 об. — Во святую и великую неделю Пахси. Слово, иже во святых отца нашего Иоанна Златоустаго архиепископа Константинаграда;

лл. 334—339 об. — Иже во святых отца нашего Григория архиепископа Антиохийского. Слово во святую и великую неделю Пасхи;

лл. 340—399 — Житие преподобного отца нашего Феодосия Игумена Печерского. Списано Нестером мнихом того же Печерского монастыря на утверждение верным (3 мая);

лл. 400—415 об. — Иже во святых отца нашего Иоанна архиепископа Константинаграда Златоустаго. Слово похвальное святому апостолу и евангелисту Иоанну Богослову (8 мая);

лл. 416—422 об. — Перенесение честных мощей, иже во святых отца нашего Николы архиепископа Миръликийских чудотворца от Мир в Бар град (9 мая);

лл. 422 об. — 465 — Слово Похвально на перенесение честных мощей, иже во святых отца нашего Николы. (С чудесами. — И. К.);

лл. 466—478 об. — Житие и подвизи, и отчасти чудес блаженного Исидора, нарицаемого Твердислова Ростовского чудотворца (14 мая);

лл. 478 об.—489 об. — Житие, иже во святых, отца нашего Исайи епископа Ростовского чудотворца (15 мая);

лл. 489—497 об. — Обретение телеси, иже во святых отца нашего Леонтия епископа Ростовского чудотворца (23 мая);

лл. 497 об.—511 — Житие преподобного отца нашего Никиты Столпника Переславского чудотворца (23 мая);

лл. 512—529 об. — Мучение святого и славного великомученика Георгия Нового, иже в Средце граде болгарском мучившагося (26 мая). [Основная редакция — И. К.];

лл. 530—538 об. — Иже во святых отца нашего Иоанна архиепископа Константинаграда Златоустаго. Слово на благолепное преображение господа бога и спаса нашего Иисуса Христа (6 августа);

лл. 538 об.—550 об. — Святого апостола евангелиста Иоанна Богослова. Слово на Успение пресвятыя владычица нашея Богородица и присно девы Мария (15 августа);

лл. 551—582 — Константина Порфирогенита о Христе царя греческого. Повесть от различных собрана историй о посланем ко Авгарю нерукотворном образе Христа бога нашего, иже есть святый убрус (16 августа);

лл. 582—596 об. — Слово на Сретенье иконы Владимирския пречистыя владычица нашея Богородица и присно демы Мария (26 августа);

лл. 597—629. — Слово похвально преподобному Александру Сверьскому чудотворцу (30 августа);

лл. 630—642. — Повесть о преподобном Александре чудотворце ученце его самовидцы суше. [С чудесами. — И. К.];

Водяные знаки: 1) лл. 1—24, 230 — гербовый щит со львом — Лихачев, № 3549 — 1630 г.; 2) лл. 25—40, 104, 109—132, 244—249, 289—291, 294, 297—324 — Колонны с виноградом — Хивуд[9], № 3505 — 1635 г.; 3) лл. 43, 46 — „кувшин“ с литерами „IC“ — Дианова[10], № 645 — 1629 г.; 4) лл. 51, 56—86, 97—101 — герб с перевязью Гераклитова, № 230 — 1628—1630 гг.; Дианова, № 1058—1059 — 1630—1631 гг.; 5) лл. 87—96, 102 — „герб“ — Гераклитов, № 150 — 1629 г.; 6) лл. 134—153 — „кувшин“ с однолинейными литерами „GB“ — подобный, Гераклитов, № 941—942 — 1631—1637 гг.; 7) лл. 158—187 — „кувшин“ с теми же литерами, которому не удалось найти соответствия; 8) лл. 188 — часть большого герба с лилией — типа, Гираклитов, № 192 — 1646 г.; 9) лл. 197—229 — „кувшин“ двуручный с литерами „PH“ и „AN“, которому не удалось найти соответствия; 10) лл. 269—288, 292 — „кувшин“ с двулинейными литерами „OP“ — подобный, Дианова, № 702 — 1637 г., но в рукописи донышко кувшина несколько шире и под горизонтальной линией, на которой находятся литеры, имеются не вертикальные линии, как в альбоме, а два кружочка; 11) лл. 334—339 — неидентифицированный герб с литерами „VN“; 12) лл. 340, 442—580 — „кувшин“ с литерами „GS“ — Гераклитов, № 680—1636—1637 гг.; 13) лл. 417—438 — змея обвившая крест на домике и литеры „AN“ — Дианова, № 528 — 1631 г.; 14) лл. 591 — до конца — „кувшин“+ большая однолинейная литера „B“ — подобный, Дианова, № 803—1636 г. (в альбоме вместо указанной литеры имеются другие „CM“, отсутствующие в рукописи).

---

[9] E. Heawood. Watermarks. Monumenta charte papyracene. Vol. I. Hilversum, 1950.

[10] Т. В. Дианова, И. Костюхина. Водяные знаки рукописей России XVII в. М., 1980 (далее в тексте — Дианова).

НЕИЗВЕСТНИЯТ БЪЛГАРСКИ КНИЖОВНИК САВА ЗАГОРЕЦ

ДАРИНА КАРАДЖОВА

В процеса на работата над Сводния каталог на българските ръкописи[1] попаднах на фрагмент от лист, който се оказа, че принадлежи на сборник от чудеса Богородични от сбирката на Народната библиотека „Кирил и Методий“ с № 737.[2] Този фрагмент е много ценен, тъй като съдържа запазена цялата бележка на книжовника — неизвестния доскоро български монах Сава от Атон — с подробни сведения за годината (1700) и мястото на изписването на книгата (хилендарската килия „Св. Димитър“). Бележката потвърждава българската принадлежност на ръкописа: монахът Сава се назовава Загорец и изрично пише, че е от областта край Дунав („от Подунавие великие реки глаголемие“).

Хартията на ръкописа е тънка и гладка, с водни знаци 3 луни и корона със звезда и полумесец, чиито очертания не могат ясно да се доловят.[3] Въпреки че филигранът на фрагмента не личи, разстоянията между вержорите и понтюзата са еднакви с тия от листовете с воден знак 3 луни от основната част.

Сборникът е сравнително добре запазен. Състои се от 27 коли с по 8 листа всяка. Липсва първият лист от първата кола, а от последната кола са запазени само 3 листа. Книжното тяло има всичко 209 листа, заедно с новонамерения полулист, с размери 215 × 150 мм, а на текстовото поле 155×100 мм. Поради фрагментарната запазеност на последния лист цялата му дължина и дължината на текстовото поле не могат да се уточнят, но откъм ширина текстовото му поле има същия размер — 100 мм. Полулистът има следи от обрязване, поради което полето се е стеснило. Подобно обрязване по края се забелязва и на лл. 207 и 208, което показва, че 3-те листа първоначално са били изрязани заедно.[4] Липсва оригинална пагинация, но има буквена номерация на колите.

---

[1] Б. Христова, Д. Караджова, А. Икономова. Български ръкописи от XI до XVIII в., запазени в България (Своден каталог). Т. 1. С., 1983, с. 233.

[2] Вж. и Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923, с. 400, където бележката не е поместена. Посочена е у Д. Петканова-Тотева. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII — XVIII в. — Год. СУ, Фак. слав. фил., 62, 1969, № 2, с. 74.

[3] Б. Цонев (цит. съч.) споменава само за корона със звезда и полумесец и отнася ръкописа в XVII в. В него обаче преобладава воден знак три луни. Във филиграноложкия албум на В. Николаев „Водяные знаки на бумаге средневековых документов болгарских книгохранилищ“ (С., 1954), в новия албум на А. Велков и С. Андреев „Водни знаци в османотурските документи (Т. 1. Три луни — под печат), както и в статията на М. Гроздановић-Паіић. Водени знак „Три полумесеца“. — Библиотекар, 20, Београд, 1968, № 5, съответен не открих.

Писмото е среден и по-дребен калиграфски полуустав, образец на т. нар. „средногорско писмо“, с по 20 и 21 реда на страница. Забелязва се честа употреба на средногорско „к“, широко „о“, широко „с“ и широко „е“, в повечето случаи наклонено напред. По-характерните букви като з, ѡ, к, ф, х, начално кръгло „в“, надредно „м“, двата вида титли за съкращение ‒ и ~, кръгла титла над износни букви, надредните знаци за придихания и ударения, както и интерпунктуационните знаци, са изписани по еднакъв начин във фрагмента и основната част. Твърде често се среща очно „о“, изписано в два варианта, за означаване на множествено число: ѻчи (л. 48б) ѻчи (л. 112а), ѻчима (л. 7а), но се среща и ѻрачь (л. 51а); двойно „о“ -ꙏбѣма ѻчима (л. 134а); вариантът на „ук“ ꙋ; употребява се и ѕ, но често не на етимологично място. Характерно за книжовника е изписването на „г“, „ю“, „ъ“ и еднокрачно полукурсивно „т“ с високо издигнати хасти и познатото лигатурно изписване на „амин“.

Изобщо в ръкописа се наблюдават някои особености, характерни за етрополското писмо (напр. буквеното подчинение и съподчинение в графичния ред), а също и характерните черти, които стоят в основата на котленския тип писмо, проявяващо се предимно през средата и втората половина на XVIII в.

Сборникът е подвързан с дъски, обвити в богато орнаментирана, почти запазена кожа. В подвързийното поле на горната и долната кора са втиснати стилизовани кръстове, обградени с розетки, средници в центъра и ъгълници по края. Самото поле е обградено с бордюр, в орнамента на който участвуват плетеница, звезди и кръстчета.

Цветът на черното и червеното мастило в текста и в украсата на основната част е еднакъв с този на фрагмента. Ръкописът изобилствува с изящно орнаментирани инициали от растително-геометричен тип и инициали с антропоморфни елементи, изпълнени с червено мастило, а на места — с червено и зелено. Върху фрагментарно запазения лист се вижда и част от орнамента на инициал, изпълнен в същия стил и цвят, както при основната част. Често в долното поле или отстрани опашките на буквите „р“, „ц“, „щ“, „оу“, „к“ завършват с растителни украшения с цвета на мастилото в текста, а в страничните полета са поместени маргинални орнаменти, също от растителен тип. Заглавията на чудесата са с червенослов, еднакъв по цвят с този на инициалите. Като се съди по това, както и по еднаквия стил на украса на посочените по-горе букви от текста и на инициалите, може да се допусне, че книжовникът Сава Загорец е бил същевременно и орнаментатор на ръкописа.

Сборникът започва с предговор (лл. 1а—5а, без началото), след който са поместени 70 чудеса на Богородица. Последното чудо е означено като 69-то. Грешката в номерирането идва от повторението на № 21. В края на л. 207 б е поместено нравоучение, започващо направо след 70-то чудо: Прїдете оубо братїе и ѡ҃цы слышещии и чътоущии сїꙗ. Прїидѣте да плачиⷨ безаконїи нашиⷯ. плачиⷨ временнѣ да не ридаеⷨ вечнѣ бе̓ оуⷮсѣха. не нерадиⷨ о сп҃сенїе нашеⷨ. нбо съмрьть прїидеть и въсхитиⷮ наⷭ ꙗко ѕвѣрь неоукро-

---

[4] По време на описването на ръкописа Б. Цонев погрешно е пагинирал л. 207 като 111 поред, въпреки че отдолу има буквено означение на колата — к҃з [27].

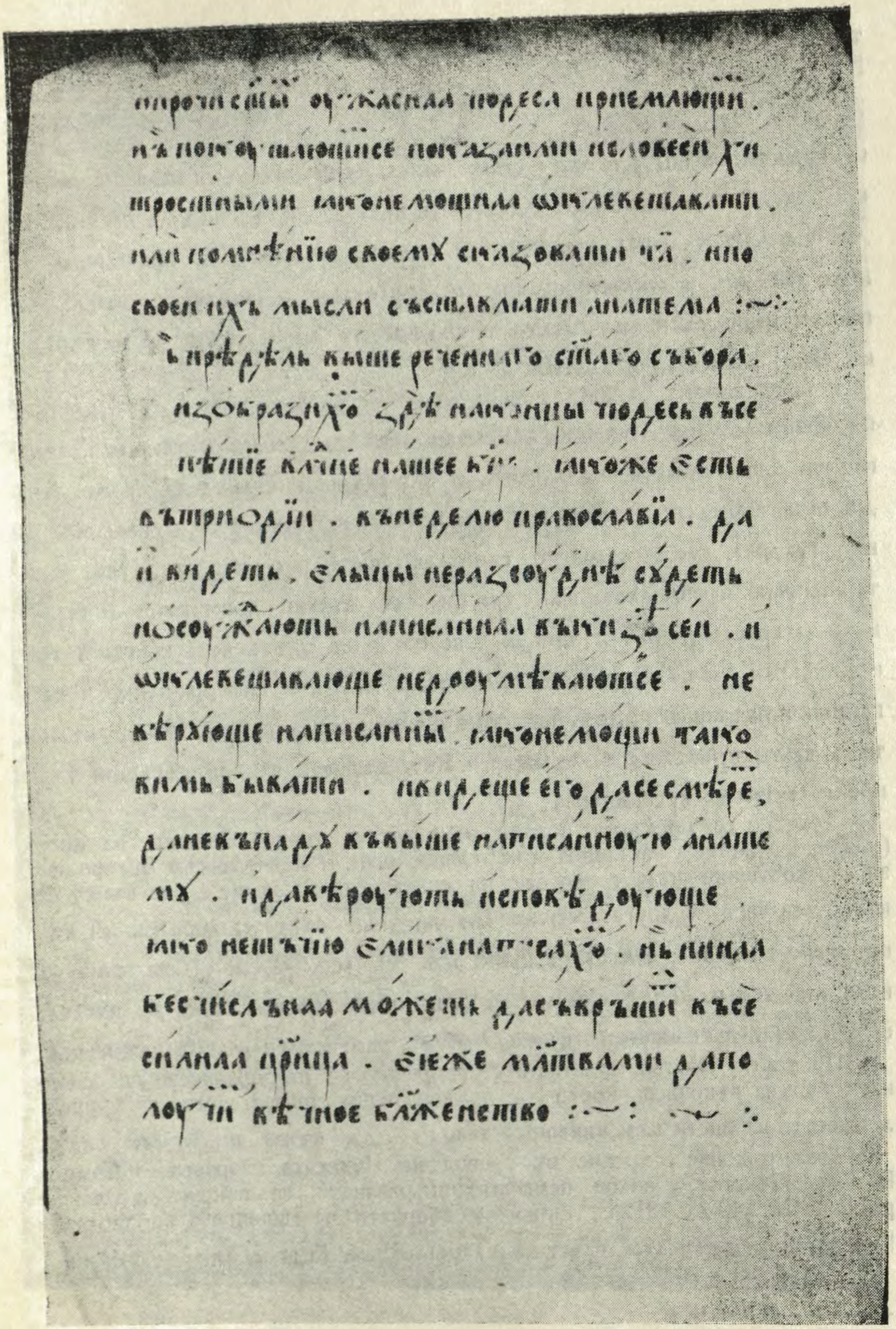

ипрочи свтыи оужаснаа чюдеса приемлющии .
и поноушающиисе показанами человеки хи
тростиными іако немощнаа ѿвлекешаками .
или помышленїю своемх сказовании чка . ино
своеи их мысли съвещавааии анатема :~:
Ѿ прѣдѣлъ выше реченнаго стаго събора ,
изобразихо здѣ плачевнии тодесь въсе
пѣтїе клище нашее вѣ . іакоже есть
въ триодїи . въ неделю православїа . да
и видеть . елицы неразоумнѣ схдеть
посоуждають написаннаа въ книзѣ сеи . и
ѿвлекешаклюще недоумѣваютсе . не
вѣрующе написанны . іако немощни таково
виль выкати . видеще его да се смѣре ,
да не въпадх въ выше написанною анате
мх . и да вѣроують непоколѣдоующе .
іако нештвїю ѥлици анатемасахо . нъ ниа
бессмысленаа можешь далеко врешии въсе
сиана црица . ѥже матками дапо
лоучи въ ... ное блженство :~: :~:

НБКМ № 737, л. 208а

тимыи· да не чътиⷨ тъчїю книги и слоушаеⷨ бисерїи бжⷭ҇тъвны оученїиⷯ. . . Краят липсва, тъй като листът не се е запазил. Предпоследният л. 208а съдържа част от правилото на седмия вселенски събор, с което се анатемосват всякакви промени в житията на светиите при преписването им: Сь прѣдѣль выше речен'наго ст҃аго събора, изобразихоⷨ здѣ наконцы чюдесь въсепѣтїе влⷣчце нашее бц҃е. ꙗкоже есть въ триодїи. Въ неделю православїа· да и видеть, елыцы неразсоуд'нѣ сȣдеть и осоужⷣають написан'наа въ кизѣ (sic) сеи. и ѡклевещавающе недооумѣвают' се. невѣрȣюще написанныⷨ, ꙗко не мощи таковимь бывати. и видеще его да се смѣрⷮе, да не въпадȣ въ выше написан'ноую анатемȣ. . .

На следващия л. 208б е поместено послесловие, което не открих в посочените по-долу ръкописи: Ѡбычаи есть дидаскалоⷨ и творцомь, егда нѣкоую книгȣ сложеть. възлагають ю бл҃городныⷨ кнеземь и велъможеⷨ. ꙗко да ихь величъствоⷨ книга та прославит'се и пронесет се похвалꙗема по̊ въсеⷯ градовоⷯ. еже мнѣ минит'се тъщеславїе быти и соуета. аз'же твои непотребны рабь. прѣпрославлıеннаа дв҃о бц҃е. съ въсакиⷨ благоговѣнїеⷨ и страхоⷨ же и смѣренїеⷨ приношȣ и афїерȣю тебе сию дш҃е сп҃сител'ноую книгȣ. и тебе ю възлагаю. ты бо еси въ истин'нȣ истинн'аа влⷣчца и гⷭ҇пожда наша, и въсеⷯ грешниⷯ прибѣжище. и сп҃сенїе извѣстное. и соущиⷨ въ недȣгаⷯ разлиⷯчны, дш҃е же и тѣла врачъ прилеж'ны и без'мъзⷣныи. Въсеⷯ вѣр'но к тебе прибѣгающиⷯ тоуне и бл҃го оутроб'но врачȣющыи. . .

Текстът се прекъсва поради откъснатата горна половина на листа (новонамереният) и завършва със славословие и молитва към Богородица за снизхождение към греховете на книжовника, а краят е бил върху откъснатата част от другата страна. моеⷮ инеднииⷨ грѣхоⷨ съмрънымь. еи въсе непорочнаа мт҃и, въсе млⷭ҇тиваго цр҃емь цр҃а х҃а. милосръдȣи о мнѣ непотреб'номь рабе своемь. и испълни мое сїе дш҃е сп҃сное прошенїе. ꙗко да избавль се ѿ безконъчнаго моученїа вѣч'ныⷯ моукь. въспѣваю и слав'лю бл҃жен'нȣю. . .

По стил и смисъл молитвата се свързва със съдържанието на основната част на ръкописа, което е и допълнително доказателство за принадлежността на листа към книжното тяло: . . . да ктомȣ не ѡгорчоу влⷣкȣ.

Този ръкопис е препис от превод на Чудесата, направен от Самуил Бакачич.[5] Текстът, с някои незначителни различия, се покрива с този на ръкопис № 740 от 1812 г., също от сбирката на Народната библиотека: Книга именȣемаѧ чȣдеса пр҃ѣстыѧ влⷣчцы нашеѧ Бⷣцы и прⷭ҇но дв҃ы Мр҃іи. ѿ

---

[5] За книжовника Самуил Бакачич вж. Б. Ст. Ангелов. Из историята на руско-българските литературни връзки. С., 1972, 136—144; Д. Петканова-Тотева. Цит. съч.

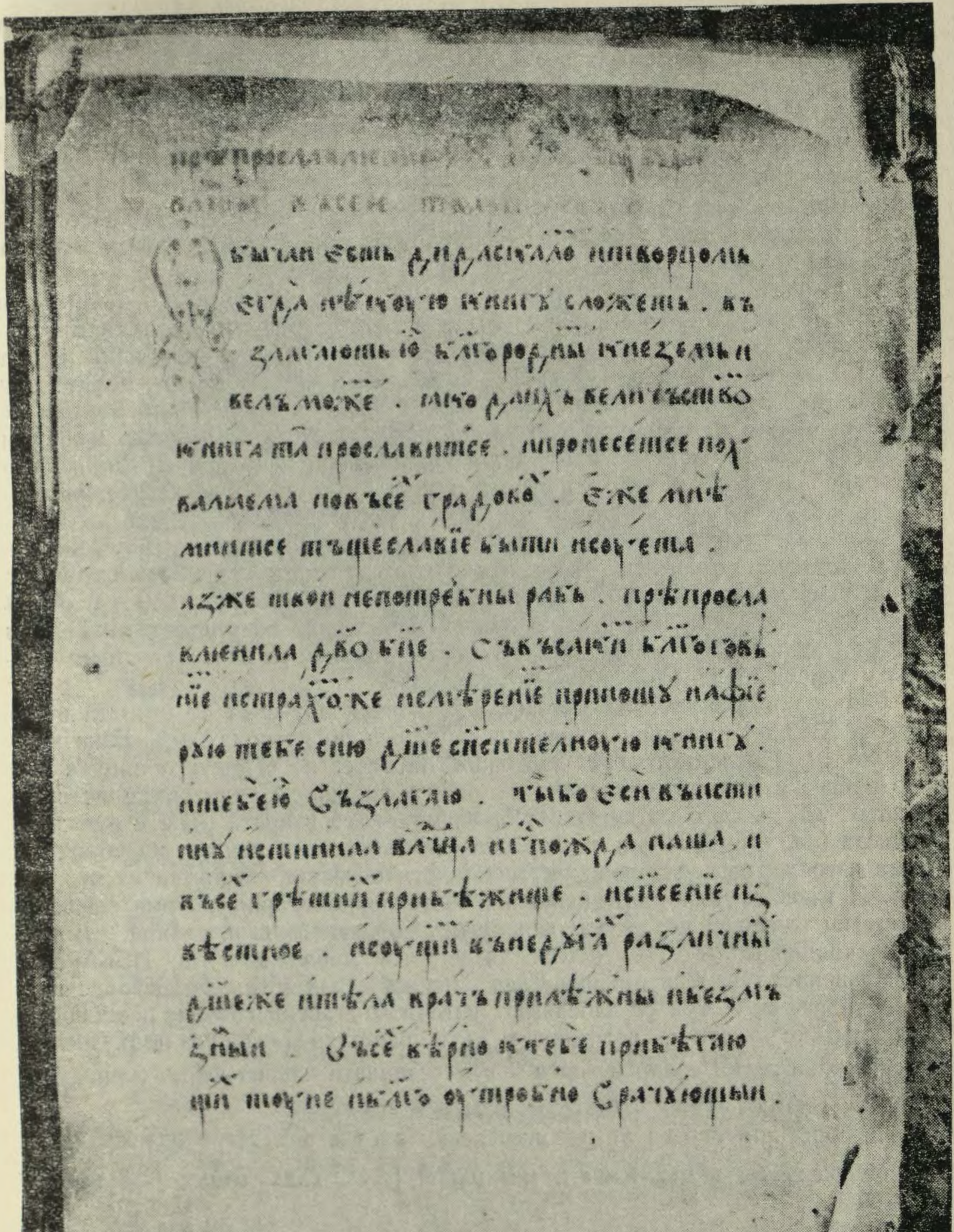

НБКМ № 737, л. 208б

греческагѡ ꙗзыка на славенскїи преведеннаѧ во общꙋю ползꙋ. смиреннимъ іеромонахоⷨ Самꙋиломъ Бакачичемъ, во ст҃ой Аѳонской горѣ.

По превода на Бакачич е и второто чудо в НБКМ 1133:[6] Чꙋдо вторѡе, ѡ єдиноⷤ женѣ коѧ мертваѧ бѧше. и мл̂иць живь доеши, и пакь сл̂е една годына сѣтне, станала бѧш҆· Този фрагмент е от края на XVIII в. и е изписан с почерка на Софроний Врачански. В сравнение с НБКМ 737 текстът тук е предаден по-свободно. Личат новобългарски езикови черти и източнобългарски говорни особености.

Направих сравнение и с ръкописите НБКМ 738 и 1132.[7] Първият е доста пълен (187 лл.) — съдържа част от предговора, 70 чудеса Богородични, правилото от седмия вселенски събор и избрани сентенции. Краят липсва. Вторият ръкопис (40 лл.) съдържа само някои чудеса, целите или отделни части от тях: 24—26, 31—38, 46—49 и докрая също откъси от различни чудеса. Прави впечатление, че последните две книги са изписани от една и съща ръка: текстът, надредните знаци и интерпунктуацията са съвършено еднакви. От друга страна, и двата ръкописа, с незначителни стилови отклонения, се покриват с текста на разглеждания сборник.

Друг един сборник от 1775 г.,[8] наред с разкази, слова и поучения от патерика, разкази от стария завет и откъс от съчинението „Пчела“, съдържа, с някои липси, и чудеса Богородични — 1 до 38 (лл. 114а—189б) и от 39 до 77 (лл. 1а—50б). Книгата по всяка вероятност е изписана от Теофан Рилски и е препис по превода на Бакачич. С някои стилови различия съвпада с текста на НБКМ 737.

Още един ръкописен сборник от слова и поучения от втората половина на XVIII в.[9] съдържа Богородични чудеса по превода на С. Бакачич — от 1 до 10. Последното е с липсващи листове, но е доста обширно, тъй като в него е вмъкнато житието на Йоан Дамаскин. Самият ръкопис е изписан от две ръце с котленски тип писмо, като втората ръка е вмъкнала чудесата (лл. 71а—104б) и е направила допълненията в края на сборника. Личат източнобългарски говорни особености в частта, изписана от втората ръка. И първата част е възникнала в Източна България, но има следи от малоруско влияние, по всяка вероятност от използувания извод.[10] В текстово отношение десетте чудеса твърде се доближават до НБКМ 737.

Правописът на книжовника Сава Загорец е издържан ресавски, с правилно ударение. И тук се забелязват източнобългарски говорни особености. Така напр. „е“ често се редуцира в „и“: ѻчивидно, оутишила и пр. Срещат се и новобългарски езикови черти — задпоставната членна форма (книга та), турцизми (афїерꙋю тебе) и пр.

На обратната страна на новонамерения лист е поместена бележката на книжовника: ... и недостоинаго и мъншаг[о] [.....] Сава монахь. Загоръць

---

[6] М. Стоянов, Х. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3. С., 1964, 463—464.

[7] Б. Цонев. Цит. съч., с. 401; М. Стоянов и Х. Кодов. Цит. съч., 462—463.

[8] Сигн. НБКМ 741, вж. Б. Цонев. Цит. съч., 401—406. Подробно за ръкописа вж. и у Б. Ст. Ангелов. Съвременници на Паисий, кн. 2. С., 1964, 119—121.

[9] Сигн. НБКМ 1057, вж. М. Стоянов и Х. Кодов. Цит. съч., 323—327.

[10] Според Б. Ст. Ангелов целият ръкопис е изписан от Софроний Врачански — Из ръкописната сбирка на Народната библиотека „Кирил и Методий“ (Неизвестни ръкописи на Софроний Врачански, Спиридон Рилски и български препис на историята на Йован Раич). — Изв. НБКМ, т. 5 (11). С., 1965, 18—19,

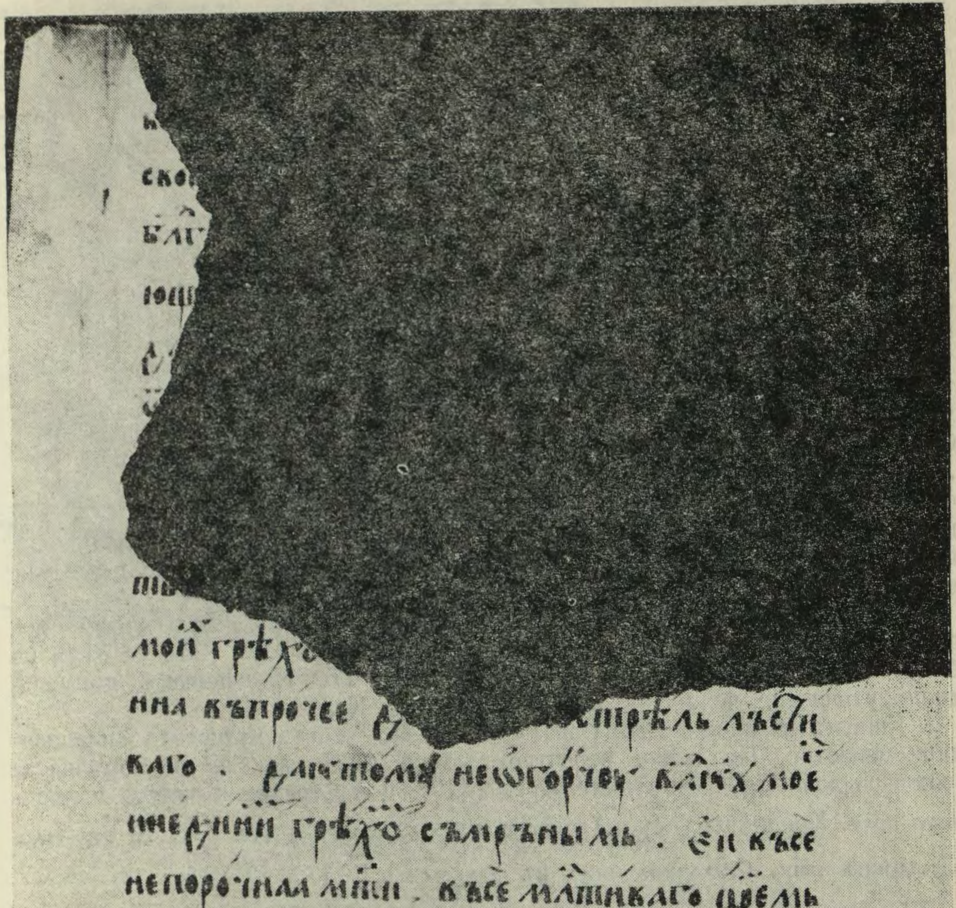

н

свої

бла

юці

д

ш

мои грѣхо

ніа въпрочее д ...тпрѣль лѣсти

каго . да не помяну неѡгорчеви влчх мое

иже дыниии грѣхо съмрьныимь . єи въсе

непорочнаа мт҃и . въсе млстиваго цреμь

цр҃а х҃а . милосрь дхи ѡмнѣ непотре

бномь рабѣ своемь . и испльни мое

сїе д҃ше спсное прошенїе . яко да изба

въсе ѡбезконѣчнаго моученїа вѣчныи

моукь . въспѣваю и славлю блаженїю

НБКМ № 737, л. 209 а (новонамереният фрагмент) ѿ Подоунавїе великїе рѣки г҃лемїе. емѹже ѿⷭѹтво гробь землıа же м҃ти. съписа се Въ лⷮѣ ѿ сътворенїе свѣта. ҂зс҃и. а ѿ рожⷣства х҃ва. ҂аѱ҃. върѹце лⷮѣ. а҃ Крⷢѹ сл҃и. В҃і. а лѹ҃ и҃. Въ с҃ты гор҃и Аѳон'ско̏. при Кареи оу Хиландар'ска келїа при Сѷмеѡⷩ монаⷯ келїа сїи е҃ С҃ты Димитрїе. мⷭца априлїа. л҃. д҃нь. в҃ъ. з҃. чⷭа. д҃не списа се :~:. Началото е в липсващата половина.

Посочената килия „Св. Димитър" сега не съществува. За нея не се споменава нищо в книгата на Богданович, Джурич и Медакович за Хилендар.[11] Не е спомената и в студията на Д. Медакович „Манастир Хиландар у XVIII веку"[12], не се откриват и данни за книжовника в каталога на хилендарските ръкописи.[13] Обаче в студията на С. Ненадович „Архитектура Хиландара"[14] в главата за намиращите се извън манастира църкви, скитове и параклиси са поместени и някои данни за църквица с име „Св. Димитър". Нейното изображение се намира върху една медна гравюра, изработена в Москва през 1757 г. и предназначена за Хилендарския манастир: „На бакрорезу манастира Хиландара из 1757 године у легенди под бр. 8 обележена је црква Св. Димитриjа изван манастира, на једном брду. Цртеж приказује кућу са приземљем и спратом; свакако да је то била мања црква на неком манастирском имању, са јжне стране манастира, али се о њој данас ништа не зна."[15]

Напълно е възможно това да е споменатата от Сава Загорец килия, за която досега имаше данни само от медната гравюра. Като се съди по бележката, килията е съществувала и преди 1700 г., с ценното допълнително уточнение, че е била на територията на Карея.

Книгата на книжовника Сава сравнително рано е напуснала Хилендарския манастир. По всяка вероятност тя е била написана по поръчка за някоя църква или частно лице. През 1720 г. поп Страхин я намира в църквата на с. Хмелщица (неуст.): ѡбретїохь сию книгѹ ѹ с҃та [......] въ селѡ Хмелщица попъ Страхинıа писа въ леⷮо ҂з҃с҃к҃и [=1720 г.].

На лл. 2б—3а, върху горното и долното поле и отстрани е поместена следната приписка от 1742 г.: Сїıа кн[ига] гⷧ҃ами чѹдеса преⷭтїе б҃ци оу храмъ с҃тїиⷯ безплътниⷯ ар'хагг҃ль Михаиль и Гаврїиль в лето гⷭ҃не ҂аѱ҃м҃в при попа Їѡва̏ и попа Павла ...

В полето, отдолу, където вероятно е било написано името на селото листът е изрязан.

Други приписки: л. 43б, в долното поле: εγω ο γηωργη τον εγραψα; л. 63б, също в долното поле: азъ писахъ Перванъ; л. 179а, отгоре: Сиа

---

[11] Д. Богдановић, В. Ђурић и Д. Медаковић. Хиландар. Београд, 1978.

[12] Хиландарски зборник. Т. 3. Београд, 1974, 7—72.

[13] Д. Богдановић. Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Београда. 1978.

[14] Вж. в посочения том на Хиландарски зборник 85—196.

[15] Пак там, с. 190.

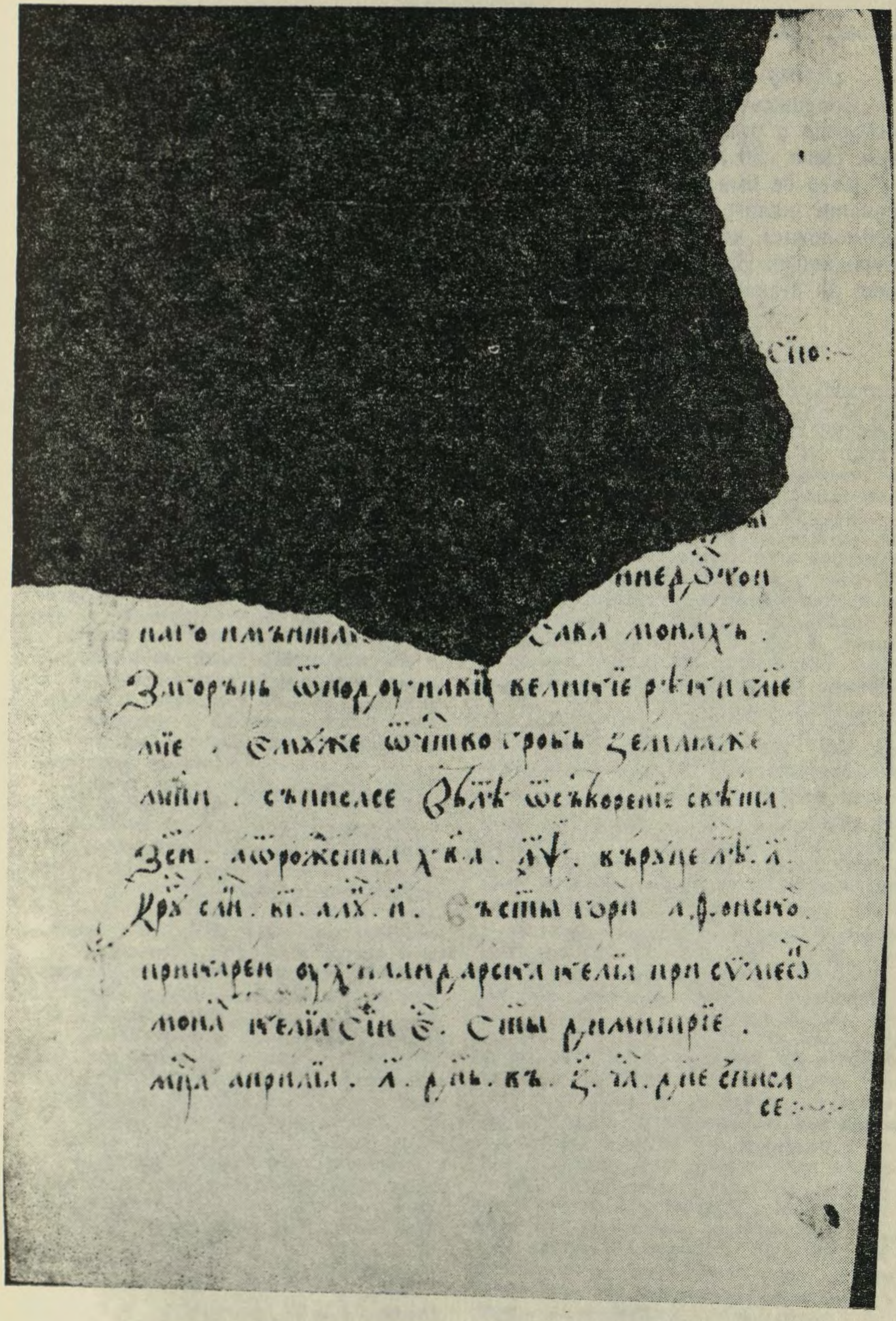

сно:–

инед оупон

наго имъниталь … сака монахь.

Згоръль ѿ подоулакїи величїе рекы и сие

мїе. емьже ѿ чтко гробь земле же

мнии. съписесе Звлъ ѿ съкоренїе свѣта

Зен. мѡрожества хѫл. зѱ. връще лѣ. л.

крѫ сли. кі. алх. н. съ стмы гори аѳонско.

преселен оу хиландарска келїа при сꙋмеѡ

мона келїа сн е. стмы дмитрїе.

мца априлїа. л. днь. въ. ζ. чл. дне списа

се :~

НБКМ № 737, л. 209б (новонамереният фрагмент) за нас, братє, чти ѡчє попє Їѡванє. за трьпєнїє браскоє нашє рєчї тїа за нас…; върху задната кора: Да сє зна како пи҆́са Хри̏сто.

Сборникът е постъпил в НБКМ преди 1923 г. Върху малкото листче, поставено в ръкописа, Б. Цонев е отбелязал: „Доставил от Самоков Ст. Георгиев. Цена 30 л.“.

Като се има пред вид добрата школовка на книжовника — издържан правопис, калиграфски почерк, изящна украса — можем със сигурност да предположим, че от неизвестния досега Сава Загорец са били създадени и други книги. Напълно е възможно част от тях да са се запазили и в бъдеще да станат научно достояние.

ПРЕГЛЕД

ИЗ ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ТРЕТИЯ ЛЕТЕН КОЛОКВИУМ ПО СТАРОБЪЛГАРИСТИКА

От 5 до 15 август 1982 г. в София се проведе Третият летен колоквиум по старобългаристика с участието на учени от Австрия, Белгия, България, ФРГ, Полша, Румъния, СССР, САЩ, Унгария, Холандия, Чехословакия, Югославия, Япония и др. Според установената традиция, тематиката по време на колоквиума бе свободна, което позволи на участниците да се спрат на различни проблеми от езиковедски, историко-литературен и палеографски характер, отразяващи последните им научни изследвания. В настоящата информация ще бъдат отбелязани докладите предимно с литературоведска и текстологическа насоченост, като ще бъде обърнато внимание и на някои други теми, които имат отношение към старобългарския литературен процес.

Деловата работа на колоквиума бе открита с доклада на чл.-кор. Д. Иванова-Мирчева „Старобългарски и черковнославянски", в който бе разгледан въпросът за разграничаването на двете понятия. Според Д. Мирчева старобългарският език е езикът на класическите паметници от IX—X в., който отразява езика на българската народност, а черковнославянският — една от руските редакции на старобългарския език, езика на корпуса от канонични старопечатни книги, който се използува в източноправославния славянски свят. Възникнал с оглед нуждите на книгопечатането, черковнославянският език е завършена, затворена система, която не подлежи на развитие. Това е език консервативен, със сакрална функция, докато старобългарският език непрекъснато се променя и неговите промени са засвидетелствувани в ръкописната традиция. В доклада се обръща внимание и на влиянието на старобългарския и среднобългарския език при оформянето на черковнославянския, както и на някои фонетични, графични и синтактични разлики между старобългарския и черковнославянския.

На подобна проблематика бе посветен и докладът на проф. Г. Хабургаев (Москва) „Старославянски — старобългарски — черковнославянски", където бе разгледана фонетичната система на старобългарските паметници с оглед на фонетиката на старославянския език. Докладчикът наблегна, че не бива да се отъждествява идеалната конструктивна система на старобългарския език с говоримия език в България в края на IX в. Според него отделните преписвачи са се стремели да следват Кирило-Методиевата правописна традиция, но са допускали отклонения под влияние на говоримия език. Основно място в доклада бе отделено на отношението между идеален език и език на запазените текстове.

Проф. И. Тот (Сегед) в доклада си „Въпроси на възникването на руската редакция на старобългарския език" разгледа някои особености на употребата на ѧ, ѩ, ѫ, ѭ, ѧ, ѩ, ꙋ, 8 в староруските паметници. Въз основа на тези наблюдения той направи опит за класификация на староруските ръкописи, които, според него, в зависимост от употребата на юсовете могат да се разделят на четири основни групи.

На някои сведения, свързани с моравската история, се спря проф. д-р И. Боба (Вашингтон) в доклада си „Abodriti — Praedenecenti или marvani praedones?". Чрез анализ на ръкописите Annales regini francorum той доказва, че бележката за praedenecenti от годините 822 и 827 се отнася до marvani, а не за abodriti. Докладчикът отбеляза, че формата praedenecenti се среща в ръкописните във форма siglum; praedenecenti и p. Denegenti и такова съкращение не може да бъде етническо или политическо название, а съкращение от латинското съществително, образувано от причастието praedecentes. Тъй като латинският термин е прозвище, опиращо се на глаголите praedo и neco, според проф. Боба, той определя войнствения характер на морваните — моравяните.

Въз основа на проучвания, посветени на Жеравненския триод, М. Момина (Ленинград) разгледа развитието на Триода в славянските литератури, като направи класификация на триодните редакции. Бе отделено по-специално внимание на следните откъси от триоден текст: от Библиотеката на Академията на науките на СССР в Ленинград № 4.5.14 — 4 л.; 24.4.10 — 1 л.; 4.5.14 а — 2 л.; от Публичната библиотека в Ленинград № Пог. 50 — 2 л.; Пог. 53 — 3 л.; или общо 14 листа. Към тях се отнасят и 4 листа от Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София, № 574, които не са пряко използувани в доклада. Въз основа на палеографски, кодикологически и текстологически данни М. Момина отнесе разгледаните откъси към един и същи ръкопис, намерен в Жеравна, и определи произхода му от Източна България с оглед на езиковите особености на текста.

Докладът на н. с. А. Алексеев (Ленинград) „За гръцката основа на славянските библейски преводи“ бе посветен на уточняването редакциите на определени гръцки библейски текстове с оглед на старобългарската канонична литература. По отношение на превода на Новия завет докладчикът доказа, че т. нар. от Й. Вайс „западни четения“ трябва да се определят като „кесарийски“ и са характерна особеност на гръцкото евангелие—апракос. Наличието им в славянския евангелски текст, според него, се дължи на първоначалния превод на Евангелието-апракос, чийто текст по-късно без съществени изменения е бил включен в Четвероевангелието. От старозаветните текстове предмет на изследване в доклада бяха книгите „Царства“ и „Рут“. Използувайки материал от кумранските еврейски и гръцки текстове, А. Алексеев изказа предположение, че Лукиановата редакция трябва да се отъждествява с определената през 1923 г. от А. Ралс редакция R, а не с тази от гръцките курсивни преписи BOC_2E_2, от която много малко зависят славянските преводи.

Проф. д-р Х. Ханик (Трир) се спря на необходимостта от разглеждане не само на цитатите, но и на намеците за библейски епизоди с оглед на значението им за възприемането на старобългарските произведения („Библейският език на Синайския служебник“). Той разгледа използуването на библейската лексика в химнографията при теми, близки до Библията, но неповтарящи библейския текст, като отбеляза, че в случая трябва да се има пред вид библейската култура на средновековния човек. Докладчикът обърна внимание на факта, че библейските преводи са били направени преди създаването на литургически сборници и без съмнение са оказали влияние върху тях. Като основа за направените наблюдения бяха използувани библейските цитати и реминисценции в Синайския служебник и някои други литургически паметници.

Н. с. Е. Коцева в доклада си „Акатистът в Томичовия псалтир“ направи опит да определи датата на санкциониране на атонските преводи в Търново въз основа на сравнителен анализ на материал от Лондонското евангелие и Томичовия псалтир. Тя се спря на някои правописни особености, характерни за Търновската книжовна школа, като отбеляза някои разлики между правописа на разглежданите паметници и Евтимиевата редакция. При езиковата характеристика бе използуван и Ряповият сборник (ръкопис № 80 от Библиотеката на БАН в София).

Д-р И. Феринц (Сегед) анализира „Слово за Рождество“, „Слово за Преображение“ и „Слово за Възнесение“ с оглед на средновековната хомилетична традиция в доклада си „За ораторското майсторство на Йоан Екзарх“.

Преглед на проблематиката и на състоянието на изследванията във връзка със съставянето на картотека на библейските цитати в славянските литератури направи д-р А. Наумов (Краков) в доклада си „За тъй наречената „функционална част“ на библейската картотека“. Той отбеляза, че функционалната част трябва да съдържа цялата информация за типичната употреба на библейските елементи, които в определен смисъл са обособени от богослужебната практика; в окончателния си вид библейската картотека ще бъде организирана по низходящ принцип — от най-дългия откъс до най-краткия, и ще се посочат различните видове сегментационно деление на четенията, употребявани в ръкописната традиция. По-специално внимание бе отделено на Часослова и Архиерейския чиновник, които според докладчика са най-простите показатели за богослужебните и текстологическите промени.

В доклада „Хазарската мисия на Константин-Кирил Философ“ доц. Ив. Добрев разгледа въпросите за времето на юдеизирането на хазарския хаган и за историческата достоверност на сведенията за съпровождащите го събития в Пространното и Краткото житие на Константин-Кирил. Въз основа на сравнителен анализ на пасажи от съчиненията на Ал Кузари, Ал Бекри, Яху де Халеди, от Кембриджския аноним и двете жития, както и съобразно с конкретната историческа обстановка, докладчикът доказва, че юдеизирането на хазарския хаган е станало след неуспешната мисия на Константин-Кирил Философ през 861 г. По време на тази мисия се е състоял диспутът между представителите на трите монотеистични религии, организиран от решения да се откаже от езичеството хаган. Обърнато бе внимание на факта, че Константин-Кирил присъствувал на диспута не в качеството си на държавен, а само на черковен пратеник, което до голяма степен предопределило неуспеха на мисията му. Въз основа на проучения материал Ив. Добрев изказва мнение, че най-точни сведения за диспута дават двете жития на Константин-Кирил и Кембриджският аноним, като същевременно уточни сведението от Краткото житие за името на хагана. Според него тук е налице грешка на преписвача, резултат от метатеза (хаганъ хазари — хаганъ захари), станала поради неразбиране на малко известната дума.

Докладът на проф. д-р Д. Петканова-Тотева „Значението на числата в Пространното житие на Кирил“ бе построен върху някои общи положения за ролята на християнската символика в старобългарската литература. Подчертано бе, че числата в агиографията обикновено имат определена идейно-философска функция, а не са израз на документалност. Авторката отбеляза, че старобългарските писатели са познавали и използували християнската символика на числата, характерна за византийската литературна традиция. Тя разгледа употребата и значението на числата 1, 3, 5, 7, 14, 24, 33, 40, 42, 50, 200, 900 в Пространното житие на Кирил, като заяви, че единственото число, неподлежащо на съмнение, е числото 42 — възрастта, на която Константин-Кирил завършва житейския си път. По-специално място бе отделено на числата 3 и 7 във връзка с тяхното значение в християнската символика и използването им в този смисъл при характеристиката на светеца. Сравнявайки сведенията и от други агиографски произведения, свързани с името на Кирил, Д. Петканова обобщава, че в повечето случаи числата се използват като устойчив езиков трафарет с идейно-философско значение, но понякога могат да бъдат носители и на конкретна историческа информация. Поради това те винаги трябва да бъдат подлагани на критичен анализ.

Н. с. А. Турилов (Москва) в доклада си „Откъси от Пространното житие на Константин-Кирил Философ в руски препис от XIII в.“ изнесе данни за най-ранния засега известен препис на част от тази старобългарска творба. Двата откъса, поместени в сборник Q. I п. 18 от сбирката на Ф. А. Толстой (Държ. публична библиотека в Ленинград), съдържат част от диспута с хазарите и тълкуването на надписа на Соломоновата чаша. Докладчикът се спря на някои езикови проблеми и грешки, които говорят за глаголическия първообраз на текста.

Докладът на проф. д-р У. Федер (Неймехен) „Старобългарската гномологическа и ератопокритическа литература“ бе посветен на възникването и разпространението на два типа сборници в старобългарския период. Първият тип води своето начало от т. нар. Симеонов изборник (1076) и се представя от следните ръкописи: № 1034 от Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София, препис от XIV в., № Воскр. 110 от Държавния исторически музей в Москва, препис от XVI в., № Пог. 1032, препис от XV в. от Публичната библиотека в Ленинград, № П119 (Мелецки сборник), препис от XVI в., от Централната библиотека на Академията на науките в Киев и др. Сравнявайки статиите от Мелецкия сборник с тези от другите ръкописи, докладчикът доказа, че този тип сборници с назидателно съдържание имат за прототип сборник, съставен през X в. в България въз основа на преведени вече гръцки текстове, като при редактирането им не се е държало на гръцкия първообраз. Вторият тип сборници, представени от ръкописи № F. p. I. 39 и F. p. I. 18 (и двата от XII в.) от Публичната библиотека в Ленинград и др., съдържат въпроси и отговори от библейско-исторически, богословски, морален и др. характер, чиито първоизточници не са идентифицирани. Федер предполага, че прототипът на този вид сборници също е съставен през X в. в българските земи. Според него по-нататъшното проучване на този тип сборници ще даде нови данни за литературния живот в България през X век.

Проф. д-р Ф. Томсън (Антверпен) в доклада си „Планът на съставянето на Златоструя“ се спря на някои особено важни страни от преводаческата и редакторската работа на книжовниците от Симеоновия кръг. Проследявайки реда на статиите в пълния Златотруй и сравнявайки го с гръцките оригинали, докладчикът обърна внимание, че в българския превод са включени хомилетични серии по библейските книги, като изборът е правен въз основа на пълното събрание на съчиненията на Йоан Златоуст. Според Томсън този метод на работа е характерен за самия Симеон, който е избирал онова, което трябва да се преведе. Сравнявайки пълния и краткия Златоструй, докладчикът отбеляза, че краткият е съставен по-късно, като в него са използувани част от вече преведените статии и същевременно е направен опит статиите да се подредят тематично.

В доклада „Наблюдения върху превода на Манасиевата хроника“ на доц. И. Буюклиев са изследвани в съпоставителен план някои особености на гръцкия оригинал и на среднобългарския превод на произведението. Докладчикът обърна внимание на особено умелия превод на определени термини и подчерта, че българският текст е съхранил редица реминисценции на антични автори и произведения, което е свидетелство не само за степента на владеене на гръцкия език от преводача, но и за високата богословска и историческа култура на съвременното му общество.

Съобщение за откриването на ново химнографско съчинение в сборник от третата четвърт на XVII в. от сбирката на Радослав М. Груич, № 3. I. 107 (сега в Музея на сръбската православна черква в Белград) направи проф. Дж. Трифунович (Белград) в доклада „Сръбска средновековна „слава“ на балкански и южнославянски светители“. Самата слава е създадена не по-късно от края на XIV — началото на XV в., когато култът към княз Лазар (последният от споменатите светители) вече е утвърден чрез няколко прозаически и химнографски творби.

На някои въпроси, свързани с историята на Бачковския манастир и с пребиваването в него на Патриарх Евтимий и Константин Костенечки, бе посветен докладът на проф. д-р К. Куев. Докладчикът разгледа отделните схващания за родното място на Константин Костенечки и уточни времето, когато той е напуснал България — най-вероятно в 1410 г.

В доклада си „За съдържанието на два фрагмента от Публичната библиотека в Ленинград“ н. с. К. Иванова уточни произведенията, откъси от които се намират в ръкописи № Оп. I. 15 и Гилф. 85. Първият е пергаментен лист от началото на XIV в. и съдържа част от словото на Йоан Златоуст за Благовещение с начало „царскыхъ таинъ. . .“. Преводът на това слово е направен още в Кирило-Методиевата епоха, като е подлаган неколкократно на редактиране или е правен отново. В доклада се прави класификация на съществуващите преводи и редакции. Вторият ръкопис е от 60-те или 70-те години на XIV в. Текстът е повреден и е разчетен при специални условия. Той съдържа част от житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий, има важно значение за установяване на първичния текст на житието и доказва съществуването на две авторски редакции.

Н. с. Тр. Кръстанов съобщи за новооткрит старобългарски палимпсест (вероятно от XI в.) във Ватиканската библиотека (Vat. gr. 2502) и му направи кратка палеографска характеристика. Според него старобългарският текст е Изборно евангелие и по палеографски белези се свързва със Савината книга. Докладчикът направи кратка характеристика на друг, малко известен славянски палимпсест — Barb. gr. 388.

В доклада „Химнографският цикъл за Иван Рилски в руската ръкописна традиция (хронология, редакции)“ Ст. Кожухаров даде предварителна информация за вида, редакциите и разпространението на различни химнографски творби в чест на светеца, като въведе понятието Рилска химнографска школа от 70-те години на XV в. Проникването и разпространението на химнографски творби за светеца в Русия докладчикът свързва с дейността на митрополит Киприан. Службите, намерили разпространение на руска почва, той класифицира в три основни редакции: I редакция — компилирана в Русия въз основа на ранни български източници и текстове за Макарий Велики, Антоний Велики и др.; II редакция — основава се на български текстове по евтимиевската търновска редакция на службата за 19. X ; III редакция — компилация на руска почва въз основа на посочените две редакции.

Д-р Б. Фучич (Риека) в доклада „Глаголическа епиграфика в Югославия“ определи три основни периода, свързани с различните райони на разпространение на глаголическото писмо. Докладчикът се спря по-подробно на хърватския епиграфски материал с оглед на някои палеографски особености.

Предварително съобщение за славянските ръкописи в библиотеката на Папския институт за Изтока направиха в своя доклад ст. н. с. А. Джурова и ст. ас. Кр. Станчев. Ръкописите — 30 на брой — са от периода края на XV — началото на XVI—XIXв. По характер са предимно богослужебни, като значителна част от тях са певчески, старообрядчески сборници. Авторите дадоха предварителна информация за всеки ръкопис във връзка с датировката и отразената старобългарска проблематика в тях.

Димитринка Димитрова

СРЕДНОВЕКОВНАТА РЪКОПИСНА КНИГА — ОБЕКТ НА МЕЖДУНАРОДЕН НАУЧЕН ИНТЕРЕС

От 31 август до 2 септември 1982 г. в София се състоя конференция около кръглата маса на тема „Описването и каталогизиране на средновековните ръкописи. Проблеми на сравнителната кодикология и палеография“. Тя бе организирана от Международния информационен център за изворите по история на Балканите и Средиземноморието (СИБАЛ) при ЮНЕСКО съвместно с Българската академия на науките и в сътрудничество с Института за проучване и история на текстовете в Париж. Провеждането на конференцията е резултат от изпълнението на средносрочната програма на СИБАЛ и е във връзка с дейността на Комисията за ръкописи при СИБАЛ по съставянето на Кратък своден каталог на наративните паметници за историята и културата на балканските народи. В този важен международен форум взеха участие видни учени слависти, византолози, османисти, изтоковеди от четиринадесет страни: Австрия, България, Гърция, Италия, Полша, Румъния, САЩ, СССР, Унгария, Франция, Холандия, Чехословакия, Швеция, Югославия. На проведените 5 заседания бяха прочетени 12 доклада, а след всяко заседание бе предвидено време за дискусии.

Конференцията откри др. Ж. Кабадаиев, директор на Секретариата на СИБАЛ, който отправи приветствие към присъствуващите и изтъкна голямото значение на международното научно сътрудничество. От името на ръководството на Българската академия на науките поздравително слово произнесе проф. д-р К. Куев.

Деловата работа на конференцията започна с доклада на проф. С. О. Шмидт, председател на Комисията за ръкописи при СИБАЛ, на тема „За изготвянето на Предварителен списък на ръкописите за историята и културата на балканските народи“. Най-напред проф. С. О. Шмидт благодари на СИБАЛ и БАН за организацията на конференцията и за възможността да се съчетаят обсъждането на въпроси, свързани с реализацията на конкретни мероприятия, запланирани от Комисията за ръкописи при СИБАЛ, и широкия кръг от проблеми, свързани с научната разработка на системата за описване на средновековни ръкописи. „Това е свидетелство — подчерта авторът, — че СИБАЛ се утвърждава във все по-голяма степен като международен център, дейността на който способствува за развитието на т. нар. голяма наука, което и намери отражение в тематиката на „Кръглата маса“. По-нататък проф. Шмидт очерта основния кръг от въпроси, свързани с подготовката на славяноезичната серия на Сводния каталог на средновековните ръкописи, както и етапите по подготовката на кратък своден каталог на наративните паметници за историята и културата на балканските народи. Изрично бе отбелязано, че засега схемата на краткия каталог се прави с оглед не само на първични данни за ръкописите; в този първи етап на работата се преследват до голяма степен цели, свързани с информация за ръкописите и мерки за тяхното съхраняване, отколкото цели строго научни. Създаването на предварителен списък на ръкописите бе определено като задължително условие, осигуряващо възможностите за успешна по-нататъшна научна работа на филолози, историци, изкуствоведи и други специалисти. На първо място се отделя внимание на ръкописите, създадени на Балканите. „Грижата за издирването, опазването и въвеждането в научен оборот на паметниците на културата се явява показател за равнището на съвременната култура“ — завърши проф. Шмидт.

В доклада си „Основни принципи на Сводния каталог на наративните паметници за историята и културата на балканските народи“ проф. У. Федер (Холандия) даде някои разяснения по изготвената от него проектосхема за описване на ръкописите (публикувана в Бюлетин на СИБАЛ № 5, 1981, 12—18), отнасящи се преди всичко до три основни групи въпроси: какво ще се описва — ръкописи, текстове и уточняване на хронологическия обхват; какъв тип каталог ще бъде създаден — кратък, с най-важните данни за ръкописите; как ще се разпространява информацията, включена в каталога — ако целта е да се съхрани информацията, картотекирането на ръкописите е достатъчно, но ако целта е да се разпространи, необходимо е да се подготвят печатни каталози. Проф. Федер направи предложение към Комисията за ръкописи при СИБАЛ да бъде обособена работна група за терминологията

Проф. И. Тот (Унгария) се спря на някои въпроси около съставянето на своден каталог на славянските ръкописи, намиращи се в Унгария. Даде сведения за хранилищата, в които се съхраняват славянски ръкописи, и за работата, която извършват унгарските учени за каталогизирането им.

Въвеждането в оборот на научна информация за кирилските ръкописи, намиращи се в Югославия, разгледа в доклада си акад. Д. Богданович (Югославия). „Инвентарът на кирилските ръкописи в Югославия и проблемите по изработването на кратки каталози“. Този инвентар е по същество предварителен списък, в който са обхванати всички кирилски ръкописи, намиращи се в Югославия от XI до XVII в. вкл. Освен основния инвентарен списък са включени и списък на кирилските ръкописи, унищожени или изгубени по време на Втората световна война, библиография, информация за ръкописните сбирки и индекси. Акад. Богданович отбеляза, че по принцип елементите на инвентара отговарят на модела на проф. У. Федер, като подчерта, че подкрепя предложената от него концепция за разглеждането на проектосхемата като отворена, динамична структура. Акад. Богданович направи предложение да бъде изготвен компаративен речник на названията (номенклатурата) на ръкописите.

Второто заседание започна с доклада на ст. н. с. Б. Велчева (България) „Проблеми на палеографията и кодикологията в сравнителен план“. Тя разгледа някои от резултатите, които дават в последно време съпоставителните проучвания по византийска, славянска, латинска и източна палеография и кодикология. Изтъкна, че Комисията за ръкописи при СИБАЛ има перспективи в това отношение за разгръщане на широка и полезна дейнсст, около която се обединяват не само специалисти от различни страни, но и специалисти по изследването на различни стари писмености.

Опита си на изтоковед сподели проф. Ю. А. Петросян (СССР) в доклада си „Опит и принципи на описване на източните ръкописи от колекцията на Института по изтокознание при АН СССР“. Той обърна внимание на методиката за разкриване и описание на източните фондове, подчертавайки, че изготвянето на правилна методика за описание е важен критерий за успешната реализация на каталогизирането на ръкописите независимо от техния вид и произход.

Проблемите, които поставя описването на органична ръкописна сбирка, бяха очертани в доклада на ст. н. с. Б. Райков (България) „Принципи и методи, прилагани при описването на славянските ръкописи в Рилския манастир“. Разгледани бяха отделни моменти от работата с тази сбирка: максимално използуване на писмовния материал, проучване на кръга от книжовници и писачи — съобщи, че са идентифицирани нови ръкописи на известния рилски книжовник от XV в. Владислав Граматик, изследване на ръкописите, свързани с култа към един светец (Иван Рилски) и др.

За успоредната подготовка на сводни каталози и аналитични описания на отделни ръкописи говори в доклада си „За необходимостта от прилагане на единни критерии при аналитичното описание на славянските ръкописи“ д-р О. Гуцу (Румъния). Авторката предложи модел на аналитично описание, като отбеляза, че предложената схема може да бъде допълвана и усъвършенствувана, но такъв метод за цялостно аналитично описание ще подпомогне сравнителното изучаване на средновековните ръкописни книги.

Въпросите, отнасящи се до правописа, езиковите особености, произхода на ръкописите и начините на възпроизвеждане на кирилското писмо, бяха обект на докладите, изнесени на третото заседание. Н. с. К. Иванова (България) направи някои бележки по проекта на проф. У. Федер относно езиковото описание. Терминът „език“ според К. Иванова е неприложим при каталогизирането на славянските ръкописи и може да доведе до неясноти, затова предлага да се използува терминът „правопис“, който по традиция служи за разграничаване на трите употребявани досега определения „българска“, „руска“ и „сръбска“ редакция (рецензия, извод). Що се отнася до произхода на ръкописите, авторката отбеляза, че могат да се приемат за сигурни само указанията, идващи непосредствено от преписвача на книгата — всички други заключения имат условен характер.

Доц. Й. Русек (Полша) също се спря върху важността на езиковата характеристика на ръкописните паметници, като обърна по-специално внимание на някои лексикални особености, които могат да имат локализиращо значение.

Позовавайки се на опита на издателите на стари текстове, проф. В. Водов (Франция) констатира, че техните методи свидетелствуват за голямо многообразие. Обърна особено внимание на начините за възпроизвеждане на кирилското писмо и на някои други графични знаци, главно предаването на надредните знаци, при което трябва да се спазва максимална точност.

Ценно предложение за съставянето на история на колекционерите и колекциите, както и репертоар на копистите, направи проф. Е. Врануси (Гърция). Сподели опита си на византолог по отношение на работата по описание на ръкописите, като подчерта, че е особено важно да се проучи техният произход.

Четвъртото заседание започна с доклада на д-р А. Наумов (Полша) „Описването на съдържанието като база за текстологичната класификация на новозаветните текстове“, в който авторът отбеляза, че при описване на четириевангелия трябва да се дават сведения за: всичките съставни части на ръкописа с обособяване на „справочната част“; типа сегментация на текста; наличието и отсъствието на литургичните указания и тяхната хронология; наличието на алилуи. По аналогичен начин могат да бъдат описвани пълните и изборните апостоли. Посочените данни трябва да се отразяват както в свободния каталог, така и в аналитичния опис.

Въпросите около Типика като връзка с ръкописите от X—XIV в. и тяхното проучване бяха разгледани от н. с. Е. Коцева (България). Чрез таблици авторката илюстрира възможността за типологическа класификация на някои богослужебни книги въз основа на Типика. Обоснова изводите си чрез структурните особености на паметниците, като ретроспективно анализира богослужебните указания на Енинския апостол, Савината книга и Асеманиевото евангелие. Предложи пунктове за сигниране на този тип ръкописи, като направи уговорка, че те могат да бъдат приети след допълнително обсъждане от слависти и византолози.

Химнографските сборници и тяхното описание бяха тема на доклада на Ст. Кожухаров (България), с които завърши цикълът от доклади около описанието на различните типове богослужебни книги. Основната постановка на автора е разглеждането на химнографските сборници като единна функционална система в рамките на средновековната култура. Очерта и периодите на структурирането, структурните изменения и текстовите им редакции в славянската ръкописна традиция. Предложи характеристики на химнографските сборници в аналитичното им описание, въвеждането на които би улеснило изследователската работа на филолози и музиковеди.

Петото, последно заседание на конференцията обедини доклади, отнасящи се до два елемента на описанието, без които цялостната характеристика на ръкописното наследство би била непълна: украсата и водните знаци.

По отношение на украсата на ръкописите като проблем на аналитичния опис и на краткия каталог ст. н. с. А. Джурова (България) се спря на три основни момента: терминологията на основните елементи в украсата на ръкописите, като подчерта необходимостта от унификация на термините; основни стилове в ръкописната орнаментика и техните хронологически рамки; постави някои информационни проблеми при краткия каталог и аналитичния опис.

На филиграните бяха посветени следващите 3 доклада. Н. с. А. Велков (България) обърна внимание върху точността на датиране на ръкописите чрез данните на хартията и филиграните. Подчертано бе, че това изисква преодоляването на редица пречки главно от техническо естество, зависи от физическото състояние на паметника и др. Засегнат бе и въпросът за „типа“ на водния знак и мотивира твърдението си, че не всички водни знаци подлежат на типизация.

На конкретните резултати от работата с водните знаци във връзка с датирането и предатирането на славянските ръкописи от сбирката на Хилендарския манастир в Света гора посвети доклада си д-р П. Матеич (САЩ), изследвал около 2000 филиграна, намиращи се в тези ръкописи. Докладчикът предложи да се помисли за издаването на албум на водните знаци от датираните славянски ръкописи. Изтъкната бе необходимостта да бъде допълнен и издаден албумът на водните знаци на хилендарските славянски ръкописи.

Използването на филиграните като датиращ елемент в българските описи на славянски ръкописи разгледа в доклада си Н. Атанасова (България). След кратък преглед на досегашното състояние тя формулира няколко основни предстоящи задачи, между които като първостепенна — необходимостта от събиране и класифициране в албум на водните знаци в българските ръкописи, намиращи се на територията на България.

В дискусиите освен докладчиците взеха участие редица учени и специалисти в областта на средновековното ръкописно наследство от различни страни, между които: проф. А. Титце (Австрия), проф. Д. Мирчева, доц. И. Добрев, к. ф. н. Кр. Станчев, и др. (България); проф. М. Капалдо (Италия); проф. Ч. Гринбъл (САЩ); ст. н. с. О. А. Князевска (СССР); д-р Й. Пражак (Чехословакия); проф. А. Шьоберг (Швеция) и др.

Основно обект на внимание беше примерният модел за описването на средновековни ръкописи от различни езикови традиции, предложен от проф. У. Федер. Обсъдени бяха отделните пунктове от модела и различните проблеми, поставени в докладите. Някои учени неслависти споделиха своя опит по описването на ръкописи. Проф. А. Титце се изказа върху положението на каталогизирането на източни ръкописи в Австрия. За двете най-големи хранилища на ръкописи — Австрийската национална библиотека и Държавните архиви, са подготвени каталози, във връзка с които се работи по определена методическа схема. Сподели интересни моменти от работата с източните ръкописи, намиращи се в Турция. Накрая изрази дълбокото си съжаление по повод смъртта на известния учен-османист проф. Б. Цветкова.

За дейността на Комисията по описване и изследване на ръкописи към Академията на науките на Чехословакия говори д-р Й. Пражак. Той отбеляза, че в нейната работа по съставяне на Генералния каталог на ръкописите, намиращи се в Чехословакия, който е основната ѝ задача, се установяват много аналогии с проекта на СИБАЛ. Поставят се аналогични проблеми: за изработване на каталог-инвентар, за хронологическите граници на средновековните ръкописи, за начините на транскрибиране на ръкописните текстове, за уеднаквяване на кодикологическите и палеографските названия и др. Спря се също и на основните методологически задачи, без които според него реализацията на Генерален каталог е немислима.

Широко обсъждане предизвика въпросът за езика и правописа на средновековните ръкописни паметници. Бяха направени редица предложения за корекция на този пункт от проекта; основно внимание се обърна върху разширяване на формулировката и включване на повече признаци, определящи езиковата принадлежност на съответния ръкопис.

Участниците в дискусиите единодушно определиха влагането на информация за ръкописите в електронноизчислителни машини като важен съвременен метод, стимулиращ успешното разкриване на ръкописното наследство. Изказани бяха мнения и предложения за предварителната подготовка на материала с цел максимална ефективност на машинната обработка.

Накрая акад. П. Динеков (България) изнесе заключителен доклад на тема „Ръкописната книга в историята на културата“. Той се спря на огромната роля на ръкописната книга в историята на световната култура до появата на книгопечатането; на мястото на ръкописите в културното развитие на балканските народи, на значението на ръкописите в съвременната култура. Докладчикът изрази задоволството си от проведената конференция и дискусиите, които още веднъж подчертават голямото значение на работата със средновековните ръкописи. Акад. Динеков изказа пожелание все повече да се разширява международното сътрудничество в тази важна и полезотворна област на науката и културата.

Конференцията бе закрита от проф. С. О. Шмидт. Той изтъкна, че проведената конференция е обобщила данните за дейността по описването и каталогизирането на средновековните ръкописи и е очертала перспективите за работата през следващите години. Отбеляза връзката на разгледаните въпроси с изучаването на ръкописната книга като паметник на културата в духа на широката проблематика, очертана в заключителния доклад на акад. П. Динеков. В заключение проф. Шмидт изказа благодарност на организаторите на конференцията и на участниците в заседанията.

На 3 септември 1982 г. се състоя работно съвещание на Комисията за ръкописи при СИБАЛ, което беше естествено продължение на работата на конференцията. В него взеха участие членовете на комисията и част от участниците в конференцията. Дневният ред на съвещанието, ръководено от председателя на Комисията за ръкописи проф. Шмидт, включи следните основни моменти: отчет за дейността на Комисията през периода януари 1979—юни 1982 г.; приемане на Примерна методика за описването на средновековните ръкописи за нуждите на Краткия сводeн каталог на наративните паметници за историята и културата на балканските народи; приемане на План за работата на Комисията през периода 1982—1985 г. В материалите на съвещанието бяха взети под внимание направените препоръки и предложения, в съответствие с които бе допълнен Планът за работата на Комисията за ръкописи.

Нина Атанасова

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

ЦЕНЕН АРХЕОГРАФСКИ ТРУД

(Кл. Иванова. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., БАН, 1981)

Историята, литературата и изкуството на всеки културен народ се изучават главно по писмените паметници, които е запазило времето. Ето защо съвременната историко-филологическа наука отделя особено внимание на установяването, разкриването и описването на тези паметници, за да може да ги въведе в обръщение и ги направи достъпни за по-нататъшни задълбочени изследвания. Тази констатация в най-голяма степен се отнася и до старите южнославянски, и в частност български ръкописи, които в продължение на векове са били подложени на сложни миграционни процеси. В резултат голяма част от тях днес се оказват пръснати в редица задгранични библиотеки, поради което тяхното научно описване представлява една от важните задачи, стоящи пред славистиката.

Като имаме пред вид всичко това, трябва да приемем за напълно естествен интереса, с който бе посрещнат публикуваният неотдавна труд на Климентина Иванова „Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин“ (София, БАН, 1981). Авторката, утвърдена изследователка в областта на старобългарската литературна история, поднася на специалистите респектиращ археографски труд — подробен опис на сбирката на известния руски учен и славянофил Михаил Погодин (1800—1875), съхранявана днес в Държавната обществена библиотека „Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград. Събирана дълги години и надлежно попълвана с южнославянски писмени паметници, понастоящем колекцията на Погодин наброява над 2000 ръкописа и фрагмента и отдавна привлича вниманието на всички изследователи на славянската древност.

Подготвеният от К. Иванова труд е резултат на близкото плодотворно сътрудничество между Института за руска литература (Пушкинския дом) при АН на СССР в Ленинград и на Института за литература при БАН. Благодарение на тесните научни връзки между двата института, през 1968—1969 г. авторката е имала рядката възможност да се запознае обстойно със сбирката на Погодин, като се е ползувала и от благосклонното съдействие на ръководството на Държавната библиотека „Салтиков-Шчедрин“. Поради обемността на колекцията и ограниченото време К. Иванова не е имала възможност да опише цялата сбирка, а е спряла своето внимание върху българските, сръбските и молдо-влахийските кирилски ръкописи. Тази „непълнота“ обаче се изкупва от едно изключително полезно приложение — цялостен обзор на съчиненията и паметниците на южнославянската книжнина и произведенията ѝ, запазени в останалата част от ръкописната колекция на Погодин.

Книгата на К. Иванова започва с твърде подробен предговор. Първата му част (с. 7—20) разглежда историята на сбирката и проследява по-главните опити за нейното каталогизиране и проучване, като отбелязва приносите на А. Ф. Бичков, Д. И. Абрамович, В. Бенешевич, А. А. Дмитриевски, И. Карабинов, В. В. Майков, Н. В. Шляков, Н. А. Соколов, Е. Е. Гранстрем, Н. Н. Розов и В. М. Загребин. Наред с това се споменават и по-честите изследвания на отделни паметници от страна на Н. П. Лихачов, М. Погодин, А. Прусак, О. В. Творгов и други учени. Втората част на предговора е посветена на археографските принципи, залегнали при изработването на описа. С особено задоволство трябва да се подчертае, че в своите основни схващания авторката е приемник на теоретическите и практическите постановки на заслужилите български палеографи Б. Цонев, Хр. Кодов и М. Стоянов. Нещо повече: изхождайки от постигнатото дотук в българската палеография и археография, тя го доразвива и обогатява с оглед на съвременните постижения в тази трудна интердисциплинарна област. В това отношение особено одобрение заслужава идеята на К. Иванова да подготви много подробен опис, в който с подобаваща пълнота да бъдат разкрити палеографските, кодикологическите, художествените, правописно-езиковите и съдържателните особености на паметниците. Излагайки археографските си принципи и методи, авторката аргументирано ги защищава, изхождайки от принципно правилното разбиране за необходимостта от подробност и равномерност в описанията, които да осигурят пълнота и многоаспектност на информацията. Особено внимание в тази насока заслужават личните приноси на авторката в разясняването на сложните въпроси, свързани с езиково-правописната и народностно-културната принадлежност на отделните южнославянски кирилски паметници. В описа си К. Иванова се отказва да определя редакцията на ръкописите и заменя тази липса с „описателно“ (по нейния израз) поднасяне на резултатите от цялостното правописно, езиково и текстологическо проучване на паметниците. При това тя поднася твърде сполучлива класификация на правописните системи на българските и сръбските писмени паметници. Неоправдано обаче при тези класификации е пропуснато да се посочат белезите на молдо-влахийските ръкописи.

Самият опис на паметниците (с. 25—415) включва обстойна характеристика на 77 балкански кирилски ръкописа от XIII до XIX в. Между тях фигурират български паметници с първостепенна културно-историческа стойност, като знаменития Погодинов псалтир от XIII в., Пандектите на Никон Черногорец от XIV в., известния пролог от 1339 г., украсената с прекрасна миниатюра Лествица от XIV в., сборника-автограф на Софроний Врачански за трите религии от 1805 г., включващ оригинала на неговата бележита автобиография „Житие и страдания грешнаго Софрония“.

Като приложение към основния опис са приведени подробни сведения за паметниците на южнославянската книжнина и произведения на южнославянски автори, извлечени от останалите ръкописи на Погодиновата сбирка (с. 419—495). С пълно основание авторката преценява и тази част от колекцията като „истинска съкровищница за нашата история и култура“. И действително, като се започне от Именника на българските ханове, тук намираме и редица преписи от съчиненията на най-изтъкнати старобългарски писатели, като Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Патриарх Евтимий, Киприан, Цамблак, Константин Костенечки и др. Широко е застъпена и сръбската средновековна книжнина. Това ценно приложение — плод на дълга, упорита и задълбочена археографска работа, увеличава извънредно много стойността на целия труд.

В края на книгата са включени таблици за разпределението на ръкописите по народностна принадлежност и според употребата на носовите гласни, поместени са черно-бели и цветни образци от по-ценните ръкописи, приложени са резюмета на руски и английски език и са прибавени показалци на личните и географските имена, които значително улесняват използуването на описа.

Когато се преценява като цяло трудът на К. Иванова, трябва с пълна справедливост да се изтъкне, че той е едно завоевание на българската и славянската археографска наука. В неговото създаване са вложени много труд, опит и знания; той сам свидетелствува за богатата и всестранна ерудиция на авторката. Особена научна стойност имат богатите историко-литературни и текстологически наблюдения. По пълнота на дескрипцията и задълбоченост на анализа трудът се нарежда между най-високите постижения в областта на славянската археография. Заслужава да се добави със задоволство, че отличните впечатления от книгата се допълват от качествения печат и от строгото и изискано оформление на художника Г. Георгиев.

Разбира се, като всяко човешко дело, и трудът на К. Иванова не е лишен от някои недостатъци. На места описанията страдат от известна многословност и разказвателност, които по стил са чужди на подобен род археографски съчинения. Така понякога се достига до излишни подробности, които в отделни случаи, вместо да улеснят, затрудняват възприемането на информацията. От друга страна, съпоставките с византийската книжнина не се отличават с равномерност. Няма единство и в начина на предаване на текстовете: в основната част на корпуса те се маркират с палеографска точност, със запазване на всички надредни знаци, докато в Приложението този принцип не се спазва — напротив, всички съкращения се развързват. В някои случаи се натъкваме на стилно-езикови („вторият почерк пише“, с. 26) или терминологични неточности („слабо подобен“, с. 15 — за воден знак). Срещат се неточности и в библиографското описание на трудовете на Цонев и Стоянов—Кодов (с. 14). В справочния апарат липсва една крайно необходима хронологическа таблица на ръкописите. При малкия брой на фигуриращите в описа паметници не е оправдано в палеографския албум да не бъдат представени образци от всички описани ръкописи.

Тези и някои други пропуски или неточности обаче не променят цялостното отлично впечатление от ценния труд на Климентина Иванова, който във всяко отношение заслужава най-висока оценка като забележително явление в съвременната славянска археография.

Божидар Райков

В. ЛИХАЧЕВА. ИСКУССТВО ВИЗАНТИИ IV—XV ВЕКОВ.
Ленинград, 1981

Пред нас е последната книга на Вера Д. Лихачова. Трагични обстоятелства прекъснаха живота на обаятелния човек, колега и приятел на България. Дълги години В. Лихачова работи върху осветляването на културните процеси във Византия, изиграли първостепенна роля за изкуството на славянските страни. Последователният интерес на авторката в тази научна област не бе случаен. Той бе резултат от широтата на нейните интереси и позиции на учен, което бе естествено за дъщерята на изтъкнатия специалист по средновековна литература и култура акад. Дмитрий Сергеевич Лихачов.

И тази книга се отличава с присъщия на В. Лихачова лек и увлекателен език, посредством който тя успява да разкрие сложните и противоречиви понякога процеси в духовното развитие на Византия от периода, когато християнството бива прието официално като държавна религия (313 г.), до падането на империята в 1453 г. Авторката даже прехвърля горната граница на прекъсване на византийската култура, за да вникне и в развитието ѝ след XV в., търсейки нейните проявления в изкуството на Егейските острови и на Атон. Обхващайки период от единадесет века, тя успява да внесе яснота в многообразните прояви на византийската култура — в архитектурата, живописта (мозайки, стенописи, изкуство на книгата, икони), скулптурата, приложните изкуства, литературата и развитието на философско-естетическата мисъл. Като използува хронологическия принцип, В. Лихачова излиза от териториалните граници на Византийската империя, за да проследи и „диаспората“ на византийското изкуство както в гръкоизточните и италианските провинции, така и в изкуството на славянските страни — България, Сърбия, Русия, и на неславянските — Грузия и Армения.

Тази твърде широка база на цели и задачи, които си поставя авторката, е осъществена посредством умението ѝ да извлече от огромния материал основните паметници, станали изразители на наложилия се стил за епохата; да посочи характерните белези в иконографията и въпреки традиционността ѝ — постъпателните белези на развитието; да разграничи проявите на столичното изкуство от това на създалите свой облик местни школи извън протекцията и регулацията на официалното изкуство. Немалко място в изследването е отделено на античните и елинистичните традиции като органична съставка в развоя на византийското изкуство, в отличие от реставраторския им характер по време на италианското Възраждане на Запад. В периода на VI, XI—XII и XIV в., в които Византия достигна своята кулминация, откъсвайки се от постоянната си зависимост от източното изкуство, именно тези традиции имат решаващата дума. В повечето случаи В. Лихачова успява да излезе извън рамките на конкретното явление и факт и на базата на по-широка културно-философска позиция да обясни причините на едно или друго явление, без да забравя синкретизма на средновековната култура.

Приемайки дадената от В. Н. Лазарев класификация за периода на византийското изкуство, която в общи линии е подчинена на смяната на императорските династии (в същност възможната най-реална класификация за византийския държавен и културен модел), В. Лихачова си позволява да се отклони едва накрая. Последният период според нея започва от възстановяването на Византийската империя в 1261 г. и обединява културните процеси за близо двувековен период — до 1460 г. (падането на Мистра). Струва ми се, че бихме могли да приемем тази промяна, добре обоснована от конкретните изследвания и подкрепена от общността на културно-историческите процеси през тези два века.

В първа глава („Изкуството през IV—V в.“) авторката се спира на основните паметници през този период. Въпреки белезите на предходните епохи в тях, проявили се преди всичко в смесването на изразните средства, символи и теми, В. Лихачова открива наченките на християнското изкуство в универсалния език на символите, симетричната композиция, плоскостност, симетрия, фронталност и др. Това е периодът-мост от античността към средните векове. В него изкуството от предмет на чувствено възприятие, каквото е било по време на античността, трябва да се превърне в средство, което да откъсне вярващия от света на реалността и да го въвлече в извънземния. Затова през този период — за разлика от следващите, когато към античността художниците ще се обръщат за помощ — тя е трябвало да се преодолее. В 330 г. Константинопол бива избран за столица на Византийската империя поради това, че се намира близо до Изтока. В същност през този период, в отличие от XI—XII в., връзките с Изтока не са били предмет на преодоляване; чувствената античност и елинизмът са били главният проблем, а може би и комплекс за тези първи векове на установяване на християнството.

Втората глава е посветена на изкуството на VI—VII в. При Юстиниан и неговите приемници се постига окончателното християнизиране на философията, литературата и изобразителното изкуство. В 529 г. е закрит Атинския университет като център на езическото образование и античната философия на неоплатонизма. Но век преди това Дионисий Ареопагит обединява неоплатонизма с християнската догматика и полага основите на християнската йерархия. В тази йерархия в системата на прехода от земното към божественото на изкуството се е отдавало изключително значение. Неслучайно е неговото първостепенно място в църковния ритуал като звено, което свързва земното с божественото. В Юстинианово време усилията на архитектите от Изтока и Запада се обединяват в създаването на кръстокуполния храм — най-добре символизиращ образа на вселената. През VII в. славяните се настаняват на Балканите, а в 681 г. славяни и прабългари основават първата славянска държава. Византия губи територии и в Сирия и Египет. Седми век е кулминацията на мозаичното изкуство. Оформя се изкуството на иконата, започнало живота си още от IV в. В ръкописната книга се правят първите опити да се свърже текст с изображение. Водеща за този период е Константинополската школа, а храмовете „Св. Ирина" и „Св. София" бележат нейния връх. Рафинираното столично изкуство, плод обикновено на императорска поръчка, носи белезите на изискания столичен стил и вкус за разлика от експресивната и груба рисунка и колорит на изкуството от Сирия, на областите северно от Гърция, в Италия. Това е период, който въпреки по-късните последствия от иконоборчеството ще послужи за основа на разцвета на византийското изкуство от XI—XII в.

Третата глава осветлява изкуството на иконоборчеството (726—843). Усилващият се култ към иконите е бил съпроводен във Византия и от груб фетишизъм и примитивни суеверия. Мисията на иконите-защитници, дошла още от античността и езическата практика, придобива все по-голямо значение. Съпротивата срещу разпространението на иконите и засилването на влиянието им се основава преди всичко на теологичния аргумент за невъзможността да се възпроизведе божествената същност на Христос в материална форма. Борбата срещу иконите е и борба за централизиране на държавната власт и нейното засилване в период, в който Византия има силна нужда от това. Войните с арабите и славяните довеждат до загубване не само на територии, но и на редица културни центрове. Изкуството е трябвало да утвърждава силата на императорската власт. Така в 730 г. император Лъв III издава едикт за забрана на иконите, а по времето на негова приемник Константин V (741—775) иконоборческото движение достига своята кулминация. Въпреки забраната на иконите в началото на IX в. работи един от големите живописци на Средновековието — монах Лазар. Студийският манастир запазва чрез продукцията си традициите на византийското изкуство, развиват се орнаменталните композиции с разработване на символното значение на отделните елементи, а в далечните византийски провинции (особено в Кападокия) многобройните пещерни църкви, богато украсени със стенописи, запазват живописната традиция от предходните столетия. В този период възниква и тип псалтирна редакция с полемични миниатюри (Хлудовия псалтир от IX в.), в християнското изкуство започва да прониква светска тематика, значително се усилва строежът на граждански сгради за сметка на култовите, започват и първите по-осезателни контакти със Западна Европа.

Обречено предварително на гибел поради нековната традиция на византийците да предават света именно чрез образи, иконоборчеството бива прекъснато в 843 г. с победа на иконопочитанието.

Четвъртата глава разглежда изкуството на „Македонското възраждане" (IX—X в.). Новият разцвет на византийското изкуство, който започва с представителите на македонската династия, съвпада с последователното приемане в IX—X в. на християнството от българи и руси, със създаването на славянската азбука, с окончателното оформяне на кръстокуполния тип здание в култовата архитектура, с утвърждаване на основните канони на изображение в стенописта, иконата и оформянето на ръкописите. Голямо значение за произведенията на изкуството придобива поръчителят, появяват се нови жанрове като екфразиса, а мозайките в църквата „Св. София" в Константинопол илюстрират примирието между светска и култова власт и техния съюз. Решението, взето в 787 г. на Вселенския събор за установяване на строг контрол върху темите и формите на изобразителното изкуство, едва в този период влиза в сила. Иконографският канон определя основното разположение на евангелските сцени по стените на храма, за което съдим по оставеното от патриарх Фотий описание на Новата църква. Правят се опити да се възстановят унищожените от иконоборците сцени. Редица паметници носят белезите на античната и елинистичната традиция. Оформя се по-отчетливо и провинциалното направление, демонстрирано в мозайките на храма „Св. София" в Солун. През този период в изкуството се утвърждава господството на единния, монополизиран от императорския двор стил, и все по-явно се очертават различията между столичното и провинциалното изкуство.

От този момент нататък неокласицизмът започва да се заменя с все по-доловимата линия на спиритуализма.

Петата глава представя изкуството на XI—XII в. Това е периодът на най-силна централизация на византийската власт, на победи и на най-интензивен културен живот. Забележителни са завоеванията на литературата и естетиката, процъфтява манастирското строителство. В изкуството на стенописа, иконата, миниатюрата се чувствува усилване на графичното начало, сдържаност на жестовете и движенията, подчертана уравновесеност и тържественост. Особено характерно за този период е влиянието на Византия върху европейското изкуство с всичките елементи на подражание, колекциониране и преклонение. Катедралата „Св. Марко“ във Венеция, мозайките в Торчело, в Чефалу, Палермо, Монреал, Бачково, Нерези, съборната църква „Св. София“ в Киев и др. свидетелствуват за византийската „диаспора“. Създават се и богато орнаментирани и илюстрирани с миниатюри кодекси на Комниновата епоха, които в продължение на следващите векове ще бъдат многократно копирани както във Византия, така и в славянските страни. В живописта златният фон рядко бива нарушен от пестеливо разработените архитектура, природа и реалии. Фигурите са източени, в повечето случаи статични, с добре намерени интервали между тях, цветовата гама не е интензивна, а е разработена с тонове и полутонове. Въпреки явните черти на маниеризма в края на XII в. през този период като цяло се оформят белезите на спиритуализма и аскетизма.

Шестата глава проследява изкуството от първата половина на XIII в. От 1204 до 1261 г. Константинопол е завладян от участниците в Четвъртия кръстоносен поход. Столицата на Византия е изнесена в Никея, културният живот — децентрализиран, митът за културната хегемония на Константинопол — разрушен. Възможността за развитие на художествени школи в провинциалните градове значително нараства, а независимите балкански държави България и Сърбия обогатяват националното си изкуство с характерни черти на самобитност. През този период се забелязва и явно влияние на западното изкуство върху византийското, нарушаване (поради развитие на местните школи) на установения каноничен език от предшествуващата епоха: появяват се елементи на емоционална характеристика, на разчупване строгостта и тържествеността в композициите и обогатяването им с нови теми, детайли и образности.

Седмата глава характеризира изкуството на Палеологовото време (1261—1453). Въпреки опитите на Палеологовата династия да възстанови предишното величие на държавата Византийската империя през последните два века от своето съществуване твърде много е променила облика си. Голяма част от земите ѝ в Мала Азия са вече завладени от турците, Централна Гърция и почти целият Пелопонес остават в ръцете на латинците, а в голяма част от островите на Егейско море господствуват венецианците. Новите веяния в изкуството, литературата и философската мисъл; преоткриването на античността и редицата нови елементи в стилово и иконографско отношение; явното психологизиране на образите; появата на реалии и светски мотиви в изкуството — всичко това не извежда на нов път. Един от най-известните паметници на Палеологовото изкуство — стенописите и фреските в Кахрие Джами (Хора) в Константинопол, разкриват противоречивите процеси в изкуството на XIV в., а в стенописите на църквите „Перибleптос“ и „Пантанаса“ в Мистра се проявява характерното вече за последния период от развитието на византийското изкуство смесване на различни стилове — местни и константинополски с готически.

На териториите на съседните славянски страни възникват големи манастирски ансамбли със стенописи, които съперничат на константинополските (Грачаница, Дечани, Манасия, Сопочани, Раваница в Сърбия, църквите и манастирите в Търново и особено тези по долината на р. Русенски Лом в България). Резултат на диаспората са и стенописите на Теофан Грек в Новгород. През този период силните славянски владетели стават истински меценати, възстановявайки чрез покровителството си върху изкуството и книжнината престижа на византийските императори от епохата на Комнените. Тази своеобразна реставраторска тенденция поддържа илюстраторската традиция в ръкописите (Манасиевата хроника, Лондонското евангелие и Томичовия псалтир в България, Мюнхенския псалтир в Сърбия, Киевския псалтир в Русия). Следствие от последния разцвет на византийското изкуство през следващите векове ще бъде изкуството по Егейските острови и това на Атон.

Последното изследване на В. Лихачова е посветено на изкуството на Византийската империя, която няколко столетия е била занимателен, привлекателен и невинаги достижим образец за подражание както за страните, живели в непосредствена близост до нея и приели от нея култура, религия и модел на държава, така и за голяма част от държавите на Западна Европа.

Аксиния Джурова

ЙОРДАН ИВАНОВ. ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.

Том I. С., 1982

Хубава и полезна както за изследователите, така и за всички интересуващи се от миналото на България е инициативата на издателство „Наука и изкуство“ да преиздава трудовете на по-старите поколения български историци (или чужденци, занимавали се с българска история) в поредицата „Историческо наследство“. В отпечатаните вече 20 тома са намерили място съчиненията на учени като Сп. Палаузов, М. Дринов, К. Иречек, В. Златарски, П. Ников, П. Мутафчиев, В. Кънчов, Й. Иванов, от чието многостранно и разнообразно творчество излиза вече трети том. И докато първите два представляват фототипни издания на „Богомилски книги и легенди“ (С., 1970) и „Български старини из Македония“ (С., 1971), разглежданият тук първи том „Избрани произведения“ (в 2 тома), включва статии и изследвания из областта на литературната история, историята, етнографията и фолклора, подбрани и редактирани от проф. Б. Ст. Ангелов.

Сборникът започва с въвеждаща статия от акад. Д. Ангелов и проф. Б. Ангелов за научното дело на акад. Й. Иванов. В нея се прави преглед на цялостното му наследство — ръкописни, архивни материали и публикации. Авторите споделят и подбудите си, подтикнали ги към издирването и публикуването на „научното наследство на нашия бележит изследвач“ — да може то да бъде „напълно изяснено и оценено докрай“. Затова в сборника са намерили място както негови студии и статии, печатани в различни научни издания, така и статии от вестници и списания, в които обаче са отразени оригинални схващания за различни моменти от историческото минало на българския народ.

В три статии за Кирил и Методий и техните ученици авторът привежда наблюденията и разсъжденията си относно сарацинската мисия на Кирил, като я датира 855/6 г. (а не общоприетата 851 г.); определя като дело на Кирил и Методий един канон за св. Димитър Солунски, ръкописът на който се съхранява в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София, и съобщава за канон за Методий с неизвестни преди това биографични данни за него от Света гора, както и за превода на Химн за Климент от учениците му, ръкописът на който също се съхранява в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София.

Естествено в сборника е най-голям броят на статиите, посветени на старобългарската литература и създателите ѝ. Така в съвместния доклад на научна обиколка в Русия през 1914 г. с В. Златарски се дава отчет за преписаните или заснети от тях в руските книгохранилища над 40 произведения на Климент Охридски наред с други текстове, отнасящи се към българската книжнина и история, а в обширното изследване за народността, живота и дейността на митрополит Киприан и запазените в руските архиви негови автографи се осветлява ролята му при т. нар. Второ българско книжовно влияние в Русия, именно въвеждането на новия ерусалимски устав, ревизирането на богослужебните книги, установяването на руския правопис и възприемането на българския полуустав и българо-византийската орнаментика, новата художествено-риторична форма на руската житийна литература под влияние на византийската и южнославянската агиография.

В поместените по-нататък статии Й. Иванов обсъжда различни проблеми на старобългарската литература като старобългарските разкази за произхода на павликянството и неговото пренасяне в България според Аджарския български ръкопис от XVII в. и Троянския дамаскин от XVII в., въпроса за философските проблеми за злото и свободата на волята в старобългарската книжнина от средата на X в., за Българския апокрифен летопис от XI в. и разказа от времето на Симеон за чудото с българина Георги, дава новобългарски превод и кратък коментар на част от съчинението на Владислав Граматик, отнасящо се за пренасянето на мощите на Иван Рилски от Търново в Рилския манастир през 1469 г., обръща внимание на съдържащата се в помениците информация за българската история, като публикува частите с имената на българските царе и царици от Боянския, Погановския, Зографския, Търновския и Дриновския поменик. Наред с превода на пасажите от Теодосиевото житие на първия сръбски просветител и книжовник св. Сава, починал и погребан в Търново, Й. Иванов дава и редица сведения за светеца,за българо-сръбските отношения по онова време, за съдбата на останките на св. Сава и за състоянието на търновската археология в началото на века.

В три статии се разисква въпросът за българо-гръцките отношения преди Освобождението до началото на църковните борби и ролята на българи-дейци на сръбското просвещение (П. Ичко, М. Герман, Хр. Жефарович и двамата владици Партений и Доситей).

Произходът, личността и делото на Паисий Хилендарски се разглеждат в четири статии, а в други две — новооткрити произведения на Софроний Врачански: един неизвестен дотогава дамаскин и един ръкописен Софрониев служебник от Скопие.

Й. Иванов се спира и на една българска история, съставена и преписвана още през първата половина на XIX в. от българите-католици от Пловдив и Пловдивско на латиница.

В статия, писана по повод 100-годишнината от рождението на Л. Каравелов, Й. Иванов разглежда произхода на прякора Каравелов.

В няколко статии авторът се спира на историята на волжските българи, като описва развалините на град Болгар, неговото минало, битовите черти на волжските българи според арабските историци и изненадалото го название „българи“ на циганите в Нижни Новгород.

Разностранните интереси и познания на акад. Й. Иванов са намерили отражение в статиите му за три еврейски извора за произхода на прабългарите и в изследването му за куманите. Израз на всестранните му познания за миналото на югозападните български земи са историческите му бележки за българите в Солунско и Солун и доказаната от него теза, че българският княз Борис-Михаил е основател на манастира „Св. Наум“ при Охрид.

Й. Иванов е проявявал интерес и към историята на София, като е написал очерци за съдбините ѝ през Средновековието и турското робство. Осветлени са и някои представи на Запада за България през късното Средновековие (български теми в западните литератури и театър, сведения на западноевропейските пътешественици за българските земи).

В края на сборника са поместени три статии, отнасящи се към фолклорните занимания на автора. Това са проучванията му за култа на Перун у южните славяни, за записаните към 1720 г. три български народни песни в Ерлангенския сборник, за Филип Маджарина от народните песни.

Трите писма на Й. Иванов от Зографския манастир са чудесни примери на ерудиран пътепис, изобилстващ със съвременни наблюдения и исторически данни за Света гора.

Голяма част от публикуваните в сборника 42 статии и до днес не са изгубили научното си значение. Трябва да се съжалява, че книгата закъсня с 10 години (на с. 22 се казва, че изданието излиза по случай 100-годишнината от рождението на акад. Й. Иванов (1872—1947) и библиографията в бележките на редактора достига до 1970 г.

Елисавета Тодорова

БИБЛИОГРАФИЯ

ПУБЛИКАЦИИ ПО СТАРОБЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА, ИЗЛЕЗЛИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ВТОРОТО ШЕСТМЕСЕЧИЕ НА 1981 Г.*

КНИГИ

Божков, Атанас и др. Художественото наследство на манастира Зограф [Моногр.] С., Наука и изкуство, 1981. 483 с. ил.

Българският език — език на 13-вековна държава. [Моногр.] Автор. колектив Владимир Георгиев и др. Под ред. на Петър Пашов. С., Нар. просвета. 1981. 174 с. ил.

Други автори: П. Илчев, Ив. Добрев, Т. Бояджиев, Т. Пашов, Ст. Брезински, Хр. Първев.

Георгиев, Емил. Приносът на България в общославянския и общоевропейския духовен живот през Средновековието. С., София-прес, 1981. 68 с. и Офс. изд. Прев. на англ. ез.

Мечев, Константин. Жребий на българите. Делото на Константин-Кирил Философ. [Очерк.] С., К-т за култура, 1981. 48 с.

Първата българска държава в изобразителното изкуство и музиката. Библиография. Шумен, Окр. библ. Васил Коларов, 1981. 15 с.

Чалъкова, Петранка. Константин-Кирил Философ. Библиогр. указател. В. Търново, Окр. библ. П. Р. Славейков, 1981. 86 с.

Matejic, Predrag. Watermarks of the hilendar slavic codices: A descriptive catalogue. Sofia, CIBAL, 1981. XIV, 340 p. (Balcanica, 3; Etudes et documents, 2).

СТАТИИ В БЪЛГАРСКИ СПИСАНИЯ И ВЕСТНИЦИ

Аладжов, Живко. Некрополът при дворцовата черква във Велики Преслав. — Музеи и паметници на култ., 1981, кн. 3, 19—24.

Рез. на фр. ез.

Аладжов, Живко. Символът. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., ноември, 1981, бр. 10, с. 4.

Аладжова, Донка. Печат на княз Борис. — Шуменска заря (Шумен), бр. 94, 11 авг. 1981.

Ангелов, Боню. Културно-просветната роля на България през Средновековието. — Военноистор. сб., 1981, кн. 4, 59—69.

Ангелов, Димитър. Исихизмът — същност и роля. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 56—78.

Ангелов, Димитър. Хиляда и триста години от създаването на българската държава. — Международни отношения, 1981, кн. 3, 21—31.

Ангелов, Петър. Личността на Иван Александър и неговото време. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември, 1981, бр. 10, с. 9.

Ангелова, Иванка и Любомир Давидков. Енинският апостол и работникът. — Антени, бр. 40, 7 окт. 1981, 4—5.

Откриването на Енинския апостол от Райчо Перфанов при реставрирането на старата църква.

Балабанов, Тодор. Мадарският конник и неговите паралели от Плиска и Преслав. — Шуменска заря (Шумен), бр. 82, 14 юли 1981.

---

* По изключение се сочат по-ранни публикации, които фактически са отпечатани през м. VII—XII 1981 г.

Банк, А. В. Некоторые сходные памятники средновековной мелкой пластики, найденные в Константиполо, Херсонесе и в Болгарии. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 109—122.

Бернар, Роже. Приносът [на България] в духовния живот на Европа. — [Интервю]. — Поглед, бр. 42, окт. 1981, с. 7.

Боева, Людмила. О Тырновской школе и русской литературе. — Болг. русист. 1981, кн. 4, 6—17.

Божилов, Иван. Делото на Симеон. — В: Плиска, Мадара, Преслав. С., ноември 1981, бр. 10, с. 8.

Божилов, Иван. Родословието на цар Иван Александър. — Истор. преглед, 1981, кн. 3—4, 153—177.

Божков, Атанас. За непълнолетните страници от вековната история на българското изкуство. — Септември, 1981, кн. 10, 164—193.

Божкова, Светлана. Традициите на Търновската художествена школа. — Нар. култура, бр. 50, 11 дек. 1981, с. 3.

Бойчева, Павлина. Евтимиевата висша школа във Влашко и Молдова. — Проблеми на висш. обр., 1981, кн. 3, 48—51.

Рез. на англ. ез.

Боянов, Слави. Константин-Кирил Философ — един ренесансов факел през Средновековието. — Младеж, 1981, кн. 10, 29—31.

Брашованова, Лада. Музикалната култура от 681 г. до X в. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември, 1981, бр. 10, с. 5.

Буюклиев, Иван. Манасиевата хроника и средновековното езиково и литературно съзнание. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 52—58.

Бъневска-Калчева, Радка. „Шестоднев“ на Йоан Екзарх Български и ранното драматическо действие. — Научни тр. Пловд. унив. „Паисий Хилендарски“, 16, 1978, кн. 5, 415—426.

Веселинов, Стефан. Средновековните български кирилски надписи. — Отечество, 1981, кн. 20, 30—31.

Георгиев, Емил. Духовното начало на българския народ. — Труд, бр. 166, 17 юли 1981.

Интервю за делото на Кирил и Методий и техните ученици.

Георгиев, Емил. Златните струи идват от древността. Преславската книжовна школа — създател на непреходни ценности. — Труд, бр. 225, 26 септ. 1981.

Георгиев, Емил. Константин-Кирил Философ и Методий в общоевропейското развитие. — Пробл. култ., 1981, кн. 4, 33—38.

Георгиев, Емил. Мястото и приносът на Константин Философ в европейската цивилизация. — Зем. знаме, бр. 256, 1 юли 1981.

Георгиев, Емил. Неоценима историческа заслуга. [Интервю] за дейността на Константин-Кирил Философ. — Раб. дело, бр. 216, 4 авг. 1981.

Георгиев, Емил. Старобългаристиката — световна наука. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември, бр. 10, с. 7.

Грашева, Лиляна. Болгарская литература XV—XVIII веков. — Обзор, 1981, 54, 68—80.

Грашева, Лиляна. Българската литература през XV—XVIII в. — Лекционна проп., 1981, кн. 9, 57—63.

Грашева, Лиляна. Преславското книжовно средище. — Лекционна проп., 1981, кн. 7, 70—76.

Грозев, Цветан. Ораторското изкуство на Кирил и Методий. — Нар. култура, бр. 36, 4 септ. 1981, с. 4.

Гюзелев, Васил. Из историята на българо-руските културни, етнически и икономически връзки от XV до средата на XVIII в. — Летопис на дружбата, 8, 1981, 531—550.

Данчев, Георги. Търновската книжовна школа продължител на Кирило-Методиевото дело. — Лекционна проп., 1981, кн. 8, 44—55.

Денисов, Пьотр В. Стимул за нови изследвания. — Труд, бр. 186, 11 авг. 1981.

Подп. Христо Асърджиев. Интервю за работата на учения върху историята, бита и културата на прабългарите.

Джамбелука-Коссова, Алда. Върху ръкописната традиция на „Азбучната молитва“ (в отговор на проф. Куйо М. Куев). — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 95—99.

Джурова, Аксиния. Защо Лондонско и Кързаново евангелие? Иван-Александровото евангелие от 1356 г. — Земя и прогрес, 1981, кн. 10, 27—31.

Димитров, Божидар. Една история на Охрид от 1655 г. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 117—119.

Димитров, Божидар. Кирилово летоброене. Астрономически (пасхални) таблици на Константин-Кирил Философ. — Антени, бр. 30, 29 юли 1981, с. 3.

Динеков, Петър. Преводите на Кирил и Методий. — Нар. култ., бр. 41, 9 окт. 1981, 1—2.

Резюме от доклада му „Преводите в българското Средновековие“, изнесен на конференцията на СБП, състояла се в София.

Динеков, Петър. „Това е [София]. . . град на българската култура“. — София, 1981, кн. 9, 25—28.

Интервю, подп. Йордан Василев.

Добрев, Иван. Агиографската реформа на Симеон Метафраст и съставът на Супрасълския сборник. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 16—38.

Добрев, Иван. Съдържа ли Македонският кирилски лист откъс от произведение на Константин-Кирил Философ за преводаческото изкуство? — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 20—32.

Доградмаджиева, Екатерина. Банишкото евангелие. — АБВ, бр. 29, 21 юли 1981, с. 3.

Дончев, Димитър. Слово за първите просветители. — Учит. дело, бр. 38, 18 окт. 1981, с. 4.

Дончева-Панайотова, Невяна. Евтимий Търновски — духовен стожер на българщината. — Худож. самодейност, 1981, кн. 8, 4—6.

Дончева-Панайотова, Невяна. Сборники „Книга Григория Цамблака“— возникновение, содержание, распространение. — Etud. Balk., 1981, кн. 3, 16—29.

Драгова, Надежда. Публикации за Кирил и Методий през XVII и XVIII век. — Пробл. култ., 1981, кн. 4, 54—65.

Дуйчев, Иван. България спасява делото на славянските първоучители. — Зем. знаме, бр. 192, 14 авг. 1981.

Дуйчев, Иван. Ролята на славянската писменост като фактор за изграждането на българската народност. — СпБАН, 1981, кн. 5, 52—59.

Дуриданов, Иван. Имената на Рила планина. — Език и лит., 1981, кн. 3, 1—16.

Елефтеров, Стефан. Нов прочит на стари ръкописи. [Пространното житие на Константин-Кирил Философ]. — АБВ, бр. 43, 44, 27 окт., 3 ноем. 1981, с. 6.

Желязков, Майски. Ще бъдат ли разчетени предкирилските надписи в България? — Пулс, бр. 42, 20 окт. 1981, с. 10.

Иванов, Иван. Българските царици през Средновековието. — Студ. трибуна, бр. 1, 29 септ. 1981.

Иванова, Климентина. Византийските източници на Похвалата за Константин и Елена от Евтимий Търновски. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 3—15.

Иванова, Климентина. Ценни свидетели на Търновската [книжовна] школа. — Орбита, бр. 35, 29 авг. 1981, 14—15.

Иванчев, Борислав. Историческата основа [стари писмени] извори за живота и дейността на Константин-Кирил Философ. — Наука и техн. за младежта. 1981, кн. 8, 20—25.

Икономова, Живка. Йоан Екзарх — живот и творчество. — Библиотекар, 1981, кн. 9, 19—22.

Книжовното наследство на старобълг. писател.

Ирмшер, Йоханес. Византинистика и старобългаристика. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 41—44.

Йорданов, Иван. Печат на княз Борис. — Отечество, 1981, кн. 22, с. 17.

Йорданова, Таня. Векът, наречен златен. Художествения живот в България през IX—X столетие. — Младеж, 1981, кн. 10, 7—9.

Както ви е угодно. Из отговорите на папа Николай I по допитванията на българите по време на покръстването. — Антени, бр. 39, 30 септ. 1981, с. 15.

Кенанов, Димитър. Към въпроса за връзките на Евтимий Търновски с исихазма. — Асп. сб., 1979, кн. 6, 3—15.

С библиогр.

Конева, Румяна. Автограф на Методий (?). Нови сведения за дейността на Методий след Регенсбургския процес. — Антени, бр. 26, 1 юли 1981, с. 13.

Коссек, Наталия. Евангелие Кохно (XIII век). Палеографические особености.— Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 106—111.

Костов, Георги. Спасени за поколенията. — АБВ, бр. 37, 15 септ. 1981.

Следва в бр. 38, 22 септ. 1981; бр. 39, 29 септ. 1981; бр. 40, 6 окт. 1981.

За старобългарски ръкописи, съхранявани в СССР.

Куев, Куйо. Историята на триезичната доктрина и борбата на Кирил и Методий срещу нея. — Пробл. култ., 1981, кн. 4, 38—44.

Куев, Куйо. Съдба на старобългарската ръкописна книга през вековете. — Библиотекар, 1981, кн. 9, 22—26.

Куев, Куйо. Съдбата на Ловчанския сборник, писан през 1331 година. — Заря на ком. (Ловеч), бр. 126, 20 окт. 1981.

Ленчек, Радо. При корените на славянската културна история. — СпБАН, 1981, кн. 5, 41—51.

Лесневский, Владислав. Изкуството на превода на някои сложни съставни изречения в старобългарските и староруските ръкописи. — Тр. ВИИ „Карл Маркс" — София, 3, 1981, 105—118.

Лихачов, Дмитрий. Държава на духа. — Антени, бр. 42, 21 окт. 1981, с. 13.

Част от доклад „Предната отбранителна линия на българската държава на духа", изнесен на Първия международен конгрес по българистика.

Лихачев, Дмитрий. Передовая линия обороны болгарского государства духа.— Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 21—27.

Мавродинова, Лиляна. Изкуството на втората българска държава. Традиции, влияния и художествени тенденции. — Пробл. култ., 1981, кн. 4, 86—89.

Маргос, Ара. За надписа върху предполагаемия гроб на цар Георги Тертер I. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември 1981, бр. 10, с. 10.

Марди-Бабикова, Велда. Към въпроса за датировката на църквата край с. Беренде [Софийско]. — Векове, 1981, кн. 3, 72—80.

Марти, Ролан. Стилистические особенности апологии Храбра. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 59—70.

Матеич, Матея. Хилендарски препис на „Слово за сретение" от Йоан Екзарх. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 82—97.

Мечев, Константин. Богомилите, Хиляда години „Беседа против богомилите" от Презвитер Козма. — Родна реч, 1981, кн. 10, 4—9.

Мечев, Константин. 1. „Българин родом. . .". 2. Свидетелствува патриарх Евтимий. — АБВ, бр. 41, 42; 13, 20 окт. 1981.

Мечев, Константин. България през IX век и Кирило-Методиевото дело. — Пробл. култ., 1981, кн. 4, 45—53.

Мечев, Константин. България, родина на Кирило-Методиевата писменост. — Библиотекар, 1981, кн. 9, 17—19.

Мечев, Константин. Български, общославянски. Смисълът на израза „нашият род" в „Писменото изложение на правата вяра" на Константин Кирил. — Нар. младеж, бр. 162, 11 юли 1981.

Мечев, Константин. Върховете на българската кирилометодиевистика. — Смяна, 1981, кн. 9, 30—35.

Мечев, Константин. Държавническо мислене със световни измерения. Едно възможно обяснение на няколко български княжески имена. — Учител. дело, бр. 39, 27 окт. 1981, с. 7.

Мечев, Константин. „Избави ме, Господи, от фараонската злоба". Две доказателства в подкрепа на гледището, че автор на „Азбучна молитва" е Константин-Кирил Философ. — Учит. дело, бр. 37, 13 окт. 1981, с. 7.

Мечев, Константин. Ленинградският мислител академик Дмитрий С. Лихачов и старобългарската литература по повод 75 год. от рождението му. — Лит. фронт, бр. 49, 3 дек. 1981, с. 2.

Мечев, Константин. Народностният облик на Кирило-Методиевският език. Към тълкуването на понятието свой язык в „Пролога" на Йоан Екзарх към превода му на „Небеса" от Йоан Дамаскин. — Ез. и лит., 1981, кн. 2, 1—8.

С библиогр.

Мечев, Константин. Началото е в България. Украински писател от първите десетилетия на XVII в. Захари Копистенски за Кирило-Методиевото дело. — Труд, бр. 187, 12 авг. 1981.

Мечев, Константин. „Родовата памет" на българославяните. За идейната връзка между „Именника на първите български князе" и някои от началните произведения на славянската писменост от втората половина на IX в. — Орбита, бр. 37, 12 септ. 1981, с. 11.

Мечев, Константин. Старобългарско епическо сказание. Образът на Константин-Кирил Философ според Пространното житие от Климент Охридски. — Лит. мисъл, 1981, кн. 9, 9—21.

Милтенова, Анисава. Апокрифът за борбата на архангел Михаил със Сатанаил в две редакции. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 98—113.

Милтенова, Анисава. Съзнание за великото дело. Константин-Кирил Философ през погледа на старобългарските книжовници. — Отеч. фронт, бр. 11 187, 18 септ. 1981.

Милчев, Атанас. Средновековна българска култура. — Пробл. висш. обр., 1981, кн. 6, 5—11.

Рез. на англ. ез.

Минчева, Ангелина. За текста на македонския кирилски лист и неговия автор. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 3—19.

Митев, Йоно. Хиляда и триста години българска държава. — Изв. Военноистор. науч. д-во, 32, 1981, 3—11.

Михайлов, Емил. България и Русия през Ранното средновековие (VI—X в.) — Летопис на дружбата, 8, 1981, 571—589.

С библиогр.

Мориясу, Тацуя. Хазарская миссия Константина (Её значение в ЖК). — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 39—51.

Мострова, Татяна. Втори международен колоквиум по старобългаристика. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 102—107.

Мострова, Татяна. Международна прослава на Йоан Екзарх Български. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 117—121.

Наумов, Александър. Научна славистична сесия в Гданск. — Старобълг. лит., кн. 10, 109—110.

Начев, Венцеслав. Летопис на Троянския манастир. — Родна реч, 1981, кн. 8, 5—8.

Нешев, Георги. Йосиф II, константинополски патриарх, по произход българин. . . — Наука и техн. за младежта, 1981, кн. 6, 42—44.

Нешева, Виолета. Средновековният Мелник. — Векове, 1981, кн. 4, 35—50.

Николова, Светлина. Постижения и перспективи на Кирило-Методиевите изследвания. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 36—40.

Николова, Светлина. Симпозиум по кирило-методиевистика и старобългаристика. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 121—125.

Овчаров, Димитър. К вопросу о шаманстве в средневековой Болгарии XIII—X веков. — Bulg. hist. rev., 1981, кн. 3, 73—83.

С библиогр.

Овчаров, Николай. Изображение на владетели в средновековното изкуство. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември, 1981, бр. 10, с. 6.

Павлова, Румяна. Към въпроса за книжовното наследство на Петър Черноризец. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 76—81.

Пенев, Пеньо. Кирило-Методиевият превод на апостола — проучвания и проблеми. — Науч. тр. Пловд. унив. „Паисий Хилендарски", 16, 1978, 127—159.

Петканова, Донка. Апокрифичната литература и личното творчество на старобългарските писатели. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 3—9.

Петканова, Донка. Възпоминание за проф. Александър Милев. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 100—102.

Петков, Георги. Трети международен симпозиум „Търновска книжовна школа" [Велико Търново, ноември, 1980 г.] — Ез. и лит., 1981, кн. 2, 125—128.

Петров, Стоян. Дело непреходно, дело революционно. — Нар. младеж, бр. 231, 30 септ. 1981.

За делото на Константин-Кирил Философ.

Петрова, Боряна. Мирогледно произведение. Бележитото съчинение „Шестоднев". — Антени, бр. 34, 26 авг. 1981, 11—12.

Разговор с М. Бъчваров и Ник. Кочев за произведението на Йоан Екзарх Български.

Пикио, Рикардо. Мястото на старата българска литература в културата на средновековна Европа. — Лит. мисъл, 1981, кн. 8, 19—36.

Вж. и Антени, бр. 40, 41; 7, 14 окт. 1981.

Попконстантинов, Казимир. И всички българи! Новооткрит ктиторски надпис от XIII в. край с. Троица, Шуменско. — Антени, бр. 4, 28 ян. 1981, с. 16.

Попов, Атанас. Гордият Търновград. — Пиринско дело (Благоевград), бр. 169, 25 авг. 1981.

Историята на града

Попов, Атанас. Ценни находки от Великата лавра в Търновград. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември 1981, бр. 10, с. 6.

Попов, Георги. Климент Охридски и Константин Преславски. Новооткрити химнографски произведения. — Антени, бр. 45, 11 ноември 1981, с. 3.

Попов, Георги. Плиска—Преслав—Охрид. Новооткрити доказателства за единството на старобългарските книжовни школи. — Антени, бр. 46, 18 ноември 1981, с. 3.

Попов, Георги В. Миниатюры хроники Георгия Амартола. Проблемы изучения. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 393—397.

Попов, Иван. Делото на Кирил и Методий в чешката литература. — Език и лит., 1981, кн. 4, 83—103.

С библиогр.

Първи международен конгрес по българистика. (София, юни 1981] — СпБАН, 1981, кн. 4, 5—42.

Радева, Виолета. Българска слава, българска полза и похвала. [Рилският манастир]. — Лов и риболов, 1981, кн. 10, 13—16.

Райков, Димитър. Вековна духовна взаимност. — Лит. фронт, бр. 36, 3 септ. 1981, с. 7.

Българо-руските книжовни връзки през Средновековието.

Райков, Димитър. Извори. — Лит. фронт, бр. 47, 19 ноември, 1981.

Византийските извори за българска история у немския историк Йохан Стритер.

Райчинов, Сергей. Международен симпозиум за Търновската школа. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 107—109.

Рогов, А. М. Русско-болгарские культурные связи в конце XII—XIII вв. — Etud. Balk., 1981, кн. 3, 86—91.

Розов, Николай. От български оригинал. Предположения за произхода на илюстрациите в Симеоновия [Светославов] Изборник. [прев. от рус.] — Антени, бр. 32, 12 авг. 1981, с. 13.

Русев, Панчо. Константин-Кирил Философ и схоластиката. — Нар. култ., бр. 52, 25 дек. 1981, с. 2.

Русев, Пеньо. Българската култура през вековете. Възникване, характер. развитие. — Лекционна проп., 1981, кн. 7, 56—59.

Русева, Елка. Книжовният живот през Средновековието във Враца и Врачанско. — Отеч. зов (Враца), бр. 50, 26 юни 1981.

Русек, Йежи. Значението на по-късните преписи за реконструкцията на езика на Кирил и Методий. [при преводите им на триод и патерик]. — Език и лит., 1981, кн. 3, 67—69.

Савова, Петранка. Опит за статистически изследвания и наблюдения върху сборника от 1076 г. (Симеонов сборник), — Науч. тр. Пловд. унив. „Паисий Хилендарски“, 16, 1976, 491—512.

Сато, Дзюн-ити. По повод состава алфавита в списках сочинения Храбра „О писменех“. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 50—55.

Сачев, Евгени. За името на хан Аспарух. — В: Плиска, Мадара, Преслав, С., ноември, 1981, бр. 10, с. 11.

Севданова, Николина. Твърдина и завет. — Отеч. фронт, бр. 11 231, 20 ноември 1981.

Художественото богатство на Рилския манастир.

Сечковски, Анджей. Професор д-р Станислав Слонски. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 129—132.

За делото на видния полски славист.

Симеонов, Борис. Аспарух или Исперих. — Нар. култура, бр. 42, 16 окт. 1981, с. 7.

Симеонов, Борис. Булгари или пугури. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 112—116.

Симеонов, Борис. Приносът на акад. Ст. Младенов за проучването на прабългарската съставка на езика ни. — Бълг. език, 1981, кн. 4, 332—336.

Симеонов, Борис. Рунното писмо на Аспаруховите българи. — Наша родина, 1981, кн. 12, 9—10.

Симеонов, Борис. Титульная практика ханской Болгарии: происхождение, структура и значение праболгарских титулов в период между VII и X веками. — Балк. езикозн., 1981, кн. 3, 53—78.

Славов, Слави. Нравствената проблема в духовното наследство на Климент Охридски и представителите на Преславската книжовна школа. — СпБАН, 1981, кн. 4, 54—66.

Смядовски, Теодосий. Крумесис от мадарската скала и Кормисош от Именника едно и също лице ли са? — Векове, 1981, кн. 3, 29—35.

Станилов, Станислав. Народен паметник на безсмъртието. [„Апокриф на българската летопис“]. — Нар. младеж, бр. 248, 20 окт. 1981.

Станилов, Станислав. Паметници на триумфа и подвига. — Нар. младеж, бр. 277, 22 ноември 1981.

Старобългарски епиграфски паметници.

Станчев, Красимир и Аксиния Джурова. Археографски бележки от Националната библиотека в Атина. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 33—75.

Славянски ръкописи и славянски материали в гръцките ръкописи в библиотеките.

Станчев, Красимир. Неизвестные и малоизвестные болгарские рукописи в Париже. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 85—97.

Станчев, Красимир. Публицистичното начало в старобългарската литература. — Бълг. журналист, 1981, кн. 9, 43—45.

Станчев, Красимир. Шедьоври на старобългарската литература. — Отеч. фронт, бр. 11 183, 14 септ. 1981.

Станчева, Магдалина. Страна на богато културно наследство. — София, 1981, кн. 9, 4—7.

Стефанов, Павел. Неизвестното книжовно огнище в Ловешко през XVII в. — Лит. мисъл, 1981, кн. 7, 133—136.

Стойнев, Анани. Именникът на прабългарските ханове като ранноисторическо описание. — Философска мисъл, 1981, кн. 8, 12—20.

Танчев-Болутов, Христо. Образите на славянските първоучители в Карлин (Прага). — Музеи и памет. култ., 1981, кн. 3, 44—47.

Рез. на фр. ез.

Тодоров, Илия. Из ръкописната сбирка на манастира Путна. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 71—87.

Тодорова, Хенриета. Върховни постижения на праисторическото изкуство от българските земи. — Изкуство, 1981, кн. 9—10, 36—42.

Тончева, Елена. Огромно родолюбиво дело. — Раб. дело, бр. 205, 24 юли 1981.

Кирил и Методий като основатели на славянската музикално-поетична школа.

Топенчаров, Владимир. Богомилите пред съда на историята. — Отеч. фронт, бр. 11 207, 16 окт. 1981.

Топенчаров, Владимир. Велики предшественици на хуманизма и демокрацията. [Интервю]. — Нар. култ., бр. 40, 2 окт. 1981, с. 2.

Топенчаров, Владимир. Кирил и Методий — социалният смисъл на делото им. — Дружба, 1981, кн. 4, 71—74.

Топенчаров, Владимир. „Слънцето да свети еднакво за всички. . .“ — Наука и техн. за младежта, 1981, кн. 7, 4—7.

Разговор за делото на Кирил и Методий.

Тот, Имре. Константин-Кирил Философ. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 33—35.

Трифонов, Тр. и Ст. Минкова. Корени на българската душевност. Психически облик на славянина. Психически облик на прабългарина. — Психология, 1981, кн. 4, 245—251; кн. 5, 322—329.

Рез. на рус. ез.

Фай, Хилде. Българското културно наследство в Германия. — Григорий Цамблак на Вселенския събор в Констанц — 1418 г. — Лит. мисъл, 1981, кн. 10, 30—36.

Феринц, Иштван. К характеристике торжественного красноречия Климента Охридского и Кирилла Туровского. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 95—98.

Филчев, Никола. Българската интелигенция през ранния период на турското робство, края на XIV — първата половина на XVIII в. — Социол. проблеми, 1981, кн. 6, 33—39.

Хаджиев, Петър. Виден българист, учен и общественик. „Историята на българския народ“ — значителен труд на Милан Савич. — Пиринско дело (Благоевград), бр. 171, 27 авг. 1981.

Халиков, А. Х. Към въпроса за археологическите извори на културата на прабългарите. — Пробл. култ., 1981, кн. 4, 9—15.

Хауптова, Зое. Похвала царю Симеону, ее автор и византийские образцы. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 88—94.

Христов, Михаил. Природознанието „Небеса“ и „Шестоднев“ от Йоан Екзарх. — Турист, 1981, кн. 8, 22—23.

Христова, Боряна. Български ръкописни сбирки. — Библиотекар, 1981, кн. 9, 26—27.

Христова, Боряна. Първи семинар по славянска палеография. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 114—116.

Цакалиди, Татьяна. Общеотрицательные конструкции в древиеболгарских текстах Евангелия-тетра X—XI вв. — Старобългаристика, 1981, кн. 1, 48—54.

Чешко, Елена В. Второе южно-славянское влияние в редакции псалтырного текста на Руен (XIV—XV в.) — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 79—85.

Чимбулева, Жана. Памятники средневековья в гр. Несебре. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 123—135.

Шандровская, В. С. Из истории Болгарии X—XI вв. по данным сфрагистики. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 455—467.

Шёберг, Андерс. Славянские пергаменные отрывки в Швеции. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 4, 86—94.

Шимундич, Мате. Хорватское свидетельствование о болгарском городе Търново с 994 года. — Балк. езикознание, 1981, кн. 1, 13—19.

Asdracha, Catherine. L'apport du témoignage épigraphique à l'histoire médiévale de la Thrace. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 445—454.

Dogramadžieva, Ekaterina. Die Verbreitung der altbulgarischen Schriftsprache. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 4, 45—49.

Georgiev, Emil. Konstantin-Kyrill der Philosoph und Method in der gesamteuropäischen Entwicklung. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 4, 28—32.

Georgiev, Vladimir. The genesis of the Bulgarian People and the Origin of the Bulgarian Landguage. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 4, 16—20.

Mečev, Konstantin. Die bulgarische Kultur am Anfang des 13 Jh. Literarische Aspekte des Briefwechsels zwischen dem Zaren Kalojan und Papst Innozent III. (II Teil) — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 2, 55—71.

Mircea, Jon. Un manuscrit inconnu de 1360. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 3, 16—39.

Pallas, Demetrius. Données nouvelles sur quelques boucles et fibules considérées comme avares et slaves sur Corinthe entre le VIe et le IXe s. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 295—318.

Penkov, Sava. Bulgaro-Byzantine Treaties during the Early Middle Ages. — Paleobulgarica, 5, 1981, Nr. 3, 40—52.

Săsălov, Dimităr. Reflets de la culture médiévale bulgare en Russie kiévienne durant la deuxième moitié du XI^{e}s. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 3, 98—105.

Smjadowski, Theodossi. La liturgie de Saint Pierre et son application chez les Slaves. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 3, 68—71.

Stančeva, Magdalina. Sur certains traits de la culture médiévale de Nesebăr et Sofia. — Byzantinobulgarica, 7, 1981, 337—340.

Teodorov, Eugenij. Ein wahrscheinlicher alter Prototyp im bulgarischen epischen Volkslied. — Palaeobulgarica, 5, 1981, Nr. 3, 55—67.

Todorov, Nikolaj. La Bulgarie — an 1301. — Etudes balk., 1981, Nr. 1, 10—21.

Zaimova, Raja. Relations byzantino-bulgares reflétées dans un ouvrage de la ittérature parénétique française du début du XVIII^{e}s. — Bulg. histor. rew., 1981, Nr. 3, 101—105.

Živkova, Ludmila. Jubilé lumineux de la patrie. — Etudes balk., 1981, Nr. 1, 3—9.

РЕЦЕНЗИИ

Бешевлиев, Вес. Първобългарите. Бит и култура. [Моногр.] С., Наука и изкуство, 1981.

Рец.: Миляна Каймакамова. Първостроителите. — АБВ, бр. 45, 10 ноем. 1981, с. 2.

Бешевлиев, Вес. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. ОФ, 1981.

Рец.: П. Петров. Да се знае и помни. — Пулс, бр. 42, 20 окт. 1981, с. 4.

Велчев, Велчо. От Константин-Кирил Философ до Паисий Хилендарски. С., Наука и изкуство, 1979.

Рец.: Тр. Банков. Книга за основните проблеми в българската литературна история. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 125—128.

Георгиев, Емил. Нашето Аз—Буки—Веди. [Изследване]. С., Нар. просвета, 1981.

Рец.: Георги Неделчев. Ценен труд за кирилицата и глаголицата. — Раб. дело, бр. 259, 16 септ. 1981.

Данчев, Георги. Димитър Кантакузин. [Изследване] С., Наука и изкуство, 1979.

Рец.: Георги Петков. Ново изследване за Димитър Кантазузин. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 127—129.

Динеков, Петър. Похвала на старата българска литература. [Сб. статии] С., Бълг. писател, 1979.

Рец.: Георги Данчев. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 122—125.

Дончева-Петкова, Л. Знаци върху археологически паметници от средновековна България. [Моногр.] С., БАН, 1980.

Рец.: Райко Сефтерски. Знаци върху археологически паметници от средновековна България, 7—10 век. — Пробл. култ..., 1981, кн. 3, 102—106.

Станислав Станилов. — Археология, 1981, кн. 1—2, 116—117.

Живкова, Людмила. Четвероевангелието на цар Иван Александър. С., Наука и изкуство, 1980.

Рец.: Трифон Банков. Цялостно изследване на Евангелието на цар Иван Александър от 1356 г. — Лит. фронт, бр. 30, 23 юли 1981, с. 2.

Именник на българските ханове. Изд. с коментар и обяснителни бележки от Ив. Богданов. С., Изд. ОФ, 1981.

Рец.: Георги Тахов. Паметта на времето. — Пулс, бр. 42, 20 окт. 1981, с. 4.

История русской литературы X—XVII веков. Под ред. Д. Д. Лихачева. М., 1980.

Рец.: Константин Мечев. Литературная жизнь в России с X по XVII вк. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 120—121.

Константин-Кирил Философ. Сборник. Материали от научната конференция по случай 1150-год. от рождението му — Велико Търново, 10—11. XI. 1977 г. и Рим, 12—13. XII. 1977 г. С., БАН, 1981.

Рец.: Красимир Станчев. — Литер. мисъл, 1981, кн. 9, 153—156.

Куев, Куйо. Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. [Изследване] С., Наука и изкуство, 1979.

Рец.: Ана Стойкова. — Старобълг. лит., 1981, кн. 9, 125—126.

Николова, Светлина. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., БАН, 1980.

Рец.: Анисава Милтенова. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 114—117.

Донка Петканова. Принос в изследването на патеричните разкази. — Старобългаристика, 5, 1981, кн. 3, 122—124.

Working on it: Цончева, Мара. Църквата „Свети Георги“ в София. Науч. монография. С., Бълг. художник, 1979.

Рец.: Васил Пандурски. — Музеи и паметници култ., 1981, кн. 4, с. 55.

Черноризец Храбър. „О писменех“. Крит. изд. изготвила А. Джамбелука-Коссова. Словоуказ. изготвила Е. Деграмаджиева. С., БАН, 1980.

Рец.: Анисава Милтенова. — Литер. мисъл, 1981, кн. 10, 177—181.

Saint Catheriné's Monastery, Mount Sinai. An early slavonic psalter from Rus. Vol. 1. Photoreproduction, eds. M. Altbauer and H. G. Lunt. Cambridge, 1978.

Рец.: Имре Тот. — Старобълг. лит., 1981, кн. 10, 111—114.

Донка Илинова

Поредицата „Старобългарска литература“ излиза в две книги годишно. За печат се приемат изследвания и статии върху проблемите на старобългарската литература и култура; обнародват се също неиздадени текстове и материали, рецензии, прегледи, библиография.

Ръкописите не трябва да надхвърлят 30 машинописни страници.